

Živana Vojinović

NAJPOZNATIJI ŠABAČKI JEVREJI

Apstrakt: Na osnovu arhivske građe, literature i periodike u radu su predstavljani najpoznatiji šabački Jevreji, oni koji su se rodili, školovali, živeli i radili, ili su poreklom Šapčani. Prikupljeni podaci govore o devet jevrejskih porodica, čiji su članovi ostavili dubok trag u prošlosti i kulturi Šapca, ali i u srpskoj i svetskoj književnosti, muzici, slikarstvu, nauci, diplomatiji, novinarstvu.

Ključne reči: Šabac, domaći učitelj, kapelmajstor, zaboravljeni klasik, diplomata, prevodilac, pionir rentgenologije, pijanistkinja, abadžija, slikar, intelektualni megdandžija, pesnik, bard novinarstva.

Na listi najpoznatijih Šapčana, po rođenju, životu, radu ili poreklu, nalazi se i desetina Jevreja. To su: Dimitrije Tirol, Josif Šlezinger, Hajim S. Davičo, dr Avram, Ruža i Stanislav Vinaver, Jovan Mandil, Leon Koen, Oskar Davičo, dr Bukić Pijade, Jaša Almuli i David Albahari.

Jevremov bivši Jevrej Dimitrije Tirol

Zahvaljujući Jevremu Obrenoviću, bratu knjaza Miloša, pismenom i naprednom gospodaru Nahie šabačke, Dimitrije Tirol je prvi među poznatijim šabačkim Jevrejima. Sa suprugom Hristinom u Šabac je došao 1829. godine, po preporuci dr Jovana Steića. Angažovani su za kućne učitelje Jevremove dece, ali Knjazu to nije bilo pravo pa je oštro zamerio bratu što „drži u kući čoveka Jevreja”.¹ Tihomir Đorđević „taj prekor nije mogao naći”, ali izvinjenje koje je 25. avgusta 1829. Jevrem

---

¹Tihomir R. Đorđević, *Iz Srbije kneza Miloša*, str. 168.

iz Šapca poslao u Kragujevac svedoči o Miloševoj ljutnji. Gospodar Nahije šabačke bratu je ponizno poručio da mu je sve preneto s pogrešnim namerama, ali da u Šapcu zaista ima „bivši Jevrej a sada katolik“. Deo tog pisma, glasi:²

/.../Istina ima jedan čovek, bivši Jevrej, a sada katolik, koji je u više otmenih domova u Cesariji decu učio udarati u gitar i klavir... U ove instrumente uči udarati našu decu radi odmorka, i to u sobama da se zvuk ovih instrumenata na polje čuti ne može, niti su se ikad deca čaršijska na zvuk ovih sabirala, niti su ih momci razgonili. Može biti da sam u ovome pogrešio, no ako je visočajša volja Vaša, ja sam gotov i ženu i čoveka ovog od dece otpustiti...

Zahvaljujući Dimitriju Tirolu, Jevremova ćerka Ana, njene sestre i brat Miloš³, naučili su „udarati u gitar i klavir“ koji je njihov otac nabavio iz Austrije.

Ko je bio Dimitrije Tirol?

Rođen je 1790. u Čakovu. Prema „životopisaniju“ koje je 13. januara 1837. godine u pero diktirao svojoj učenici Ani Obrenović a ona sačuvala u svom *Dnevniku*, otac mu je bio iz Šatiste u Grčkoj. U grčkoj školi naučio je čitati, pisati i nešto malo govoriti, a kada se daskal Sekelari u postojbinu vratio savladao je čitanje, pisanje i Psaltir kod Sofronija Popovića. Svoje školovanje u nemačkoj školi, prekidano bolešću, ovako je objasnio:⁴

Posle toga pošlje me otac u Temišvar, da nemačku školu učim, no budući da me groznica, koju pre toga nikad poznao nisam, pri koncu drugog tečenja nemilice tresti započela, zato se opet vratim kući, i tako grozničav, koje u mestu rođenja, koje pak u obližnjem nemačkom selu Bristu Liebling kod doseljeni' luterana, gdi sam i' prvi put spoznao i razumeo da osim nji' još i više hristijanski' sekta sušestvuje, obučavao sam se u nemačkom jeziku dalje, no naravno bez dovoljnoga uspeha, budući da sam zbog moje bolesti školu neprestano prekidao. Ovde sam bio na prepitaniju kod luteranskoga propovednika, komu je prezime bilo Herman, i koji je vrlo dobar

---

²Isto

³Otac kralja Milana Obrenovića IV

⁴Radmila Gikić Petrović, *Dnevnik Anke Obrenović*, str. 38.

i dobrodetelan muž bio, i ljude u nauki Hristovoj prilježno i primerno obučavao. Kad me groznica malo popustila bila, a moj otac pošalje me opet u Temišvar na nauku, i to za tri godine dana svršim normalne nemačke škole i geometriju kod blaženoga učitelja Holcmana.

Studije u Bratislavi Dimitrije Tirol nije završio jer je 1815, nakon smrti oca Pante, morao da se vrati u Temišvar i preuzme porodičnu trgovinu. Dve godine kasnije, oženio se Hristinom – Tinom Nikifor, a ona je u Šapcu Jevremovu decu „učila evropskom ponašanju i stranim jezicima”.⁵

Dimitrije Tirol, u početku blizak Vuku a onda njegov ljuti protivnik, bio je pisac popularnih članaka, prevodilac, kartograf i vredan kulturni poslenik u Temišvaru, Šapcu i Beogradu. Pisao je knjige, saradivao u novinama i časopisima, izdavao almanahe, osnovao biblioteke i društva poklonika knjiga, a bio je član srpskih i ruskih učenih društava. Za sebe je govorio da je „srpski spisatelj i član Učenog društva u Odesi”.

Napisao je nekoliko knjiga: u Štampariji Jermenskog manastira u Beču Vukovom azbukom je 1827. naštao *Slavensku gramatiku*, a u Beogradu 1832. štampao prvi srpski školski udžbenik – *Političesko zemleopisanie za upotreblenie serbske mladeži*.⁶ Dok je živio van Srbije, uređivao je *Banatski almanah* (Temišvar, 1827–1829) i *Novi zabavni kalendar* (Budim, 1830). U Beogradu je bio urednik književnog kalendara *Uraqnija* (1837–1838), u kojem je saradnik bila trinaestoletna Jevremova kći Ana Obrenović.⁷

U službi učitelja i vaspitača dece kneževog brata Tirol je ostao 12 godina, jer je od 1839. do 1841. u Odesi bio vaspitač i učitelj Jevremovog sina Miloša. Kao inspektor državne štamparije dočekaio je kraj prve Miloševe vladavine. Istraživački rad *Kazivanje starih Trebješana* napisao je u Odesi, na podsticaj Vuka Karadžića⁸ i 1842. godine objavio u Beogradu. Nije ostvario želju da „u sojuzu sa našim literatorima” izdaje književni list, ali je u Srbiji stvorio prvu „spisateljicu i prevodčicu” obnovljene Srbije Anu Obrenović jer je umeo da joj ulije ljubav prema knjizi i stranim jezicima.

⁵Tihomir R. Đorđević, *Srbija pre sto godina*, str. 30.

⁶Živana Vojinović, *Princeza Anka*, str. 67.

⁷Živana Vojinović, *Princeza Anka*, str. 64.

⁸Ljubivoje Cerović, *Srbi u Ukrajini*.

Dimitrije Tirol je početkom 1833. godine uradio nacrt i pravila za Učeno Društvo Srbije. Međutim, „svetli i milostivi Knjaz (pro)sudi da mi ovde dovoljno onakvih osoba nemamo koje bi namerenije toga Društva sa svojim umnima proizvedenijama u dejstvo priveli”.⁹ Pridvornoj kancelariji Tirol je tada uputio dopunjeno objašnjenje, a 13. marta i obaveštenje da se „zavedenije fonda k ustanovljeniju Učenog Društva još za koje vreme odlaže“. Tek 1835. naštao je *Načertanije ustava Učenoga Srbskoga Društva*, a Društvo Srbske Slovesnosti¹⁰ stvoreno je 7. oktobra 1841. godine potpisima Efrema Obrenovića i glavnog sekretara Soveta dr Jovana Steića.

Kada je 1848. proglašeno Srbsko Vojvodstvo, Tirol je učestvovao u radu Majske skupštine koja je u Sremskim Karlovcima tu odluku donela.

Vernost Obrenovićima Jevremov „bivši Jevrej“ pokazao je i 1854. godine, kada je u godišnjaku *Temišvarski kalendar* objavio Anin prevod pripovetke „Ogledalo supružanske ljubavi i vernosti“.

A kada se krajem 1856. teško razboleo, iz državne kase dodeljeno mu je 10 forinti srebra mesečno. Pomoć je primao kratko, jer je 18/30. marta 1857. godine umro u Temišvaru.

Prvi kapelmajstor i njegovi potomci

Da bi svojoj deci obezbedio dobro muzičko obrazovanje, Jevrem Obrenović je 21. avgusta 1829. godine iz Novog Sada u Šabac doveo „pravog“ Jevrejina. Bio je to Josif Šlezinger, sin Menahema – kantora somborske jevrejske opštine.

Šlezinger je rođen u Somboru 1794. godine. Bio je sopran i kao dete je pratio oca pri službi i pevao verske pesme. Osnove sviranja na violini učio je kod kantora Eliezera Rozenberga u Novom Sadu pa nastavio kod nastavnika Maksimilijana Kristofa, a orgulje i crkvenu muziku kod organiste katoličke crkve. Slavnoj jevrejskoj muzičkoj kapeli „Rožaveldija“ u Bonjhadu pridružio se 1810. godine, a s kapelom „Kaslara“ do 1819. proputovao je austrijsku monarhiju.¹¹

U Novi Sad se vratio kao poznavalac više instrumenata i virtuoz na violini, a zvanje stalnog kapelnika varoške kapele primio je 1819. godine. Pokazao je tada i kompozitorsko umeće, ali mu „izgleda nije išlo dobro,

⁹Tihomir R. Đorđević, *Srbija pre sto godina*, str. 42–43.

¹⁰Ustav Društva Srpske Slovesnosti 13. juna 1842. doneo je Mihail M. Obrenović.

¹¹Ignjat Šlang, *Jevreji u Beogradu*, str. 74.

jer su ga posle dolaska u Srbiju tužakali za dugove iz 1828. i 1829. u stvarima i u novcu, koje su učinili on i njegov otac na spasenije i odoznanije njegove uboge tada familije".¹²

Šlezinger je bio oženjen Sarom, ćerkom zemunskog nadrabina Jakova Fridenberga. Venčali su se 1820. u Novom Sadu.

U Srbiju je došao „da u muzici obučava decu Jevrema Obrenovića i uredi muzički život Šapca“. Tu je osnovao vojničku kapelu, „bandu“ za soldate i spremao vojničke kandidate koji su slati na „nauku muzikalnog iskustva“. ¹³ U proleće 1831. godine, knez Miloš je od brata tražio da mu ustupi „kapelu“. Jevrem je poslušao. ¹⁴ Već 1. juna, Šlezinger je postao prvi kapelmajstor, sa platom od 300 groša ili 360 talira na godinu, a njegova „Knjaževsko-serbska banda“ temelj građanskog muzičkog života u Srbiji.

Rabin Ignjat Šlang, međutim, ostavio je sasvim drugačije svedočanstvo o Šlezingerovom dolasku u Srbiju. Taj zapis, glasi: ¹⁵

...1830. godine zamolio je Husein-paša, komandant beogradske tvrđave, komandanta tvrđave u Petrovaradinu, da mu pomogne pronaći veštog kapelnika za Carigrad. Baron od Segentala, koji je Šlezingera dobro poznao i bio prema njemu prijateljski raspoložen, poslao ga je u Beograd sa pismom u kome ga je najtoplije preporučio. Došavši u Beograd, predstavili su ga njegovi ondašnji poznanici Knezu Milošu, koji ga je odmah angažovao za kapelnika sa sedištem u Kragujevcu u sa godišnjom platom od 460 talira.

Šlezingerovi *bandisti*, osim dva-tri izvežbana muzikanta sa strane, bili su nepismeni ili polupismeni vojnici, sinovi zemljodelaca. Njima je bilo teško da se posle motike i rala prihvate kakvog instrumenta, pa su često bežali iz *bande*. Iz Kragujevca je, 28. oktobra 1833. godine, Sudu Nahije šabačke upućena poternica za bandistom Nikolom Tasićem iz Velikog Gradišta, omalenim sedamnaestogodišnjakom, pokrupnim, boginjavim i razrokim. On je četiri meseca bio u bekstvu a krio se na Ceru i u manasti-

¹²Tihomir R. Đorđević, *Srbija pre sto godina*, str. 68–75.

¹³Tihomir R. Đorđević, *Iz Srbije kneza Miloša*, str. 170.

¹⁴Nebojša Jovanović u „Pregledu istorije beogradskih Jevreja do sticanja građanske ravnopravnosti“ (Zbornik 6 Jevrejskog istorijskog muzeja) tvrdi da je Jevrem, na kneževu molbu, u septembru 1830. u Kragujevac poslao Šlezingera i orkestar.

¹⁵Ignjat Šlang, *Jevreji u Beogradu*, str. 75.

ru Tronoši. Sud Narodni srpski je tražio da ga, ako ga nađu, pod stražom pošalju, a taj dokument glasi:¹⁶

*Slavnij Sude
Nahie Šabačke!*

Kapelmajstor Knjažeske Bande G. Josif Šlezinger predstavio (j)e Suda Narodnom, da mu (j)e Edan bantist pre 4. meseca utekao, i da (j)e čuo da se u Ceru gde tu u manastirima zadržava. Pre 3. meseca da (j)e bio u manastiru Tronoši.

On (j)e rođen u Velikom Gradištu, a ime mu Nikola Tasić, oko 17. godina star, omalen, pokrupan, boginjav i razrok. Govori Srpski, Nemački i Vlaški.

Preporučujemo Vam, da se postarate za njega razabrati najpre u manastiru Tronoši (j)eli tamo, i ako tamo ne bude, da Vam kažu, ako znadu, kuda (j)e otišo, i ako ga nađete da ga pod stražom u Sud Narodnij pošljete.

*U Kragujevcu
Sud Narodnij Srbskij
28. oktobra 1833.*

Stanko Jurišić¹⁷ je u ime Suda šabačkog 23. novembra 1833. godine molio pocerske kapetane Đorđa Jakovljevića i Petka Adamovića da vide da li se u Tronoši „od pre tri meseca nalazi (j)edno momče imenom Nikola Tasić“, i ako je tamo da ga pod stražom isprate u Šabac a onda u Kragujevac.¹⁸

„Knjažesko-srbska banda“ bila je lična kneževa muzička grupa, a dužnosti su joj bile različite: nastupala je na dvorskim svečanostima i služila potrebama porodice Obrenović. Svirala je o narodnim praznicima, o slavi, Božiću, Bogojavljenju, Uskrsu, na dočecima i ispraćajima, rođendanima kneževića, svečanim ručkovima i balovima, vojnim paradama i pozorišnim predstavama. Priređivala je i koncerte i oglašavala jutro i zalazak sunca. Knez ju je pozajmljivao, kada je nekome hteo da izrazi naklonost. Svirala je i na ručku i balu koji je 27. januara 1838. u čast svog

---

¹⁶Međuopštinski istorijski arhiv Šabac (dalje MIAŠ), Šabački sud, 1423, N~o 2527/1833.

¹⁷Od 1811. bio sudija Magistrata u Šapcu a onda predsednik Suda okružja šabačkog i 1839. član Sovjeta.

¹⁸MIAŠ, N~o 1010/1833.

avanzovanja priredio engleski konzul.¹⁹ Putovala je sa Milošem u banje, a sa ostalim članovima porodice kad bi kome kumovali i išli na veselja. Muzikom je pozdravila i odlikovanje koje je srpskom knjazu 14. oktobra 1834. dao sultan, a 1835. godine „zaklinjanje na Ustav“. Banda je svirala i na prvim manevrima srpske vojske u Požarevcu 1837. a do 1839. pratila je teatarske predstave Jovkima Vujića.

U „svežnjevima“ starih pisama, koje je sestri i zetu pisala dvorska dama kneginje Julije Bosa Lešjanin, zalutao je račun kneževe „bande“ iz 1867. godine. Iz njega se vidi da je 41 bandist svirao na „pogrebu jedne beogradske dame iz viših krugova“ i da devetorica među njima, svi u rangu narednika, nisu bili Srbi. Njihova imena su: Jovan Kiseli, Josif Kalator, Emanuel Paulik, Josif Štiha, Josif Kraus, Anton Herman, Anton Leder, Franc Struka, Alfons Kambebern.²⁰

Šlezinger se trudio da njegovi muzičari izvode melodije narodnih igara i pesama i sam sastavljao marševe u srpskom duhu. Čuvao je lokalni karakter muzike i polako formirao u Srbiji muzičku kulturu. A da je to bilo neophodno, svedoči zapis da su kragujevački đaci 1839. godine u Bečkoj operi zapušili uši, da ne bi slušali „opersko neharmonično pevanje“. Tada su „tek videli i s tugom se sećali da nema preko našeg kapel-majstora Šlezingera, kad banda zasvira „Kokonice“, „Ivan-van“, ili kad Kara-Mustafa, ober-laurtar kneza Miloša, zasvira „Bolan mi leži Kara-Mustafa“ i mnoge druge arije, koje su nam bile lepše i umilnije nego opere talijanske”.²¹

Srbi su bili „obajani“ knjažeskom kapelom, a kapelmajstor i njegovi bandisti prvi aplauz u inostranstvu su dobili 18. februara/2. marta 1834. godine. Tada su njeno muziciranje čuli na svadbi kćeri Jevrema Obrenovića, bliznakinja Jelke i Simke, a „Zemunci su se mnogo čudili dokle je naša banda doterala u svom hudožestvu”.²²

Šlezinger je bio više praktičar nego muzički teoretičar, a njegove kompozicije „glazbeno-ortografski“ nisu bile korektne. Imao je „znatnu glazbenu praksu“ i „glazbeno izvežbano čuvstvo“ i sa takvom spremom otpočeo je rad u Srbiji. Franja Š. Kuhač, kapelnik i kompozitor iz Osjeka, u knjižici pod naslovom *Josip Šlezinger, prvi srpski kapelnik knjaževske garde*, zapisao je da je njegov kolega i prijatelj obučio oko hiljadu dobrih mu-

¹⁹Živana Vojinović, *Princeza Anka*, str. 47.

²⁰Milan Jovanović-Stojimirović, *Silujete starog Beograda*, str. 13–15.

²¹Tihomir R. Đorđević, *Srbija pre sto godina*, str. 72.

²²Isto, str. 74.

zikanata, preradio 300 srpskih narodnih pesama i napisao 35 većih kompozicija. Zna se da je komponovao muziku i za pozorišne komade: „Šnajderski kalfa“ (Joakim Vujić, 1842), „San Kraljevića Marka“ i „Sraženiye na Kosovom polju“ (Jovan Sterija Popović), „Ajduk Veljko“, „Kraljević Marko i Arapin“ (1842), „Zidanje Ravanice“, „Ženidba cara Dušana“ (1840) i „Smrt srpskog kneza Mihajla“ (Atanasije Nikolić, 1869).²³

Kapelmajstor Šlezinger je od mladosti stvarao „muzikalnu biblioteku“, kako bi „sebe u hudožestvu muzikalnom svemoćno usaveršenstvovati postarao se“.²⁴ Bila je to prva muzička biblioteka u Srbiji, „snabdevena svima predmetima koji su, kako za teoretičeskoje nastavenije hudožestva ovog nužni, tako i za najbolja uveselenija od najiskusnijih hudožnika na svet izdani“. Vlasnik ju je 21. februara 1835. godine ponudio knjazu na otkup, uveravajući ga da će „svagda na polzu Srbske Države, a naročito učećih se bandista, služiti moći“.²⁵ A šta je sa bibliotekom bilo ni Tihomir R. Đorđević nije uspeo da sazna. Arhiv Srbije čuva više dokumenata koji svedoče da je vlast dugo odgonetala da li je Šlezinger note kupovao svojim ili državnim novcem.

Prvi srpski kapelmajstor dobio je 16. marta 1859. godine čin kapešana, a u penziju je otišao nakon 36 godina službe. Ime mu se nalazi i na listi „ovde živeći Evreja koji su Srbski podanici“,²⁶ sačinjenoj u novembru 1868. godine. Živeo je samo sa suprugom.

Josif Šlezinger je umro 1870. u Beogradu.²⁷ Na pogrebu je svirao odred vojske, a prisutni su bili predstavnici i vojnih i civilnih vlasti. Sahrnjen je po običaju Jevreja, ali je zbog razlike u verskim propisima Aškenaza i Sefarda na sahrani došlo do vike i gužve.²⁸ Po želji porodice i „verozakonnu Evreja imao se iz sanduka izvaditi i u grob bez sanduka smestiti i za tim sanduk razlupati i za sve povrh toga smestiti i onda zemlja nagrnuti“. Međutim, šnajderi Moric i Maks Gutman i momak Hajim Frajdenfeld nisu dali da se Šlezinger sahrani bez sanduka.²⁹

²³ Stana Đurić-Klajn, „Istorijski razvoj muzičke kulture u Srbiji“, *Pro musica*.

²⁴ Tihomir R. Đorđević, *Srbija pre sto godina*, str. 75.

²⁵ Isto

²⁶ Arhiv Srbije (dalje AS), Ministarstvo prosvete F. VI r. 1507/1869, „Popisna lista od ovde živeći Evreja koji su Srbski podanici“.

²⁷ *Zbornik 6*, Jevrejski istorijski muzej, dr Andrija Radenić, „Jevreji u Srbiji – Genealoško stablo Josifa Šlezingera i njegovih potomaka“, str. 113.

²⁸ *Vesnik*, II, 1939, 4–5.

²⁹ Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“*, str. 180.

Šlezinger je bio miljenik kneza Miloša, ali je odbio njegov predlog da pređe u pravoslavlje. Sebe je smatrao Srbinom Mojsijeve vere i bilo mu je „žao što ima suviše malo prilike da istakne svoje Jevrejstvo”,³⁰ a svojoj deci je govorio:³¹

Vi ste u srpskim školama od mladih nogu učili srpski jezik, morate ga dakle smatrati svojim maternjim jezikom, pa da mi ne govorite drugim jezikom nego srpskim! A po što ja, vaš otac, nosim srpsko vojničko odelo, to želim da se i nosite po srpski.

Šlezingerov prijatelj i kolega Franjo Kuhač, zapisao je i sledeće: *I zaista njegova kći (posle Šauengelova odnosno Petrovićeva žena i Vukašinova majka) a kasnije unučad, nosili su se srpski te su se u društvu tako vladali kao da su rođeni Srbi, čak malo ko je znao da nisu srpskog porekla.*³²

Šlezingerova deca, a imao je dve kćeri i sinove Hermana i Adolfa, dake prve generacije Kragujevačkog liceja, potvrdila su vernost Srpstvu.

Herman Šlezinger ostao je veran Jevrejstvu, ali se smatrao Srbinom. U Pešti je studirao medicinu, a Arhiv Srbije čuva molbu za stipendiju koju je 20. marta 1842. godine uputio njegov otac. Praviteljstvo je odbilo „iz prizrenija štednje“, jer „za sada dovoljno čislo pitomaca na naukama u stranim Državama izdržava”.³³ Taj dokument je, kao glavni sekretar, potpisao nekadašnji Šapčanin dr Jovan Steić. Herman je na Peštanskom univerzitetu diplomirao 1848. godine. Beograđanima je svoje lekarske usluge preporučio oglasom, iz koga se vidi da je „obitavao“ u kući tamindžije Tome na Zereku i da je sirotinju lečio besplatno. Oglas glasi:³⁴

Herman Šlezinger povrativši se, po svršenim naukama kao diplomirani lekar u otečestvo svoje preporučue počitaemom občestvu usluge svoje kao lekar, obšterodac i u operativnoj hirurgiji: javlja takođe da svakom bez razlike za siromašna lica besplatno, pre podne od 11. do 12. a posle podne od 2.

³⁰Ignjat Šlang, *Jevreji u Beogradu*, str. 76.

³¹dr Andrija Radenić, n. d. str. 18.

³²Isto

³³AS, Ministarstvo inostranih dela, V.F. r. 233/1842. (prepis Jevrejskog istorijskog muzeja)

³⁴Novine Čitališta Beogradskog, br. 36, 27. avgust 1848.

do 4. satij u obitaštu svom sa sovetima i uputstvovanijama lekarskim na uslugu stoi. Obitava na Zereku u poč. Tome tamindžije kući.

Sačuvan je i podatak da je dr Herman 5. januara 1849. Čitalištu beogradskom poklonio zbirku starog novca, u kojoj je bio i „dalmatinskij bakarnij novac”.³⁵ Za lekara u srpskoj vojsci postavljen je iste godine, a bio je drugi štab-hirurg u Vojnoj bolnici u Kragujevcu.³⁶

Objavio je knjigu *Način izbavljenja života čovečeskog iz primrlosti, nesvesti i naprasno velike opasnosti*, a novinski oglasi iz maja 1847. svedoče da je sam sakupljao prenumerante.

Umro je 1850. godine.³⁷

Adolf Šlezinger se pokrstio i postao Đorđe Š. Milanović. Pod tim imenom sakupio je i štampao *Srpske narodne igre*, a u rukopisu mu je ostala „Simfonija za gudački orkestar po motivima Zidanje Ravanice“. Muzikom se bavio amaterski, a radio je u Ministarstvu finansija.

Umro je mlad i bez potomstva, kao i njegov brat Herman.³⁸

U pravoslavlje je prešla i Šlezingerova ćerka Keća i postala Milica. Srpsko ime njenog muža, štab-hirurga **dr Josifa (Jozefa) Šauengela**, bilo je – Jovan Petrović. On je kao vojni lekar u Srbiju došao iz Vršca i 1841. postao drugi štab-hirurg u Ćupriji. Knez Aleksandar Karađorđević ga je 20. septembra 1843. „blagoizvoleo premilostivo“ naimenovati za lekara u Okružju gurgusovačkom.³⁹ Potom je prekomandovan u kragujevačku Vojnu bolnicu. „Odpust iz austrijskog podanstva“ dobio je 1852. godine, a na osnovu njega rešenje o prijemu u srpsko državljanstvo i građanska prava „prirodnog Srbina”.⁴⁰ Tada je promenio i veru, a kuma mu je bila kneginja Persida, kći Jevrema Nenadovića, supruga kneza Aleksandra, čiji je lekar bio.⁴¹ Sa ženom i dva sina dr Jovan je tada započeo život pod porodičnim karađorđevskim prezimenom, a sedam godina kasnije knez Miloš Obrenović dao mu je čin sanitetskog majora. I deca su mu bila uspešna.

³⁵Novine Čitališta Beogradskog, br. 1, 7. januar 1849.

³⁶dr Andrija Radenić, n. d. str. 19.

³⁷Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“*, str. 13.

³⁸Isto

³⁹Srbske novine, br. 91, 13. novembar 1843.

⁴⁰AS, Ministarstvo unutrašnjih dela, 1843, 1852.

⁴¹Milan Jovanović-Stojimirović, *Silnete starog Beograda*, str. 72–75.

Vukašin J. Petrović, stariji Šauengelov sin i Šlezingerov unuk, rođen 12. oktobra 1847. godine, stigao je do državnog vrha i bio istaknuti srpski političar. Završio je filozofski odsek Velike škole u Beogradu (1866) a onda, kao stipendista Srbije, u Beču slušao narodnu ekonomiju i filozofiju prava kod profesora Lorenca Štajna. U Berlinu je, potom, izučavao uporednu slavensku filologiju i krivično pravo i krivični postupak. Kada se vratio u zemlju, kratko je bio zapisničar u Skupštini, a onda je dobio stipendiju za dodatno školovanje u Hajdelbergu. Državni službenik je postao 1875. a „za vladarevog i vladinog poslanika u Narodnoj skupštini“ postavljen je 24. decembra 1879. Bio je član finansijskog odbora, stručnjak za ekonomska pitanja, sastavljač i izvestilac gotovo svih predloga iz oblasti finansija.⁴² U Državnom savetu bio je drugi sekretar, a ukazom od 12. novembra 1881. postavljen je za načelnika III klase Administrativnog odeljenja Ministarstva finansija.⁴³ Ministar finansija bio je tri puta: u vladu Milutina Garašanina ušao je 2. maja 1885. i ostao do 1887. godine,⁴⁴ potom je 1894. bio u vladi Nikolajevića i Hristića a 1898. u kabinetu dr Vladana Đorđevića. Politiku je napustio 1900. i osam godina živeo u poluizgnanstvu u Beču, jer je odbio podršku kralju Aleksandru Obrenoviću za ženidbu sa Dragom Mašin.

Jevrejstvo Vukašina J. Petrovića nije pominjano sve do 1880. godine, kada je iz Liberalne prešao u Naprednjačku stranku. Tada ga je u besu nazivao *Čifutinom* prvak liberala, Jovan Ristić, koji je ranije bio njegov zaštitnik i u njemu video „pravog Srbina po imenu, prezimenu, veri i vrlinama kojima se Srbi odlikuju, ili koje bar sebi pripisuju“.⁴⁵

Dr Vukašin Petrović odlikovan je Takovskim krstom IV i III stepena. Umro je 1. septembra 1925. godine.⁴⁶

I drugi Šlezingerov unuk, **dr Nikola J. Petrović**, bio je u državnoj službi. Filozofiju i pedagogiju učio je u Cirihu i Lajpcigu, a doktorirao je u Jeni. Bio je upravnik Narodnog pozorišta i kulturni radnik. Rodio se 1849. godine, a umro 1916.⁴⁷

Sa bratom Vukašinom doprineo je izučavanju istorije srpskog naroda: zajedno su sakupili i 1882. štampali *Građu za istoriju Kraljevine Sr-*

⁴²dr Andrija Radenić, n.d. str. 33.

⁴³*Srpske novine*, br. 254, 18. 11. 1881.

⁴⁴Živ. Živanović, *Politička istorija Srbije*, str. 275.

⁴⁵dr Andrija Radenić, n.d. str. 31–32.

⁴⁶*Znameniti Jevreji Srbije*, str. 180–181.

⁴⁷Isto, Genealoško stablo Josifa Šlezingerera i njegovih potomaka, str. 113.

bije. Sam je autorizovao brojne rasprave o problemima u školstvu, a neproučene su ostale⁴⁸: „Dečji jadi“, „Fizika“, „Poznavanje prirode“, „Škola i učitelj“, „Školske zadruge Bruer – tumačenje prirodnih pojava“, „Osnovne škole u Kneževini Srbiji“, „Nedeljne i povtorne novine“, „Dečija bolnica“.

Petar Petrović, treći sin Milice i dr Jovana, rođen je 1854. i kršten u pravoslavnoj crkvi u Beogradu. Bio je kraljevski dvorski „umetni šloser“. Prema zapisu Milana Jovanovića-Stojimirovića, živeo je u *Hilandarskoj ulici*, verovatno „na mestu nasleđenom od oca“. Umro je 1921. godine.

Kapelmajstor Šlezinger, jedno vreme Šapčanin, potomke ima samo od unuka Petra J. Petrovića.

Diplomata i zaboravljeni klasik

Hajim S. Davičo, danas gotovo zaboravljeni klasik srpske književnosti, rođen je 1854. godine u Šapcu. Njegov deda je prvi Davičo, poznati beogradski trgovac i menjač Hajim ben Hajim,⁴⁹ koga je knez Miloš iz milošte nazvao – David/č/e i koji je obavljao prve „diplomatske misije“ za Srbiju. Hajimov otac Šemuel-Samuilo (1832–1911) bio je četrnaest godina predsednik Crkveno-školske jevrejske sefardske opštine u Beogradu: od 1869. do 1880. i od 1884. do 1886. Stanovao je u neposrednoj blizini Stare sinagoge, a u „njegovoj avliji nalazio se podzemni tunel koji je vodio ispod brda Kalemegdana u gornji deo tvrđave-grad“.

Pedesetih godina 19. veka, kada je u Srbiji „jevrejsko pitanje bilo naročito aktuelno“, Samuilo Davičo živeo je u Šapcu, zapisala je Ženi Lebl.⁵⁰

---

⁴⁸dr Andrija Radenić, n.d. str. 25.

⁴⁹Prijatelj kneza Miloša i sin Davida ben Hajima živeo je jedno vreme u Beču sa stricem Jisraelom ben Hajimom, a kada je ispekao štamparski zanat vratio se u Beograd. U Knjažesko-Srpskoj Tipografiji, koja je „čifutska slova“ imala od 1834. a prvu jevrejsku knjigu „Tikun hacot“ objavila 1837. godine, organizovao je jevrejsko odeljenje. Njegovo ime je na petnaestak knjiga. Iz Srbije je otišao 1839. kada i knez Miloš, a vratio se zajedno sa njim. Sahranjen je na jevrejskom sefardskom groblju. Na njegovom spomeniku piše: „Ovde leži telo Hajima Daviča, pisca više jevrejskih dela, rodio se 1800. umro 1868. Ovaj spomenik podiže mu supruga Rejna, sinovi David, Samuilo, Rafailo, Isak i Mošo, ćerke Pa-skva M. Ozerovića, Rebeka D. S. Rusova, i unuka Rebeka Suzinova, rod. Ozerovića. Laka mu crna zemlja i večiti spomen među nama“.

⁵⁰Ženi Lebl, Do „konačnog rešenja“, str. 165.

Hajimov otac Samuilo ben David bio je pedesetih godina 19. veka na čelu šabačke jevrejske zajednice. Hajim se rodio u Šapcu, gde je na živom izvoru upio duboko poznavanje srpskog jezika, kojim je vladao kao retko ko od njegovih jevrejskih savremenika.

Ima i onih koji tvrde da se Hajim S. Davičo rodio u Beogradu i da se njegov otac sa porodicom, radi trgovačkih poslova, preselio u Šabac tek kad mu je sin stasao za školu. Tvrđnju da Jevrejima nije bilo dozvoljeno da u prvoj polovini 19. veka pohađaju srpske škole istoričari dokazuju upravo na primeru sina Samuela Daviča. Bogumil Hrabak nije među njima. On kaže da je „situacija u Šapcu gde je mali Haim počeo školovanje bila specifična i u znaku stalnog trvenja sa Izraelitima“, ali je kao dete imućnih i obrazovanih roditelja on dobio privatno – bolje – školovanje i „nije pohađao jevrejsku školu ni kada je prešao u Beograd“.⁵¹ Krinka Vidaković, pak, tvrdi da je Samuilo u Šapcu osnovao jevrejsku školu i da ju je pohađao njegov sin Hajim.⁵²

Najviše biografskih podataka o Hajimu S. Daviču ostavio je biograf „književnika sa Jaliye“ David A. Alkalaj. On je zapisao da je porodica Davičo pedesetih godina 19. veka živela u Šapcu, gde je Hajim pohađao srpsku osnovnu školu i nižu gimnaziju. Učenje je započeo privatno „kod nekog šabačkog popa Selakovića, koga je dobro upamtio ako ne po nastavi a ono po broju primljenih prutova“.⁵³ „Pohađanje srpske škole od strane jednog jevrejskog đaka bilo je u to doba jedan kuriozni izuzetak“, zabeležio je Alkalaj.

U ratovima 1876–1878. i Srpsko-bugarskom ratu, Samuilo Davičo se angažovao da Jevreji pomognu Crveni krst Srbije. Odlikovan je Takovskim krstom i medaljom Crvenog krsta, a uverljiv opis o tome kakav je bio ostavio je beogradski bankar i publicista Aron Alkalaj:⁵⁴

/.../ Bio je visoka rasta, prav i nepoguren uprkos poodmaklih godina, ovalne glave i mrke masti s belom šiljatom bradicom, izgledao je kao neki španski grand zalutao u jevrejskoj mali.

⁵¹Bogumil Hrabak, *Jevreji u Beogradu do sticanja ravnopravnosti* (1878), str. 433. Krinka Vidaković, *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu*, str. 115.

⁵³D. A. Alkalaj, „Hajim S. Davičo – književnik sa Jaliye“, *Gideon* 4-5 /1925, str. 74–85; Ženi Lebl, *Jevrejske knjige štampane u Beogradu 1837–1905*, str. 29.

⁵⁴A. Alkalaj, „Hajim S. Davičo“, *Vesnik Jevrejske sefardske veroispovedne opštine*, br. 21, 1939.

Bilo je za nas veliko zadovoljstvo slušati ga o velikim praznicima u sinagogi kada je gromovito duvao u šofar ili kada bi svojim umilnim glasom na španskom jeziku izvijao čuvenu molitvu: i rikontaremos.

Roditelji Hajima S. Daviča bili su cenjeni i važni članovi i srpske i jevrejske zajednice u Šapcu. Majku Ermozu, rodom iz Beča, Alkalaj je opisao kao jedinstveno lepu „kako po spoljašnjem liku tako i po duhu svome“.

Samuilo Davičo je prijateljevao sa šabačkim vladikom Gavrilom, pripovedačem dr Lazom K. Lazarevićem i pesnikom Miloradom Popovićem Šapčaninom, pa je njihovom preporukom upisao sina u srpsku školu u Šapcu. Hajim je zatim „udomljen u kući bogatog rođaka Avrama Ozera (Ozerovića) u Beogradu. Završio je više razrede gimnazije i pravni odsek Velike škole. Hteo je da bude advokat, ali Jevrejima u to vreme to nije bilo dopušteno, pa se ličnim zalaganjem predsednika srpske vlade i ministra Jovana Ristića zaposlio u Ministarstvu inostranih dela.⁵⁵

Hajim S. Davičo začetnik je moderne srpske pozorišne kritike, a Lazu Lazarevića i Milorada Šapčanina povezuje sa Stankovićem, Sremcem i Matavuljem. Ocu i majci posvetio je zbirku *Sa Jalije*, a napisao je i nekoliko priča koje su objavljene u periodici. Šest njegovih pripovedaka, pod naslovom *Priče sa Jalije*, kao priređivač, sabrao je Vasa Pavković. To su: „Slike iz jevrejskog života na Jaliji beogradskoj“, „Naumi“, „Luna“, „Perla“, „Buena“ i „Jedne večeri na Jaliji“. Knjiga otkriva delić Davičovog detinjstva i ubedljiv je etnografski zapis o običajima Jevreja, o praznicima Sedmica ili Ševuot i Roš Ašana. Svojevrsnim žalom obojio je pravljenje *maca* za praznik Pasha, kada je Jevrejska opština nabavila mašinu „čiji ih valjak istiskuje i izbacuje kao štampane plakate“. Prazničnu Jaliju Hajim S. Davičo, ovako je naslikao:⁵⁶

„Pasha“ pada po lunarnom kalendaru uvek 14 Nisana (koncem Marta ili početkom Aprila). To je starodrevna i čudnovata svetkovina, kojoj je cilj, da podseti Jevreje na begstvo iz Misira, kad su usplahireni i u hitnji poneli testo za hleb, pre no što je uskislo. Zato se ovaj praznik zove „pasha“, t. j. Praznik beskvasnih hlebova i njihovo obnarodovanje datira od

⁵⁵A. Alkalaj, „Hajim S. Davičo 1854–1916“, Vesnik Jevrejske sefardske opštine, br. 29, 1940.

⁵⁶Hajim S. Davičo, *Priče sa Jalije*, „Slike iz jevrejskog života na Jaliji beogradskoj“, (priređio Vasa Pavković), str. 21.

vremena Mojsijeva i glasi: „Četrnaestog dana prvoga meseca u več, vi ćete jesti beskvasni hleb, sve do 21 istoga meseca u več. Za vreme od sedam dana, ne sme biti kvasca u vašim kućama.“ Treba samo videti, kako poneke pobožne porodice tačno izvršavaju i preteruju misao jevrejskog zakonodavca. Petnaest dana pre „pashe“ vlada u njihovim kućama najveća užurbanost i neprekidan rad. Od rana jutro, do mrkla mraka, ne vidi se ništa drugo, do pranja i služenja. Kastrole, tepsije, lonci iznose se iz tavana, gde su izolirani preko čitave godine, da ne dođu u dodir sa kvasnim testom, i među se na žar ili se šalju na kalajisanje. Sudopere jadne, izgledaju za to vreme, kao atleti u nadčovečnim naporima. Na osam dana pre „pashe“ sobe su već izribane, kao nikad preko cele godine, i niko ne sme što u njima jesti. Zato izlaze u avliju ili u kujnu i tu ručavaju i večeravaju. Kvasac ne unosi se već nikako u kuću. Sad počinje najtačniji rad: pravljenje beskvasnih hlebova, „mace“. Na žalost, pre kratkog vremena⁵⁷ nabavila je ovd. Jevrejska opština od nekud neku mašinu čiji vlasnik istiskuje i ubacuje „mace“ kao štampane plakate. Bože moj! Kako je to nekad drukče bilo! Sad rade na mašinu tri odrpanca sa sokaka, a pre skupe se po dvadest zdravih, lepih devojaka u pet, šest kuća, koje imaju u svojim kujnama furune, pa od njihovog kikota, veselja i rada oživi čitava mahala. Kao da još gledam /.../ one dugačke astale na kojima devojke zasukanim rukavima valjaju testo i badahu u izvesnom ritmu „mace“. Ovaj posao vršahu one okretno i ražarenim obrazima veselo popevkujući španske romanse...

Najvažniju preporuku za književni napor Hajima S. Daviča dao je svestrani Šapčanin, istoričar i državnik Stojan Novaković. Međutim, „Slike iz jevrejskog života na Jaliji beogradskoj“ Jevreji su na nož dočekali i autoru poslali anonimno pismo, koje Arhiv Srbije čuva u zaostavštini dr Vladana Đorđevića. Pismo je na ladinu, a u prevodu sa „špansko-jevrejskog“, objavila Ženi Lebl. „To li smo dočekali od prvog jevrejskog ukaznog činovnika, da ruglu izvrgava umesto da kao lav brani naš zakon, kad ga stranac kritikuje“, napisao je anonimni autor. Pismo, u celini, glasi:⁵⁸

⁵⁷Prvi put objavljeno 1881. godine, u *Otadžbini*, knj. 28

⁵⁸Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja*, str. 418.

G. Hajimu Daviču,

Pročitali smo knjigu, koja je sad skoro izašla pod naslovom „Otadžbina“ i među radovima, koje su pisali drugi čestiti ljudi u kojima se priča istorija ili kakav nov pronalazak, pročitali smo i jedan tvoj rad. Ali pročitali smo na žalost s tugom i bolom. Što ni jedan stranac do danas pisao nije, učinio si ti. Zar se tako prezrenju izlažu sinovi jevrejski – zar si mogao imati toliko srca, da ih tako osramotiš pred očima čitalaca koji nisu do sad ništa slično o njima čuli. Bravo Bukuse, bravo! To li smo zar dočekali od prvog jevrejskog ukaznog činovnika? Od tebe se tražilo, da stupaš kao lav na braniku našeg zakona, kad ga koji stranac kritikuje, a ti mali „pič“ koji si tek juče promolio glavu kroz jaje, već si tako bezobrazan da se usuđuješ kazati, da su zapovedi, što nam naši pretci ostaviše smešni. Teško tebi i tvojoj duši!

/.../ Još ti pri završetku kažemo, da nećemo raskrstiti ruke, nego da ćemo te goniti svima mogućim sredstvima, kao i sredstvom štampe... Mi ćemo te i biti, neka vidi vlada, da onaj koji nije veran Bogu i svojoj veri, da nije ni vladi. Znaj dobro da si u zao čas ovo učinio i da će ti ovo doći glave. Tako, da, tako, pakosna ludo, obrazino svetska! Mnogi su uradili kao ti, ali su došli samima sebi glave, a zapovedi Božje ostadoše nepokolebljive. Tako će biti i s tobom, i ti ćeš doći sebi glave, a zapovedi našeg Boga ostaće opet u životu, stalne kao stena. Amin!

Zamereno je Hajimu S. Daviču što je te 1881. godine „prezrenju“ izložio Jevreje Jaliije i celog sveta, što ih sramoti i što nema „ni vere ni narodnosti i što mu ništa nije sveto“. Anonimne pismopisce naročito je naljutio noveletom „Naumi“, u kojoj je uporedio jevrejske i srpske devojke:⁵⁹

Nije nužno da vam kažem da je Naumi Jevrejka. Kad se jednom jevrejskim lepoticama budu nadenula srpska imena, ovo će ime postati umilnije i slađe: Leposava. Ali u zaman ćete sada raspitivati u mahali za našu junakinju. Nju nećete više tu naći. A bome, bolje vam je i okaniti se, da je tražite pod tim imenom, jer ono malo njenih imenakinja, kao da je priroda stvorila za podsmeħ lepom polu. To su vam prave rugobe...

---

⁵⁹Hajim S. Davičo, „Naumi – Jalijska noveleta“, *Otadžbina*, 14/1883, str. 321–323.

Jevrejskoj Naumi i srpskoj Leposavi, pridružio je Hajim S. Davičo priču o učiteljima koji korbačem ulivaju znanje. Kao mali nije osetio „bestijalnost okorelih duša jevrejskih učitelja“ na Dorćolu, ali jeste „prutove šabačkog popa Selakovića“⁶⁰ pa je u „Luni“ napisao:⁶¹

*Ah te škole! One bejahu prvi gorak zalogaj nevinoj dečici.
Okorele duše jevrejskih učitelja ne štedijahu prljave, male
ručice bezazlenih petogodišnjaka. Korbačem ulivaše im prvi
pojam o zbilji života...*

Hajim S. Davičo je u srpskim časopisima i novinama saradivao ne samo kao pripovedač, već i kao putopisac, nadahnuti pozorišni kritičar i prevodilac sa španskog, nemačkog i italijanskog.⁶² Objavljivao je u *Trgovinskom glasniku*, *Otadžbini*, *Videlu*, *Kolu*, *Istoku*, *Pobratimstvu*, *Delu*, *Bosanskoj vili* i *Novoj iskri*. Napisao je stotinak pozorišnih kritika i isticao se poznavanjem strane drame, naročito francuske, španske i nemačke. Izjednačavao je dela Jovana Ilića i Šilera, i „zbog nerealnih ocena“ javno polemisao sa Banom i Cvetićem. Njegova zasluga je uvođenje španske drame na beogradsku pozorišnu scenu, a jedanaest „dragulja španske drame“ izvedeno je u Beogradu od 1881. do 1898. godine. Umeo je Hajim da izabere delo za prevođenje pa je sa bratom Benkom presadio „cveće Španije u zemlju Srbiju“.

Preveo je drame Hosea Ečegaraja (*Otadžbina* 1891), koji je 1910. dobio Nobelovu nagradu za književnost, i Servantesa (*Nova iskra* 1905). Za beogradsko Narodno pozorište preveo je: *Zlatan majdan* (1895) Tomasa Rodrihuesa Rubija, *Don Alvaro* (1898) Don Anđela Rivasa de Saverdra, *U krilu smrti* (1891), *More bez mramorja* (1893), *Marijana* (1893) i *U balčaku mača* (1897) Hosea Ečegaraja i *Teruelski ljubavnici* (1892) Don Engelia de Harcenbuša. Prevodio je „lako, tačno i živo, s boljim osećanjem za jezik, onim stilom upravo s kojim su pisane i njegove bolje kritike“.⁶³

Objedinjavajući sefardsku, srpsku i zapadnoevropsku tradiciju prikupljao je folklor Sefarda, ali je svoju zbirku poslovice ustupio peštanskom rabinu M. Kajzerlingu. On ih je 1889. objavio zajedno sa poslovicama balkanskih Sefarda, a potom preštampano u svojoj *Špansko-portugalsko-jevrejskoj bibliografiji*.⁶⁴

⁶⁰D. A. Alkalaj, „Hajim S. Davičo, književnik sa Jališe“, Gideon, 4-5/1925, str. 74-85.

⁶¹Hajim S. Davičo, „Jalijske zimmje noći, Luna“, *Otadžbina*, 20/1888, str. 349-350.

⁶²Radivoje Davidović, *Od Daviča do Čelebonovića*, str. 23.

⁶³Stojković, *Istorijski pregled srpske pozorišne kritike*, str. 43.

Hajim se, ipak, sasvim posvetio državnoj i diplomatskoj službi. Pisar IV klase je postao kneževim ukazom 11. aprila 1881.⁶⁴ Za pisara III klase Generalnog Konzulata Kraljevine Srbije u Budimpešti je postavljen 21. novembra 1882. godine, na predlog ministra Milana Piroćanca.⁶⁵ Potom je bio načelnik u Ministarstvu inostranih dela, a radio je i u Ministarstvu narodne privrede i u Ministarstvu finansija. Bio je i konzul Srbije u Trstu. Od 1901, živeo je u Minhenu i bio šef srpske Trgovinske agencije. Rečju, Hajim S. Davičo je bio prvi jevrejski diplomata Srbije i srbofil, sličan svome dedi, vojnom liferantu i poverljivom Jevrejину kneza Miloša.

Bio je i jedini Jevrejin član srpskih masonskih loža.⁶⁶ Tokom diplomatske službe, pripadao je loži „Svetlost Balkana“.

Nije imao dece. Umro je 7. marta 1916. godine u Ženevi, a sahranjen je na Jevrejskom groblju u Beogradu.

Kako je Oskar Davičo svoj Šabac stihom približio nebu

Porodica Davičo dala je i velikog književnika Oskara, sina Nisima I. Daviča.

Oskarov deda Isak je bio unuk prvog Daviča i sin Hajima ben Davida, a imao je petoro dece: Bukicu, Samuela, Josifa, Haima i Nisima. Knjiga poreskih obveznika iz 1934. godine svedoči da je među njima najbolje „stajao“ posrednik Samuilo I. Davičo. Nisim je tada bio posrednik a stanovao je u *Knez-Miletinij 23.* u Beogradu.

Borivoje Antić, šabački trgovac rođen 1878. godine, ostavio je sećanje na šabačku granu porodice Davičo. Njegove zapise je 1967. Šapčanin Borivoje Borko Avramović predao Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu. U njima piše da je Nisim Davičo bio vredan i pošten čovek i da je kao nakupac radio kod žitarskog trgovca Morena Talvija.⁶⁷

Davičovi su stara i čuvena porodica iz Zemuna. Oni su propali u vreme mađarske bune ili nešto kasnije. Priča se da su imali pune sanduke para, što je kasnije izgubilo vrednost. Kada se Kalmi oženio (Kalmi Almuli trgovac iz Šapca oženio

⁶⁴*Srpske novine*, br. 82, 16. april 1881.

⁶⁵*Srpske novine*, br. 259, 23. novembar 1882.

⁶⁶*Zbornik 6, Jevrejski istorijski muzej, „Dve stotine godina porodice Hajim-Davičo u Beogradu“*, Milica Mihailović, str. 268.

⁶⁷Isto, str. 270.

se sestrom Nisima Daviča (Bukicom⁶⁸)), Davičovi su dolazili u Šabac, a kasnije se Nisim sasvim preselio u Šabac. Nisim je imao brata Samuila koji je učio školu u Šapcu.

Nisim Davičo je radio kao senzal-nakupac kod svog šuraka Morena Talvija, žitarskog trgovca. Moreno Talvi stanovao je u Karađorđevoj ulici (Beogradska ranije) u današnjoj kući Save Pavlovića abadžije. Kancelarija Morena Talvija mogla je biti u kući Svetozara Pavlovića, jer su u tom dvorištu oduvek bili magacini.

Nisim je bio vredan i pošten čovek. Nije bio nalik na ostale Šapčane, koji su uveče zalazili u kafane, pili i lumpovali, a takav je bio i njegov zet Kalmi...

Nisimova žena je bila malog rasta, sitna. Almulijeva žena je bila neobično lepa, jedna od najlepših žena u Šapcu...

Antonićevo dragoceno svedočenje o porodici poznatog književnika ima dve netačnosti: Davičovi su beogradska porodica a ne zemunska, a Nisimova žena bila je Rašela Koen a ne Talvi,⁶⁹ kći Jakova KOENA i Estire RUSO.

Nisim i Rašela imali su tri sina, Oskara, Jašu i Mirka. Sva trojica bili su intelektualci, a Holokaust su preživeli Jaša⁷⁰ i Oskar.

Mirko Davičo, rođen je 1915. godine. Bio je pravnik, član SKOJ-a i marksistički orijentisane omladinske organizacije „Hašomer hacaira“, koja je zagovarala odlazak Jevreja u Palestinu. Prema svedočenju njegovog brata od tetke Jaše Almulija, bio je rečit i inteligentan.

Kada je počeo Drugi svetski rat sa porodicom se sklonio u Prčanj. Italijani su ih iz Kotorskog zaliva prebacili u logor kod albanske Kavaje a odatle u Feramonti, najjužniju tačku italijanske čizme. Odatle je u leto 1942. godine izručen ustašama. Bila je to, po svemu sudeći „tragična zamena identiteta“, jer njega u Zagrebu kao komunistu nisu znali već njegovog brata Oskara.⁷¹ Pretpostavlja se da ga je izdala Hrvatica, koja je „kao guvernantu u jednoj uglednoj beogradskoj jevrejskoj porodici zajedno sa

⁶⁸Prema ukazu o prelasku iz francuskog u srpsko podanstvo iz aprila 1900. godine, koji čuva Međuopštinski istorijski arhiv u Šapcu, pravo ime žene Kalmi Almulija je Rejna.

⁶⁹Zbornik 6, Jevrejski istorijski muzej, Genealoško stablo porodice Hajim-Davičo, str. 273.

⁷⁰Vidi poglavlje *Preživeli*

⁷¹Jaša Almulij: „Da su samo znali svu opasnost“, *Mi smo preživeli 2*, str. 365.

njima dopala logora“. Dogodilo se to 30. juna 1942. godine, a zapis o tome ostavio je Samuilo Alkalaj koji je tokom rata vodio Dnevnik:⁷²

30/6/42. Dve moje molbe za „confino libero“ odbijene. Skoro više od polovine kavajske grupe otišlo iz logora u razna mesta Italije. Jedan industrijalac, Jevrejin iz Milana, koji često dolazi u logor Feramonti i pomaže neka lica, savetuje da se logor ne napušta, jer je u njemu jevrejska sredina sa jevrejskim životom. Mirka Daviča tražio Gestapo. Vlasti ga smestile najpre u ambulantu a potom ga premestiše u bolnicu u Kozenci, ali ga karabinjeri izvukoše i odvedoše Nemcima.

Porodica Almuli preduzela je sve da spase 27-godišnjeg Mirka, ali uzalud. Nije pomoglo ništa, ni intervencija „Delasema“ u Rimu, ni jevrejski italijanski advokati, ni veze uspostavljene sa katolicima, ni zlatnici dati upravniku logora. Sproveden je do granice NDH, kod mesta Metljika, gde mu se izgubio trag. Pretpostavlja se da su ga odveli u Jasenovac i tamo zaklali, ali to nikada nije potvrđeno.

Mirko Davičo nije bio oženjen i nema potomaka.

Oskar Davičo, najstariji sin Nisima i Rašele Koen, pripada prvom redu socijalnih pesnika i zauzima važno mesto u srpskoj istoriji i književnosti. Mag je pesničkog jezika i, nesumnjivo, najplodniji jevrejski pisac u Srbiji. Svoj nadrealistički bunt usmerio je ka revolucionarnoj akciji i bio pesnik otpora i prkosa, a njegovo „nemirenje sa datim trenutkom“ i večito „dozivanje sunovrata“ Radomir Konstantinović nazvao je faustovskim.

Rođen je 18. januara 1909. godine u Šapcu i zauvek ostao vezan za zavičaj. Osnovnu školu i niže razrede gimnazije završio je u rodnom gradu, a više u Beogradu. Vladimir Živančević je zapisao da je Davčo svoj jezik obogatilo „kočijaškim stilom“ u kafani „Kod zlatnog šarana“ i „muva-jući“ se po Jaliji:⁷³

I Oskar Davičo se često „muvao“ po Mahali i Jaliji, tamo gde je stari Hajim Davičo stanovao i šetao se obalom (kaže da mu je Hajim bio stric). Ali dok je stari Haim otišao u srpsku diplomatsku službu...dotle je Oskar izazvao veliki gnev svojih profesora sa romanske grupe svojim „kočijaškim stilom“. Svi

---

⁷²Samilo Alkalaj: „Dnevnik pisan za vreme II setskog rata“, *Mi smo preživeli* 4, str. 244.

⁷³Vladimir Živančević, „Beogradski Jevreji na Dorćolu – od Jalije do Vidin-kapije“, str. 458.

smo se mi kao daci vrzmali po Jaliji, gde su bili stacionirani kočijaši koji su čekali mušterije kraj šlepova na Dunavu. U blizini se nalazila kafana „Kod zlatnog šarana“, sva čađava i puna dima, u koju su često navraćali alasi, obalski radnici i kočijaši, nazvani „kandžijaši“, zato što su stalno nosili velike kandžije. Tu je često dolazilo do tuče ... Tu je Oskar obogatio svoj jezik sočnim izrazima, kalamburima i argo-terminima što mu je sve koristilo u nadrealističkoj poeziji i književnosti uopšte. Oskar kao revolucionar, večiti pobunjenik i pesnik, rado je lansirao jezik ovih ljudi sa naše Jalije, pa otuda ogorčenje poznatog prof. Miodraga Ibrovca i prezir prema Oskarovoj prozi i poeziji.

Oskar Davičo je od 1926. do 1928. na Sorboni studirao romanistiku. Tokom 1929. okupio je grupu beogradskih nadrealista. Francuski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Beogradu diplomirao je 1930. i iste godine je određen za suplenta gimnazije u Šibeniku. U Bihać je premešten 1931, za profesora francuskog jezika. Tu je postao član Komunističke partije i krajem godine postavljen za sekretara MK KPJ. Zbog revolucionarnog rada u junu 1932. otpušten je s posla, a 17. novembra optužen i u decembru osuđen na pet godina robije po Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. Presudu čuva Međuopštinski istorijski arhiv u Šapcu.⁷⁴

Robijao je u Lepoglavi i kaznionici u Sremskoj Mitrovici, pisao „robijašku liriku“ i u vrtoglavici stihova dozivao budućnost i iskušavao ništavilo. Beskrajnom verom dokazivao je da se duh ne može zarobiti i „da svakom pesniku prethodi ovakav pokušaj nasilja“.⁷⁵

Po isteku kazne, Davičo je živio u Beogradu i bio jedan od urednika *Naše stvarnosti* i sekretar Agitpropa PK KPJ Srbije. Zbog pisanja se sukobio sa Partijom i 1939. prešao u Zagreb. Radio je u Agitpropu CK KPH.

Dobrica Ćosić je ostavio sećanje na Daviča, svog istomišljenika sa kojim je bio kućni prijatelj do juna 1966. i Brionskog plenuma, do „slučaja Ranković“, toplo kazivanje o svom književnom učitelju i čoveku koji je njegovoj ćerki Ani dao ime junakinje iz svog romana „Pesma“. Ćosić je zapisao i da je Oskar bio „niskog rasta, monumentalne i lepe glave,

⁷⁴MIAŠ, PO-1225

⁷⁵*Sunovrati*, Oskar Davičo (izbor i predgovor Radomir Konstantinović), str. 12.

krupnih, setnih očiju i gorolomnog glasa“, da je „istinski uživao samo u svom robijaškom stažu, ljubavničkim i lovačkim uspesima“, da je svojim stihovima mnoge „odveo“ u partizane i da je Partiju i njenu politiku poistovećivao sa „otadžbinom i moralom, a komunističku ideologiju sa slobodom i stvaralaštvom“. Vernost Partiji i borba za komunizam bili su mu životni poziv a poezija i proza, koje je danonoćno pisao, u „službi ideala i nastajanja novog čoveka“. Ćosić mu se čudio, divio i sažaljevaio ga, jer je „čovek izuzetne inteligencije i širokog obrazovanja, suptilan i maštovit, intelektualac najvišeg reda, pisac kome je poezija bila krv, pred partijskim sekretarom bio običan poslušnik, vernik, vojnik-redov“.⁷⁶ S divljenjem je zapisao i da je Davičo „izumnik reči i pojmova“ i „veliki pesnik u vremenu velike obmane“.

Kada je počeo Drugi svetski rat, Oskar Davičo se sa porodicom sklonio u Bokokotorski zaliv, a Italijani ih odatle internirali u logor Ferramonti. Sa suprugom Rut Lederer i sinčićem Nikolom Koljom (1939–1970) živeo je u „slobodnoj konfinaciji“, u malom mestu na severu Italije, kada je njegov brat Mirko izručen 1942. NDH.⁷⁷ Posle kapitulacije Italije 1943. godine, uspeo je da pređe liniju fronta i pridruži se borcima Prve proleterske brigade. Radio je u Politodjelu, a zatim u Presbirou na Visu.

Posle rata je bio novinar *Tanjuga*, *Borbe* i *Glasa*. Izveštavao je sa suđenja ratnim zločincima u Nirnbergu. Za zapise o zbivanjima *Među Markosovim partizanima* 1947. dobio je nagradu Komiteta za kulturu i umetnost FNRJ, a na slobodnoj teritoriji u Grčkoj bio je kao reporter *Glasa*.

Davičo je postao profesionalni književnik 1947. godine.

Bio je pesnik nadrealista. Pisao je pesme, romane, putopise, eseje, polemike i političke rasprave. Pesničku knjigu *Anatomija* objavio je 1929. a dve godine kasnije sa Dušanom Matićem i Đorđem Kostićem *Položaj nadrealizma u društvenom procesu*. Među pesničkim zbirkama i romanima, izdvajaju se: *Pesma*, *Hana*, *Višnja za zidom*, *Flora*, *Svetlaci sebi neslični*, *Srbija*, *Zrenjanin*, *Beton i svici*, *Radni naslov beskraja*, *Robije*, *Gladi*, *Ćutanje*, *Tajne*, *Po zanimanju samoubica*, *Rituali umiranja jezika*.

Književno delo Oskara Daviča ugrađeno je u temelj moderne srpske književnosti. Generacije su naizust znale njegovu „Srbiju“ i „Hanu“ i družile su se sa vilenjakom Mićom, Vukom Resavcem, Slobodanom Radenikom i drugim junacima iz njegovih knjiga. Mnogi su uživali i u davi-

⁷⁶Dobrica Ćosić, *Prijatelji*, str. 138–151.

⁷⁷Jaša Almuli: „Da su samo znali svu opasnost“, *Mi smo preživeli 2*, str. 365.

čovski „psovački grubom tepanju budućoj lepoti sveta“, a Šapčani su, sa uzbuđenjem, uvek prepoznavali nijanse u njegovoj priči o zavičaju. Prema svom Šapcu, „graničarski iscrpenom, krijumčarski duhovitom, kozački bahatom, lopovski šaputavom i rasipnom“, Davičo je osećao samo obaveze jer su ga za njega vezivale prve radosti, jer se u njemu predao prvim maštanjima i čuo prve stihove:⁷⁸

/.../Kako da nisu odlučujuće delovali na osećajnost i svest u nastajanju prve reči, prva lica, prve priče, prvi oblici kuća, šorova i jedinstveno plavičasti Cer u daljini. Neka i nisam bio rođen u selu Šabac, srez Valjevo, neka je onaj Šabac bio grad u kome je profesorovala Isidora Sekulić, učio Stanislav Vinaver, u kom je saosećao sa mačvanskom i sveljudskom patnjom onaj tuberkulozni mladić, onaj divni Kosta Abrašević; neka je Šabac tad bio graničarski iscrpen, krijumčarski duhovit, kozački bahat, lopovski šaputav i rasipan, bio je to gard u kom sam osetio i prve radosti i prve stihove, u kom su me prve mesečine gonile da drugima i sebi postavljam pitanja na koja nije bilo odgovora i da nezadovoljan neodgovorima počnem da ih tražim, predajući se maštanjima bez kraja i konca....

/.../Budem li jednom imao vremena i ispričao jedno šabačko detinjstvo, siguran sam da neću ni u kom slučaju odužiti ni hiljaditi deo onog što mi je tako bogato dao moj protivurečni Šabac. Otud i osećam prema njemu, nasuprot svakom pozivanju na Ustav, same obaveze bez i jednog prava...

Potomak stare i ugledne jevrejske porodice i mag pesničkog jezika, napisao je jednu od najlepših pesama o zemlji čija sva lica zna: o Srbiji među šljivama, među ljudima na njivama i među stadima, o Srbiji „pesmi među narodima“. Davičo je autor i sjajnih tekstova o Beogradu. Poemu „Detinjstvo“ posvetio je Srbima i Šapcu, gradu u kojem je rastao „između guvernantima, krizantema, / čokolade, poljubaca, maminog miraza / i tate koji se vazda na nešto odlučno sprema“. Tamo su ga noću „čuvali / anđeli čuvari, / brave, snovi / i gradski stražari“, ali bi mu se u san uvek prikrala „dva strašna, rutava, gvozdена kepeca“. A tamo ga stiglo nešto, još strašnije – rat i bežanija:⁷⁹

⁷⁸Vladimir Jovičić, *Sa tekuće trake* – „O sebi uvek s nogu“, str. 118–119.

⁷⁹Oskar Davičo, *Sunovrati*, str. 131–151.

III

Ura! U rat! U rat! Ori se iz kafane,
Peskar i Mandil Afera ljube se i skaču:
– Junaci! – viču u glas – unapred vam srećne rane!
Smrdi rakija i pivo.
Ljudi se smeju i plaču.
/.../Ja plačem, tako je mrak.
Tata me ljubi i grebe brkom vlažnim od piva:
– Ko se boji i plače nije Srbin, ni junak.
Ja plačem.
Ulica je puna
vatrom oprljenih ljudi.
Dim noćni im svima
gar misli skriva.

V

/.../U nebo pucaju rakete,
ranjene padaju zvezde.
Sa Kamička na konjima nailaze regruti.
Gomila gleda, sluša i nešto kao cvokot sluti,
a oni prolaze mladi i ljuti,
pevaju pesme i jezde...

XIII

– Je li puno daleko, mama, je li daleko Šabac?
– Daleko, dalje od neba.
– Je li kazao stari crveni vrabac,
mama,
da je Šabac daleko, daleko, dalje od neba?

XV

Švabe su zarobile tatu komordžiju, tatu kaplara.
Mama plače.
Bata i ja skupljamo ispod stola pikavce
i namerno prljamo ruke i lice.
Ima li smisla što su nam čista odela,
kada je mama,
kada je bežanija
tako nevesela.

XXXI

Posle rata smo se vratili u Srbiju.
 Ja sam voleo što sam Srbin,
 Srbin Mojsijeve vere kao i otac,
 Srbin, jer smo potukli Švabe,
 jer tata kaže da Srbi vole tačnost
 kao što tačnost volimo, brate, ja i ti
 jer Srbi vole jesti i brate, popiti
 i brate, jer Srbi nisu pokvareni
 i nisu antisemiti.

O ranim stihovima, prvoj ljubavnoj pesmi napisanoj „za dve šampite“, o rodnom gradu i odrastanju u ratu, Oskar Davičo je svojim Šapčani-
 ma govorio u maju 1958. godine. Rekao je tada, u prepunoj sali Narodnog
 pozorišta, da „senzibiletet umetnika, njegovo socijalno sazrevanje nastaje
 vrlo rano, u šestoj i sedmoj godini života“ i da umetnici koji se formiraju
 u vohoru ratnih dana ne uspeavaju da se oslobode neprijatnih uspomena.⁸⁰

Kad pomisli na Šabac, tvrdio je Davičo u oktobru 1989. godine,
 uvek se seti ljubavi. Pred oči mu tada izađe „delimično kaldrmisano dvo-
 rište s česmom u sredini“, čija je cev omotana slamom u poderanoj sargiji
 i iz koje stalno kaplje voda a gumicu niko od mnogobrojnih komšija nije
 hteo da zameni.⁸¹

*Kada kažem Šabac setim se i jedne slepe starice Seške, koja
 je lupajući štapićem oprezno išla trotoarom. Kad bi došla do
 ugla, nervozno bi zalupala belo obojenim drenovakom o ivič-
 njak, tražeći pomoć. Ja sam joj jednom pritrčao uplašen da
 starica ne pomisli da je stigla na kraj sveta pa sam pokušao
 da je utešim rekavši joj da se slobodno nasloni na mene i po-
 lako spusti na kolovoz, nije duboko. Verovao sam u to vreme
 da se zemlja završava tako ponorom ispod jednog svog ugla,
 ali i da na njegovom dnu sedi jedan trooki džin koji jede one
 koji mu tamo padnu šaka. Taj Šabac s kraja balkanskih rato-
 va i onog Prvog svetskog nije bio čišći no što je danas, mada
 je ulicom bilo šaše i kukuruzovine u radne dane više no da-
 nas o vašaru. /.../ Hoću da kažem: ako Šabac čine nevoljive
 mane, Šapčane volim bez rezerve.*

⁸⁰Podrinje, str. 45–46, maj 1958.

⁸¹Stana Munjić, *Ivicom reči*, str. 74.

U posljednjem romanu *Gospodar zaborava*, objavljenom 1980. godine, poput svog pretka Hajima S. Daviča, on govori o beogradskoj Jaliji. „Pojedine stranice podsećaju na jevrejske priče iz Odese Isaka Babelja i pokazuju nesumnjiv Davičov smisao za oživljavanje jevrejskog ambijenta”,⁸² tvrdi Predrag Palavestra. Roman slikovito opisuje stare dorćolske Jevreje i Jevrejke, ali u njemu nema „ni tematskog, ni dramskog, ni emotivnog, ni moralnog pomena i nijedne tople reči o tragediji i žrtvama holokausta“. Beg od istine, pomešan osećaj boli i krivice, ili nešto treće?

Davičo, predratni komunista i nosilac Partizanske spomenice 1941. godine, bio je miljenik režima, član Centralnih komiteta Saveza komunista Srbije i Jugoslavije. Bio je „nošen svagda svojim bujnim temperamentom, lakom frazom, izuzetnim darom i čudesnim osećanjem za izražajne mogućnosti srpskog jezika, kao i neobičnom potrebom da u javnosti bude priznat kao vrhovni poverenik Partije”.⁸³ Član Saveta federacije postao je 1983. godine, a kao „vojnika“ revolucije pokretao je književne hajke, bio temperamentan polemičar i sav u otporu prema tradiciji. Proslavljen kao pesnik i prozni stvaralac, u polemičkim tekstovima „nije se ustručavao ni od niskih uvreda na račun srpskih svetinja”.⁸⁴

U modernoj srpskoj književnosti niko kao Davičo srpski jezik nije tako vešto iskoristio, „osetio i oslobodio mnoge zaumne unutrašnje dubine i vrednosti, pronašao čudne zvukove, jarke slike i široka značenja“. Akademik Palavestra, tvrdi da nema nikog kome je srpski jezik dao i omogućio više. Poznati književnik je, pak, smatrao da mu je sudbina bila da se prilagođava „potrebama saopštavanja onog što oseća da mora reći“ i da je „samo običan Jugosloven koji možda bolje od drugih oseća svaki damar svog srpskog ili hrvatskog govora“.⁸⁵

Bilo je ljudi koji poriču moje pravo da pevam na ovom jeziku koji je i moj, jer nisam čist Srbin sa Kosova. Ne ulazeći u to odgajivanje čistokrvnih pasmina Srba kao što su štalske životinje, moram se setiti da mi je i jedan moj drug s robije, koji je 1954. bio visoki partijski i državni funkcioner, postavio pitanje: Zašto se baviš pisanjem, kad jezik na kom pišeš nije tvoj? Kako to nije moj – pitao sam ga zaprepašćen – da nije

⁸²Predrag Palavestra, *Jevreji pisci u srpskoj književnosti*, str. 124.

⁸³Isto

⁸⁴Predrag Palavestra, *Jevreji pisci u srpskoj književnosti*, str. 127.

⁸⁵Stana Munjić, *Ivicom reči*, str. 70–71.

tvoj samo? Ne ljuti se. Ali ti nisi čisti Srbin. U trenu kad okupan izlazim ispod tuša – odgovorio sam – ja sam čist koliko i najčistiji tek okupani Srbin. Ne teraj šegu. Ja ti to ozbiljno kažem. Ne možeš znati naš jezik kao neko koji ga je kolenima i kolenima unosio u sebe.

Davičo je pisao i pod pseudonimima: O. Davidović, S. Kovačević, S. Nikolić, Vlada Barbulović.⁸⁶ Nosilac je Partizanske spomenice 1941, Ordena zasluga za narod sa zlatnim vencem i Ordena junaka socijalističkog rada. Dobitnik je i najviših književnih priznanja, među kojima su tri NIN-ove nagrade, za romane *Beton i svici*, *Gladi* i *Tajne*. Članstvo u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti⁸⁷ – najviše priznanje za kojim je, kako tvrdi dr Andrija Radenić, potajno žudeo – nije uspeo da dobije. Smatrao se Srbinom i Jugoslovenom i bio ateista, ali imenom i prezimenom ta opredeljenja nije potvrdio. Dr Radenić smatra da je to bio „ključni razlog za njegov neizbor“, iako SANU ima nekoliko Jevreja akademika. Zapisao je da je tome „doprineo i sam O. Davičo svojim netolerantnim, isključivim, neprilagodljivim, jednom rečju nemogućim ponašanjem u konfliktnim situacijama.”⁸⁸

Daviču je, krajem oktobra 1987, uručeno najviše priznanje u šabačkoj kulturi, Nagrada „Žika Popović“, čijeg se novčanog dela odrekao u korist fonda za podizanje spomen-obeležja Stanislavu Vinaveru u Šabačkoj gimnaziji.⁸⁹

Umro je 30. septembra 1989. godine u Beogradu. Sahranjen je u Aleji velikana na beogradskom Novom groblju.

List *Borba* ustanovio je u godini Davičove smrti književnu nagradu „Oskar Davičo“. Dodeljivana je do 2003. za najbolju, prvi put objavljenu knjigu, a onda je pesnik koji je rimama stvorio originalnu zvučnu simfoniju potisnut u književni ćorsokak.

Da ipak nije zaboravaljen, dokazali su 22. i 23. decembra 2011. godine Institut za književnost i umetnost, Učiteljski fakultet i Biblioteka šabačka, organizujući naučni skup „Pesnička poetika Oskara Daviča“. Zahvaljujući tome, Davičo je bio prvi Šapčanin u fokusu književnih stručnja-

⁸⁶Radivoje Davidović, *Od Daviča do Čelebonovića*, str. 83.

⁸⁷Za dopisnog člana Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti izabran je 1951. Te godine je objavio knjigu „Poezija i otpori“, kojom je nagovestio nova shvatanja uloge literature u socijalističkom društvu.

⁸⁸dr Andrija Radenić, N.D. str. 30.

⁸⁹„Vesnici stvaralačkog nemira“, *Glas Podrinja*, 5. novembar 1987.

ka, „što znači da se šabački pesnik našao među petnaest izabranih u 20. veku“.

Naučni skup, održan u Biblioteci šabačkoj, bio je deo projekta pod nazivom „Smena poetičkih paradigmi u srpskoj književnosti 20. veka: nacionalni i evropski kontekst“, koji je pre petnaest godina pokrenuo prof. dr Novica Petković. Rukovodilac projekta, prof. dr Jovan Delić, kao prvi učesnik u „novom čitanju Daviča“ istakao je da je Oskar Davičo, *Oketa i Očevad* ostavio „snažan pečat i na srpskoj modernoj poeziji i na srpskom modernom romanu“ i da će se o njemu „govoriti strogo, kritički, što će reći – s ljubavlju i poštovanjem“.⁹⁰ Kroz dvodnevno lirsko putovanje i 21 izlaganje, tada je u književnu maticu vraćen pesnik koji je stihom Šabac približio nebu i koji je bio potčinjen samo ritmovima i rimama.

Šapčanin Oskar Davičo ženio se tri puta. Sa dr Rut Lederer⁹¹ venčao se 1939. godine. Imali su sina Nikolu Kolju, koji je živio do 1970. i za sobom ostavio suprugu Cvetu Čabak i kćeri Anu i Jelenu. Davičova druga žena bila je Milica Nikolić. U trećem braku, sa Brankom, dobio je ćerku Janu.⁹²

Potomci porodice Davičo danas žive u Beogradu, Švajcarskoj, Francuskoj, Turskoj i Americi. Mnogi su vezani za književnost, publicistiku, lingvistiku, filozofiju i psihologiju.

Pionir srpske radiologije i patriota

Prema podacima tajne ruske carske policije Ohane, Avram Josif Vinaver rođen je 1861. godine (po nekim podacima 31. decembra 1863) u Varšavi u poznatoj trgovačkoj porodici. Zbog učešća u studentskim demonstracijama, sa medicine je na dve godine izbačen pa je u septembru 1883. otišao u Krakov. Tamo je 29. januara 1887. postao „celokupnog lekarstva doktor, očni lekar i operator“. Tražeći posao, početkom 1889. godine je sa mladom suprugom, Ružom Rozalijom Rozenberg, pošao u Indiju. Kao strastan šahista, zadržao se u Beogradu: tu je imao druga dr Romana Sondermajera, koji se kao hirurg u Srbiji već proćuo a bio je oženjen ćerkom đenerala Dimitrija Đurića.

⁹⁰„Strogo i kritički, ali s poštovanjem“, Ž. Vojinović, *Podrinske*, 26. januar 2012.

⁹¹Ruta Lederer Davičo imala je dve sestre: Mira je bila žena Vlade Cerine Kajzera a Eda Lederer Tandler udala se u Izraelu i bila jedini komunistički predstavnik u Knesetu.

⁹²Milica Mihailović, „Dve stotine godina porodice Hajim-Davičo u Beogradu“, *Zbornik 6, Jevrejski istorijski muzej*, str. 273.

U Beogradu je dr Avram 2. marta dobio postavljenje za „sekundarnog lekara pri opštoj državnoj bolnici gde je služio do 15. novembra 1889. godine“. Tada je postavljen za ordinirajućeg lekara Okružne bolnice u Šapcu. Tu je radio do jula 1893, kada je premešten za lekarskog pomoćnika pri kragujevačkoj bolnici. Odluku ministra unutrašnjih dela nije prihvatio: hteo je da ostane Šapčanin, pa je 31. jula dao ostavku na državnu službu.

Vinavera je general Đurić, tast dr Romana Sondermajera,⁹³ preporučio šabačkom trgovcu Savi R. Toškoviću za čijeg se sina Dušana tek bila udala njegova kći, beogradska lepotica Draga. Sprijateljili su se, pa kada je ostao bez državne službe, lako je razvio privatnu praksu i prvo postao lekar Toškovića. Zahvaljujući toj šabačkoj porodici, koja je živela na kraju Donjeg šora, dr Avram je upoznao i svog drugog velikog prijatelja – advokata Dragomira Dražu Petrovića.

To poznanstvo je počelo eksczesno, zapisao je advokat u priči „Doktor Vinaver“.⁹⁴ Sava Tošković je po dr Avrama poslao Dušana i Dražu, jer je neko u njegovoj kući bio bolestan. Primila ih je neobično lepa i ljupka lekareva gospođa, koja „nerazumevaše ni reč srpski“. Ona ih htela zabaviti do muževljevog dolaska „te sede za klavir i otpoče svirati pa i pevati jednu od davnih poljskih melodija“. Dušan Tošković, u to vreme jedan od najvećih šabačkih *lola*, beše očaran sviranjem i pevanjem pa skoči i strasno zagrlji i poljubi domaćicu. Ne časeći časa, gospođa Ruža ga ošamari i na obrazu mu „rascveta crvenu ružu“. Iste večeri, Draga Tošković priredi večeru i pozva Vinaverove, a dr Avram – tada – ovako nazdravi:

– Draga gospođo, vaš je muž danas naneo uvredu meni i mojoj ženi, poljubivši je bez njenog pristanka. Ja ne tražim nikakvo drugo zadovoljenje kao uvređeni muž, već da i ja vas zagrlim i poljubim!

⁹³Dr Sondermajer rođen je 1861. u Černovici (danas u Češkoj), gimnaziju je završio u Lavovu a medicinu u Krakovu. U Srbiju je došao 1866. na poziv načelnika vojnog saniteta dr Mike Markovića, a u sanitet srpske vojske kao kapetan I klase stupio je tri godine kasnije i osnovao prvo hirurško odeljenje Vojne bolnice u Beogradu. Tokom Balkanskih ratova bio je načelnik saniteta. U Prvom svetskom ratu bio je hirurški konsultant pri Vrhovnoj komandi u Kragujevcu, a 1915. imenovan je za inspektora saniteta u operativi i pozadini. Na Krfu i Solunu bio je načelnik saniteta Vrhovne komande, a od 1919. opet upravnik Opšte vojne bolnice u Beogradu. Sva tri njegova sina bili su ratni dobrovoljci, a supruga i kći dobrovoljne bolničarke. Najmlađi sin dr Romana poginuo je 1914. godine u Mačvi.

⁹⁴Drag. S. Petrović, *Moje ratne uspomene*, str. 46–57.

– Imate pravo, gospodine doktore – odgovori Draga – imate pravo da tražite takvo zadovoljenje utoliko pre, što ste sledbenik Mojsijev, koji propovedaše princip: „oko za oko, zub za zub“; ali kako sam ja pobornik Hristove nauke, koji učaše: „ko tebe šamarom, ti njega hlebom“ ili „ko te udari po jednom, okreni mu i drugi obraz“ to ja predlažem drugu jednu kaznu za moga muža, koju molim, da uzmete za vašu satisfakciju: zabraniću mu da me za dve nedelje dana poljubi!

Predlog su prihvatili doktor i njegova gospođa, a za Dušana – u medenom mesecu – to beše najteža moguća kazna!

Preporukom svojih prijatelja, Toškovića i Petrovića, dr Vinaver je brzo stekao veliki broj pacijanata u Šapcu i umnožio ih „svojom ličnom lekarskom vrednošću i spremom“. Samo čovek „gvozdene volje i čeličnog samopouzdanja, mogaše se odlučiti da zarađuje nasušni hleb i da osniva porodicu daleko u tuđini, u zemlji i među narodom čiji ni jezik dobro ne razumevaše i gde nemađaše ni srodnika ni poznanika“, diveći se, zapisao je advokat Draža.

Dr Vinaver je kao treći šabački lekar, čim je počeo da radi, morao na „ispit“ pred lokalnom vlašću jer je lečio hajduka. Šabac se 1889. i 1890. suočavao sa hajdučijom, a dr Avram je jedne noći iz desnog kuka hajduka Bojka Timotijevića izvadio metak.⁹⁵

Sačuvan je i podatak da je Ministarstvo unutrašnjih dela dr Vina-veru 12. novembra 1894. godine oduzelo lekarsku praksu, a razlog je bila „zamena identiteta“. Aktom SI 4175, naime, konstatovano je da dokumenta dr Josifa Vinavera glase na ime dr Avrama Vinavera. U veliko zamešateljstvo bile su uključene i lokalne novine: jedne su pisale da je ime Josif dobio od matere iz milošte, a druge „da mu je pravo ime Josif i da je diploma na ime Avrama – tuđa“. Tačka na dvomesečni medijski linč stavljena je zvaničnim dopisom, „u kome se veli da je dr Josif – Avram Vinaver podneo ministru dokaze o inentičnosti Josifa sa Avramom“.⁹⁶

Srbija je potom postala otadžbina Vinaverove dece, a on veliki Šapčanin i prirodni Srbin Mojsijeve vere. Dekret o promeni državljanstva predat mu je u Šapcu 23. septembra 1896. godine. Načelstvo Podrinsko,

---

⁹⁵Mladen St. Đuričić, *Odžakovići*, str. 58–66.

⁹⁶*Liberal*, br. 97, 4. decembra 1894.

naime, tada je poslalo pismenu zakletvu koju je dr Avram položio na srpsko podanstvo.⁹⁷

Dr Vinaver je bio pobornik „demokratskog pokreta u Srbiji, koji je otpočela i vodila Radikalna stranka“. To mu je donelo veliki problem, jer su politički protivnici pamfletima pozvali Šapčane da ga „kao Evreja“ ne primaju u svoje kuće. Kada ta obaveštenja osvanuše na svim javnim mestima u varoši, doktor zorom dođe u kuću advokata Draže da bi proverio da li je kod njega i dalje dobrodošao.

– Zar vi gospođo niste čitali pamflete koji su jutros osvanuli? – upitao je tada Anku Petrović, jer je njen muž već bio otišao u sud.

Iskrena začuđenost domaćice potvrdila je i učvrstila prijateljstvo dvojice Šapčana, Srbina i Jevrejina.

Sačuvan je i podatak da je sirotinju i državne činovnike dr Vinaver lečio besplatno i da je naplaćivao samo od imućnih. Bio je i među onima koji su o svom trošku osnovali i izdržavali đaćku trpezu u Šapcu. Radio je i kao privatni banjski lekar u Banji Koviljači.

Imao je jednu od najvećih stručnih biblioteka i kolekciju medicinskih instrumenata. Iz šabačkih dana, „porodica čuva dva stola sa teškim mermernim pločama za lekarske instrumente“.⁹⁸ Prema sećanju Vinaverovog unuka Konstantina, u njihovoj kući u Beogradu dugo je bila i diploma „sva na latinskom“.

Doktor Avram je 1897. godine postao pionir srpske radiologije. U Beču je nabavio rendgen sa gasnom, jonskom cevi, i montirao ga u zgradici kraj svog stana u Šapcu. Bio je to prvi rendgen aparat u Srbiji, svojevrsno „čudo“ i za veće gradove u zemljama Evrope. U dvorištu kuće u kojoj je živeo „podigao je malu električnu centralu“.⁹⁹ Šabac tada nije imao struju, pa je kod njega zasjala prva šabačka sijalica.

Iks-zraci su otkriveni 1895, a njihova terapijska svojstva i značaj Šapčani su upoznali samo dve godine kasnije. Konkurenti dr Vinavera tvrdili su da „gleda ko u odeći ima ušivene dukate“,¹⁰⁰ a beogradski lekari podsmevali su se govoreći: „da je to nešto vredno i mi bi ga davno uzeli“.¹⁰¹ Dr Avram nije obraćao pažnju na govorkanja, a da je tačno procenio terapijske efekte rendgenskih zraka dokazao je 1904. godine na Pr-

⁹⁷AS, Ministarstvo unutrašnjih dela, 16116, 23. septembar 1896.

⁹⁸AS, Ministarstvo unutrašnjih dela, 16116, 23. septembar 1896.

⁹⁹Vesna Aleksić, *Stranci u Beogradu*, str. 208.

¹⁰⁰„Priča o Vinaverima“, Ž. Vojivnović, *Glas Podrinja*, 27. maj 1993.

¹⁰¹Mitar Jovanović, *Šabac i Šapčani*, str. 21.

vom kongresu srpskih lekara u Beogradu, kada je predstavio svojih „Pet godina lečenja Rendgenovim zracima“. Rad se bavio šabačkom primenom iks-zraka u dijagnostici i lečenju, a objavljen je u Zborniku stručnih radova sa kongresa. Prvi je te vrste u Srbiji i jedan od prvih u svetu. Jugoslovenskoj stručnoj javnosti predstavio ga prof. dr Jurij Kerbler, koji je u tekstu „Prošlost i sadašnjost bolesti rak”,¹⁰² napisao:

Na prvom kongresu srpskih lekara i prirodnjaka u Beogradu, održanom 5-7 rujna 1904, izvješćuje A. Vinaver iz Šapca o „pet godina lečenja rentgenovim zracima“. U svemu je liječio 62 bolesnika, među njima dva sa epiteliomom i dva sa karcinomom. Izliječena su dva ulcus rodensa gornje vjeđe, dok je liječenje jednog ulcus rodensa infraorbitalne regije bilo još u toku. Samo u jednom od dva slučaja karcinoma vidio je djelomičan uspjeh: to je bio karcinom donje usne s metastazama. Rad je objavljen godine 1905. u Zborniku radova kongresa u Beogradu. Ovo je prva publikacija o liječenju rentgenskim zracima na području Jugoslavije.

Ime i lik dr Avrama Vinavera, uz zapis „Rak je izlečiv“, objavljeni su u decembru 2008. godine u časopisu *Rak*, izdanju Društva Srbije za borbu protiv raka. Povodom štampanja doplatne marke od 10 dinara, predsjednik Društva prof. dr Slobodan Čikarić, urednik publikacije i autor knjige o istoriji radiologije u Srbiji, u kratkoj „storiji o pioniru srpske radiologije i radioterapije“ podsetio je pokoljenja na „plemenitog čoveka koji se nesebično žrtvovao za Srbe i Srbiju”:¹⁰³

U seriji pacijenata dr Vinavera zastupljena su bezmalo sva oboljenja koja su tada tretirana iks-zracima u razvijenim delovima sveta. Na osnovu literature u samom tekstu i pobrojanim referencama na kraju teksta, vidi se da je dr Vinaver bio veoma dobro obavešten o dostignućima radioterapije u Evropi i svetu. U nekoliko navrata citira, u to vreme, najvećeg rentgenologa sveta, profesora Gvida Holcknehta koji je živeo i radio u Beču.

---

¹⁰²dr Jurij Kerbler, „Prošlost i sadašnjost bolesti rak“, Saopćenja, sveska 20, str. 100.

¹⁰³*Rak*, časopis Društva Srbije za borbu protiv raka, br. 70 „Povodom doplatne poštanske marke – Doktor Avram Josif Vinaver (1862–1915)“, prof. dr Slobodan Čikarić, decembar 2008.

Na osnovu sopstvenog iskustva, kao i iskustava drugih u tekstu pobrojanih autora, doktor Vinaver sasvim pravilno zaključuje da su ćelije raka osetljivije na iks-zrake od zdravih ćelija iz kojih nastaju. Takođe su mu zapažanja tačna kada konstatuje da je efekat dejstva iks-zraka na patološke procese tim veći što je reakcija zdravih tkiva izraženija (npr. eritem kože, suva i vlažna deskvamacija, nekroza). Primetio je i da postoje rane i kasne postiradijacione reakcije (komplikacije) zdravih tkiva. Aplikovana doza iks-zračenja određivala se na bazi reakcije zdravih tkiva (npr. „eritem doza“ pojava eritema na koži).

Dr Čikarić je oživeo tvrdnju dr Vinavera da je *Favus* umesto mesecima moguće lečiti „samo 1 do 2 časa“, jer instrumenti za merenje doze zračenja omogućuju da se tretman ne prekida svakih 10 do 20 minuta a pacijent ne prezrači. Analizirajući rezultate lečenja iks-zracima, čuveni Šapčanin je 1904. godine kod svih tretiranih nemalignih oboljenja imao potpuni uspeh, osim kod *hroničnog skrotalnog ekcema*, jedan od dva karcinoma je izlečio a „drugi samo delimično regresirao“. Zbog toga je zaključio da bi u tretmanu opake bolesti „bio neoprostiv greh ne koristiti tako moćan agens kakvi su iks-zraci“.

O stručnosti dr Vinavera svedočili su i Šapčani, a posebno advokat Draža Petrović čije je dvoje dece spasao. On je zapisao da ga je cenio kao „vrsnog stručnjaka i humanistu, principijelnog i dostojanstvenog čoveka, ali i kao lekara koji je od smrti otrgao petogodišnju Angelinu i efikasno dijagnosticirao i izlečio desetogodišnjeg Miodraga Mila“.

Dr Vinaver je i ratu požrtvovano služio Srbiji, uvek u vojnom sanitetu. Bio je 1912. godine upravnik vojne bolnice u Kuršumliji i Vranju, kao rezervni kapetan prve klase. U „bugarskom ratu“ bio je upravnik vojne bolnice u Valjevu. O velikoj ljubavi dr Avrama prema Srbiji, svojoj drugoj domovini, u knjigama *Moje ratne uspomene* i *Jedan uspeli život*, verno je svedočio upravo Draža Petrović.

U Valjevskoj bolnici u Prvom svetskom ratu, sanitetski major dr Vinaver ostavljen je sa ranjenicima i obolelim od tifusa, a neprijatelju je „skresao u brk“ zverstva koja su počinili u Mačvi. Iz overenog prepisa akta 15. korpusa austro-ugarske vojske, na kojem je potpis pukovnika auditora dr Barta, vidi se da je 17. novembra 1914. dr Avram saslušan preko tumača. U oslobođenom Valjevu Draža Petrović je pročitao prepis saslu-

šanja u austrijskoj komandi, i sve pretočio u priču pod naslovom „Doktor Vinaver“.

U toku druge ofanzive austro-ugarske vojske, Srbi su u jesen 1914. morali da se povuku na Rudnik. Bolesne i ranjene ostavili su u Valjevu i poverili ih na čuvanje dr Avramu Vinaveru. Bila je to teška dužnost, ali ju je Šapčanin obavio izuzetno požrtvovano. Poslednjim vozom ispratio je svoju Ružu, koja beše dobrovoljna bolničarka u jednoj od šest tadašnjih valjevskih bolnica, ne kazujući joj da mu je zadatak da neprijatelju preda bolesne i da zajedno sa njima postane rob. Sakrio je to i od sina Stanislava, tada dobrovoljca i potporučnika srpske vojske. A kada je austrijski poručnik stigao pred bolnicu, u pratnji dva naoružana vojnika i zatražio da uđe, doktor ga je na nemačnom jeziku podsetio na Ženevsku konvenciju po kojoj su bolnice pod zaštitom Crvenog krsta i rekao mu da pod oružjem neće ući.

– Sem toga, gospodine poručniče – odgovorio je dr Vinaver – ja ću bolnice sa bolesnicima predati samo vašem vojnom starešini, koji je po činu ravan ili stariji od mene.

Nekoliko časova kasnije došao je austrijski pukovnik, a dr Avram mu reče:¹⁰⁴

– Gospodine pukovniče, izvršavajući poverenu mi dužnost po naredbi moje vlade, čast mi je da vam predam šest bolnica sa 372 bolesnika u ovoj varoši. Od ovoga časa ja vam stojim na raspoloženju i pokoravajući se svima vašim naredbama. Stojeći vam na službi, čast mi je predstaviti vam se: sanitetski major Vinaver. Molim vas, da imate dobrotu, da mi napismeno potvrdite, da sam ovu poverenu mi dužnost izvršio.

Ađutant je predao potvrdu, a austrijski pukovnik je, posle obilaska bolnica, upitao dr Vinavera zašto srpske vlasti teraju narod da po nevremenu ostavlja ognjište i ide u bežaniju. Tada je započeo dijalog, pun neprijatnih istina, baš onakvih kakve je svetu ispričao i slavni Švajcarac dr Arčibald Rajs:¹⁰⁵

– Nije mi poznato, da su to naše vlasti činile, ali znam da su oni ostavili svoje kuće i bežali ispred vaše vojske, jedino da se sklone od svirepstva i divljaštva, što ga počinije vaši vojnici prilikom prvog upada vaše vojske u Srbiju.

¹⁰⁴Drag. S. Petrović, *Moje ratne uspomene*, str. 46–57.

¹⁰⁵Isto

- Zar naši vojnici, gospodine majore?! To nije istina!
- Ja govorim istinu, gospodine pukovniče, iako znam da je istina ponekad gorka i neprijatna.
- Pa možete li vi, doktore, navesti konkretne primere o tim počinjenim svirepostima i divljaštvima od strane naših vojnika, ali samo one, za koje bi imali i dokaze u rukama.
- Samo ako hoćete, gospodine pukovniče.
- Ja bih to želeo.
- Evo ih onda. U varoši Šapcu, u koju je kao nebranjenu vaša vojska prvo prodrła, vojnici vaši su opljačkali sve radnje, sve magacine, novčane zavode i sve privatne domove. Više od 500 kasa obijeno je i iz njih odnet sav novac i sve artije od vrednosti. Šabačka crkva beše takođe opljačkana i u štalu pretvorena. U njoj su držali zatvorene nekoliko dana zajedno kao stoku: žene, decu, starce i devojke. Tu su i nuždu vršili. U crkvenom dvorištu, odmah uz crkvu, zatrpano je više od stotine leševa pobijenih građana. Bilo je silovanja nevinih devojaka i odvođenja mirnog stanovništva. U selu Prnjavoru vaši vojnici zatvorili su u kuću svu zadrugu Popadića: žene i decu, pa i kuću zapalili te su svi u plamenu smrt našli. A u bogomolji tog sela, zadužbini šabačkog trgovca Mijaila Samurovića, pobili su tolike seljake, pa i jednog Samurovića. U selima Dobriću, Bogosavcu, Pričinoviću, Gornjoj Vranjskoj, počinili su bezbroj svirepstva. Ja sam previo jednu seljanku, majku, kojoj su vaši soldati odojče na sisi bajonetima probili pa i nju povredili. Mogo bih vam navesti još mnoštvo primera, gospodine poručniče. Sve to mogu i dokazati.
- Sve to, gospodine doktore, vi ćete kazati i dokazati na ispitu, kad budete saslušani, jer ja hoću da te dokaze predam mojoj vladi.¹⁰⁶

Posle tri dana, dr Vinaver je saslušan u neprijateljskom štabu, a kada ga pozvaše da potpiše saslušanje on zatraži da to učine i dva svedoka Srbina, kako bi mogao da uveri svoju vladu da je govorio istinu.

Komandant austrijske vojske u Valjevu bio je Poljak, sunarodnik dr Vinavera, pa je davao dovoljno hrane i lekova i za naše bolesnike. Ta

¹⁰⁶Drag. S. Petrović, *Moje ratne uspomene*, str. 46–57.

naklonost se videla i posle pobede na Rudniku, kada su Austrijanci morali da se povuku preko Save i Drine a u Valjevu ostave svoje ranjenike i bolesnike. Onog dana kada su krenuli, pred bolnicu je došao austrijski komandant i, u pratnji deset lekara Austrijanaca, oprostio se od dr Vinavera. Obratio mu se, ovako:

– Gospodine majore, ovoga trenutka naša vojska mora napustiti Valjevo. Moramo ostaviti naše bolnice i veliki broj naših bolesnih i ranjenih vojnika. Ja ih ostavljam vašoj zaštiti, kao i ovih deseticu naših lekara. Verujem, da ćete vi ispuniti i ovu čovečansku dužnost onako kao što ste ispunili vašu patriotsku dužnost prema vašoj otadžbini.

U Valjevu, tokom epidemije pegavca,¹⁰⁷ koja je dnevno odnosila šezdesetak ljudi, sprečio je dr Avram mnoge da u rastrojstvu izvrše samoubistvo. Njegova budnost i bezmerna pažnja sačuvali su život i Pocercu dr Ninku Periću,¹⁰⁸ zetu Dragomira Petrovića, koji se kao islednik u Valjevskom garnizonu razboleo od tifusa.

Advokat Draža lično se uverio da dr Vinaver sa istom pažnjom neguje i naše i austrijske vojnike, a u Valjevskoj bolnici bilo je više od 500 teže bolesnih i ranjenih koji nisu mogli biti evakuisani. Jednom ga zatekao neraspoloženog, jer je te noći od pegavog tifusa umro „jedan od onih deset lekara koji su ostali da predaju našoj vojsci bolesne vojnike austrijske“. Doktor ga je pozvao da prisustvuje sahrani pukovnika, koji nije imao više od 30 godina a bio je „doktor celokupnog lekarstva“ i jedinac u majke.

Bio je to čudan pogreb. Pokojnika su do večne kuće u običnom drvenom sanduku odnela valjevska mrtvačka kola, krstaču je nosio jedan srpski vojnik, a iza je išao njegov ratni drug, katolički sveštenik, Srbin, Dalmatinac. Za kolima, umesto stare majke, jedine sestre i verenice, koje ga još iščekuju, gologlavi su koračali doktor Vinaver, Draža Petrović i Voja Cincar-Janković, i „žalili mladost“ svog neprijatelja.¹⁰⁹

---

¹⁰⁷Prema podacima akademika Koče Todorovića, epidemijom je bilo zahvaćeno oko 600.000 ljudi, oko 15 procenata ukupnog stanovništva. Broj žrtava je dostigao 135.000, a nesrećni i izbezumljeni tifusari su iz Valjevske bolnice iskakali kroz prozore i ka Brankovini, Kosjeriću i Kamenici jurili bosu, po snegu i blatu.

¹⁰⁸Ninko Perić, oženjen ćerkom šabačkog advokata Draže Petrovića, Angelinom Ginkom Petrović, rođen je u selu Boiću. Bio je šabački gimnazijalac, student prava u Parizu, sekretar predsednika Vlade Nikole Pašića, a 1920. godine izabran je za narodnog poslanika, potom za privremenog sekretara Ustavotvorne skupštine i ministra socijalne politike.

¹⁰⁹Dragomir S. Petrović, *Jedan uspeli život*, str. 272.

Na Novom valjevskom groblju pogrebna povorka uverila se da nema jasnije slike ratne grozote i besmisla ratovanja, jer „do rake austrijskog lekara beše jama u koju su čakljama sa petoro kola ubacivali leševe umrlih“, vojnike izbečenih očiju, nasmejanih lica, razjapljenih usta. U zajedničkoj grobnici mešali su se osvajači i branioci, ista zemlja ih pokrivala, a katolički sveštenik izgovarao im molitvu!

Austrougarski vojni sveštenik, franjevac dr Gabra Cvitanović, koji je posle poraza Počorekove armije u Kolubarskoj bici dobrovoljno ostao sa ranjenicima, u svom *Ratnom dnevniku* ostavio je svedočanstvo o Valjevskoj bolnici i Valjevu u epidemiji. Napisao je da je zajedno sa austrougarskim lekarima bio „poveren dr Vinaveru, koji je „nastojao da pribavi sve povlastice, koje po međunarodnim ugovorima pripadaju osoblju Crvenog križa”.¹¹⁰ Zapisao je i da su vlasti tada rekvirirale ceo Hotel „Sekulić“, Hotel „Krunić“ i druge zgrade u kojima su „bolesnici bili položeni jedan do drugoga: jedan na postelju, drugi na malo slame na tlu ili na golo tlo, pa čim bi gdjekoji mrtvac bio podignut, drugi se bolesnik bacao na njegovo mesto na slamu ili bi je privukao poda se“.

Doživljeno u strašnim danima za Srbiju i srpski narod, ipak, najubedljivije je naslikao pesmom „D-r Avram Vinaver“, lekarev sin i saborac Stanislav.¹¹¹

Šta govore ti ljudi
 U košuljama belim,
 Razrogačenih očiju
 Sivi i crni i nezemaljski?
 Šta galame??
 Bolničari ih čuvaju,
 Da ne iskoče kroz prozor.
 Doktori ih obilaze sa strahom.
 Svaki čas po nekog iznesu.
 Leže po sobama, hodnicima
 Neki su u dvorištu, na kaldrmi, na ulici
 Otpočeli su da obuzimaju celo Valjevo,
 Našu celu državu.
 /.../ Doktor Avram Vinaver
 Sanitetski major

¹¹⁰Kolubara – veliki narodni kalendar za prostu 1992, str. 132–143.

¹¹¹Dragomir S. Petrović, *Ratni drugovi*, „D-r Avram Vinaver“, str. 20–21, Žagor, 2005.

Upravnik Pete Rezervne Bolnice
Poštapajući se teško,
Ispijen od bolesti i briga
Obilazio je bolesnike dan i noć
Posmatrao njihov unezveren pogled
Po njemu znao gde se ko nalazi
Na putanji života i smrti.
/.../ Beskrajno strpljivo i očinski
Nekom stravičnom ljubavlju,
– Jer su mnogi, urlajući
Tražili odgovor na pitanje:
Zašto ih ne puštaju da skaču
Na prozore, kroz zidove, i kroz vrata
Kada su gonjeni sa svih strana
Kao divlja zver.
Major Avram
Sa trudom nadčovečanskim
Držao je otvorene oči
– Ogromne plave oči pod zlatnim cvikerom –
I nije smeo da ih sklopi ni za tren
Jer je znao
– Pošto i njega trese rekurens
Već toliko dana
A nije tražio zamenu
Jer tome sad nije vreme
U oskudici lekara –
Da mu se može desiti,
Da i on odoli promuklim razlozima ...
/.../ I da otvori prozor,
I da iskoči iz ove sobe,
Iz ove varoši,
Iz ove vasion...

Nesreća i bežanija, koja je Srbiju snašla 1915. godine, nije mimoišla ni porodicu dr Avrama Vinavera. Nakon odlaska iz Valjeva postavljen je za upravnika rezervne bolnice u Đevđeliji. Tamo, „posle preležanog pegavca dr Josif Vinaver umire od malarije”.¹¹² Bio je 24. avgust 1915. godine, kada

---

¹¹²Stanislav Vinaver, priredio Jovan Hristić, str. 122.

je, po izričitoj ličnoj želji, sahranjen uz mnoge srpske vojnike pomrle od tropske malarije. Nije sahranjen na groblju, nego na vrhu jednog brda, pa posle rata porodica nije uspela da mu pronađe grob.

O dubokom tragu, koji je dr Avram Josif Vinaver ostavio u Šapcu, ubedljivo i danas svedoči varoški letopis i „šabačka himna“ u kojoj sija – „zlatni cviker Vinaverovića“. Šapčani su mu se odužili i tako što su njegovo ime dali jednoj gradskoj ulici.

Veštak na klaviru i znalac pet jezika

Rozalija Ruža Vinaver, žena dr Avrama i majka književnika Stanislava, rođena je u Varšavi 1. maja 1871. godine u poznatoj jevrejskoj porodici. Bila je kći Stanislava Rozenberga i Pauline Perl. Završila je konzervatorijum i svirala klavir. Bila je muzički pedagog, a u mladosti je prevodila sa poljskog na srpski jezik i objavljivala u *Srpskom književnom glasniku* i *Bosanskoj vili*. O njenom muziciranju u Šapcu i Beogradu i pijanističkom umeću pisale su ondašnje novine, a porodica je dugo čuvala plakate i pozivnice za koncerte.

Šapčani su znali da je gospođa Vinaver „veštak na klaviru“ i uživali su u njenom muziciranju, a verovatno su znali i da je znalac poljskog, francuskog, ruskog i nemačkog jezika. Porodični prijatelj Dragomir Petrović, od zaborava je sačuvao istinu da se „takmičila sa ostalim svojim sugrađankama u patriotizmu i dobrim delima”.¹¹³ A javnu zahvalnost za „lepo i plemenito delo“ – za uplatu 100 dinara sirotim a obdarenim – uoči Božića 1894. godine uputio joj je Sud opštine šabačke.¹¹⁴

Ruža Vinaver je u srpsko podanstvo prešla 1896. godine, zajedno sa mužem i sinom. Bila je veoma angažovana u Francuskom klubu u Šapcu, a vodila je i đačku trpezu čiji je jedan od osnivača bio njen muž. Uspomenu na baku s posebnim pijetetom čuvao je unuk Konstantin, pijanista i dramaturg Beogradske opere. Voleo ju je i zato što mu je, kao i njegovom ocu, bila prvi učitelj klavira:¹¹⁵

Skoro mi je Mihovil Logar pričao kako je upoznao moju babu. Bila je izuzetnih crta lica i autoriteta, uvek sa šeširom na glavi. U muzičkoj školi gde je predavala, rekao mi je, imala je svoja primanja...Znam da je na Đermu, gde smo stanovali

¹¹³Drag. S. Petrović, *Moje ratne uspomene*, str. 49.

¹¹⁴*Liberal*, br. 103, 25. decembra 1894.

¹¹⁵„Priča o Vinaverima“, *Glas Podrinja*, 27. maj 1993.

dok je otac bio ataše u Berlinu, napravila pansion za devojke, a časove klavira je davala i kada je otac molio da to ne čini. Koncertnu delatnost je razvila posle Prvog svetskog rata, a ja sam imao plakate i kritike njenih muzičkih večeri...Pričala mi je kako je njena ćerkica Mjeća ostala nesahranjena sve dok nije regulisano kao da je jevrejske vere, jer je deda bio ateista ....

Pijanistkinja rođena u Poljskoj bila je srpski patriot: muža je pratila u ratovima i bila „neobično vredna, predusretljiva i pažljiva“ prema ranjenicima u Drugom balkanskom ratu, vođenom tokom juna i jula 1913. godine. Srpska vojska tada je potukla bugarsku, a u Valjevu je bilo gotovo 4.000 ranjenih. O požrtvovanju supružnika Vinaver i odnosu drugih lekara i bolničarki prema njima, svedoči novinski zapis:¹¹⁶

/.../Čim su prvi ranjenici iz srpsko-bugarskog rata upućeni u Valjevo, odmah je iz Šapca u Valjevo upućen i g. d-r Vinaver kao operator. G. Vinaver je bio upravnik rezervne bolnice u 17. puku. Kako g. Vinaver tako i g-đa Vinaver bili su neobično vredni, predusretljivi i pažljivi prema našim ranjenim junacima. G. Vinaver je izvršio mnoge teške operacije, ali je u većini slučajeva rezultat bio vrlo dobar.

/.../Ceo lekarski i bolničarski kolegijum ispratio je g. Vinavera i g-đu Vinaver i u čast njihovog odlaska priređena im je lepa zakuska u hotelu „Srbiji“.

Nekoliko dama, u znak pažnje prema g-đi Vinaver, istu su ispratile čak do Zabrežja, gde je nastalo pravo lumpovanje i srdačno ljubljenje...

I u Prvom svetskom ratu, Ruža Vinaver bila je dobrovoljna bolničarka. U ratnoj bolnici smeštenoj u Sekulića gostionici u Valjevu, polovinom decembra 1914. godine, pronašao ju je Šapčanin Dragomir Draža Petrović.¹¹⁷ Sa suprugom je prkosila epidemiji pegavog tifusa, pošasti koja je harala, i požrtvovano brinula o ranjenim i bolesnim. A kada je dr Avrama odnela bolest, sudbinu je podelila sa sinom i preko Albanije stigla na Krf.

---

¹¹⁶Samouprava, 20. avgust 1913.

¹¹⁷Branko Šašić, *Draža advokat*, str. 59.

Doživljeno u ratu Ruža Vinaver je pretočila u putopis *Od Vranja do Soluna*, objavljen u beogradskom listu *Štampa*. Pisala je i pripovetke i muzičke kritike, a saradivala je i sa varšavskom novinom *Pšeglund tigodniovi* i na taj način povezivala dve kulture.

Kada se, posle Prvog svetskog rata, vratila u Šabac zatekla je prazan stan: sve je bilo odneto „sem dve mermerne ploče sa ormana za medicinske instrumente“.¹¹⁸ Tada se preselila u Beograd i u Muzičkoj školi „Stanković“ počela da radi kao nastavnik klavira. Iz beogradskog *Adresara* vidi se da je 1922. godine stanovala u *Sarajevskoj ulici br. 13*. Tu je priređivala privatne muzičke večeri, na kojima je bilo više desetina posetilaca. Od 1925. do 1941, predavala je u Muzičkoj školi „Mokranjac“. Đaci su je voleli i poštovali. Svom omiljenom učeniku, Stanojlu Rajičiću, koji je postao veliki kompozitor, poklonila je prsten svog muža.

Nastupala je i na javnim koncertima, sa kamernim sastavima i kao solista. Najčešće je svirala dela Betovena, Šopena, Mendelsona, Sen-Sansa i Šuberta. Šabački letopis čuva podatak da je do 1903. bila član Šabačkog pevačkog društva i veoma angažovana u Francuskom klubu u Šapcu.

Odlikovana je ordenima Svetog Save, IV i V stepena.

Kada je počeo Drugi svetski rat, Ruža Vinaver je sa snahom Jelisavetom Elzom i unucima Vukom i Konstantinom u nemaštini živela u porodičnoj kući na Đermu. Gestapo ju je, kao Jevrejku, odveo u logor Staro sajmište, ali je, u jesen 1941, snaha uspela da je izvuče. Gestapovci su 30. septembra 1942. ponovo došli u njenu kuću u *Đakovačkoj 21* a ona je, predosetivši kraj, na svim svojim notama ispisala: „Svome dragom Titiju“. Unuka Konstantina zvala je Titi, zapravo se sam tako nazvao jer kao mali nije umeo da izgovori svoje ime.

Oterana je u Banjički logor i 7. oktobra 1942. ubijena u Jajincima, na strelištu sela pod Avalom. Imala je logorski broj 7.489. U *Kartoteci žitelja* koju čuva Istorijski arhiv Beograda, međutim, zapisano je: „Otputovala u Poljsku 11. novembra 1943. godine.“

Fašistima, sinovima naroda koji se diči Betovenom, Bahom, Vagnerom i Geteom, ruka nije zadrhtala ni kad su pucali, ni kad su svoje zverstvo pokrivali pišući laži! Pijanističko umeće Ruže Vinaver nije ih interesovalo, važna im bila samo činjenica da je Jevrejka!

O čemu li je mislila pred pušćanom cevi? O sinu i njegovoj deci? Ili je možda izgovarala „Finale“, pesmu koju je kao deo muzičke poeme još

¹¹⁸Vesna Aleksić, *Stranci u Beogradu*, str. 209.

1911. godine „svojoj mami“ posvetio Stanislav? Možda ju je pevušila? Ili je, umirući, kazivala sinovljevu „Strašnu pesmu“ posvećenu sestri Mjeći?

I dok umirem, u noć plavu
Zapal'te sve lampe, sve sveće
Pod moju bolnu, bledu glavu
Dajte sve ruže, sve cveće.
I dok zatutnje crna zvona
Dok tiho nestaje moći
I bolno nek zaplaču ona
U plavoj i bledej noći.
I sav bol večan iz mojih grudi
Taj bol što nikad ne znaš izreći
Ta strašna pesma o mojoj Mjeći
Kroz vapaj zvona neka zagudi.
I mesto mene, plačite ljudi. ¹¹⁹

Šapčani su se svojoj znamenitoj sugrađanki Ruži Vinaver odužili tek 18. juna 2010. godine. Tada je Skupština grada Šapca njeno ime dala jednoj gradskoj ulici.¹¹⁹

Pesnički mag, prevodilac i intelektualni megdandžija

Stanislav Vinaver, sin jedinac dr Avrama i pijanistkinje Ruže, svojim delom obeležio je šabačku, srpsku i svetsku kulturu. Jedan je od najboljih književnika 20. veka, pesnik izuzetnog nadahnuća, novinar, muzički kritičar, prevodilac, diplomata, autor prvog srpskog avangardnog manifestata i intelektualni megdandžija iz *Francuske 7* u Beogradu.

Njegova majka je pričala unucima Konstantinu i Vuku da je 16. februara/1. marta 1891. godine,¹²⁰ kada je rođen u Šapcu, zima bila takva da su joj rođaci preko zaleđene Save stigli sankama. Od nje je nasledio muzički talenat i naučio da svira klavir, a violončelo od Šapčanina Roberta Tolingera.

Bio je odličan đak Šabačke gimnazije. U školskom letopisu ostalo je zabeleženo da se sa Pavlom Vintreštajnom proslavio 1904. godine, pri obeležavanju dvadesetogodišnjice Đačke družine „Pouka“, i da je bio u inicijativnom odboru za podizanje spomenika knezu Ivi od Semberije. U

---

¹¹⁹Službeni list grada Šapca i opština: Bogatić, Vladimirci i Koceljeva, br. 12, str. 89.

¹²⁰Muška gimnazija Šabac, Upisnica IV razreda 1904/5, LV, 47 – D II/9

njegovoj đачkoj biografiji nalazi se i nedovoljno objašnjeni podatak da je iz Šabačke gimnazije izbačen „jer nije hteo da se uhvati u kolo do nekog profesora”.¹²¹ Nije to bio otpor učenika prema pedagogu, već mladalačka solidarnost sa drugovima koji su odlučili da bojkotuju profesora koji je uvredio đaka. Iskreno drugarstvo tada je u nezgodan položaj stavilo direktora škole, a onda se u priču radoznalo i navijački uključila čaršija, debatujući kome će da udovolji – profesoru ili sinu poznatog oca! Direktorova odluka bila je diplomatska, pa je Stanislav Vinaver VIII razred morao da završi u Prvoj beogradskoj gimnaziji. Maturirao je 1909. godine, a o svojoj generaciji s ponosom je govorio. Tvrdio je da zna da nije ni prva ni posladija u svetu i da „ulazi kao sastavni deo i u čovečanstvo i u Kosmos“, jer je „još u detinjstvu osetila vezu sa večno živim bdenjem Grka i ravnotežom i hladnim mirom Rima“. A bistrina, ispit koji su tada položili, dala im „mnogo sigurnosti u životu i mnogo docnijih iluzija”.¹²²

Sačuvan je i podatak da je 1911. Stanislav Vinaver pozvan u Jevrejsko srednjoškolsko literarno društvo „Gideon“, i da je ponudu odbio „jer se nije smatrao Jevrejinom”.¹²³

Na pariskoj Sorboni matematiku je studirao kod Anrija Poenkarea, filozofiju kod Anri Bergsona, a muziku kod Vande Landovske. Po porodičnom predanju, dok je sedeo u sorbonskoj sali Rišelje prišao mu je Bergson, pomilovao ga po glavi i ponudio da mu bude asistent. Isto je želeo i Poenkare, najveći matematičar sveta. Ali, njihov sjajni student je, čim je počeo Prvi balkanski rat, napustio studije i otišao da se kao dobrovoljac bori za Srbiju. Na Beogradskom univerzitetu kasnije je diplomirao fiziku.

I u Prvi svetski rat otišao je dobrovoljno i bio jedan od 1.300 kaplara čuvenog Skopskog đačkog bataljona. Sa majkom je prešao preko Albanije i 1916. godine sa Krfa, preko Italije, Francuske i Engleske, stigao u Rusiju. Od 1917. do 1919, bio je prevodilac srpske vojne misije i svedok Oktobarske revolucije. Iz rata je izašao sa činom rezervnog potporučnika.

Kada se vratio u Beograd, postao je saradnik *Politike* i pisar u Umetničkom odeljenju Ministarstva prosvete Kraljevine SHS, i uključio se u književni život. Od 1921. do 1929, sarađivao je u listu *Vreme*, a 1924. i 1925. bio je muzički kritičar časopisa *Misao*. U Ministarstvu inostranih dela posao je dobio 1927. i kao državni službenik poslat je u Bern a onda

¹²¹ „Priča o Vinaverima“, Ž. Vojinović, *Glas Podrinja*, 27. maj 1993.

¹²² *Spomenica Šabačke gimnazije 1837–1937*, „Moja je jedina nada u poeziji“, Stanislav Vinaver, str. 226–230.

¹²³ Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“ – Jevreji u Beogradu 1521–1942*, str. 355.

u Ženevu. Pri Društvu naroda bio je ataše za štampu. Krajem 1929, postavljen je za dopisnika Odeljenja za štampu pri Kraljevskom poslanstvu u Berlinu, a do 1934. bio je ataše za kulturna pitanja i štampu u Kraljevskom poslanstvu Centralnog presbira u Pragu. Od 1934. u Sektoru za kontakte sa inostranim dopisnicima bio je šef Publicističkog odseka i ataše za štampu pri Poslanstvu u Pragu. U Beograd se vratio 1938. godine.

Tokom Drugog svetskog rata, Stanislav Vinaver je kao rezervni oficir Jugoslovenske vojske bio ratni vojni zarobljenik u logorima Osnabrik, Strazbur i Berkenbrige. Zanosio se predašnjom slavom srpskog oružja pa je teško podneo poraz u Aprilskom ratu, naredbu o predaji oružja Nemcima i zarobljeništvo. To vreme je, kao stvaralac renesansne širine i veliki književnik, pretočio u pomalo zaboravljenu a veoma poučnu knjigu *Godine poniženja i borbe*.

Voleo je Vinaver svoju otadžbinu Srbiju i Jugoslaviju, a sa posebnom ljubavlju govorio je o rodnom Šapcu. Uvek je isticao „širinu pogleda, poznavanje ljudi, razumnu psihologiju, smisao za smešno, razumevanje situacije, bistrinu obuhvata, prostrani provod, duh pregnuća i rizika, vesno zadovoljstvo i neodoljiv građanski ponos“ svojih Šapčana. Ponos što je rođen baš u Šapcu, iskazao je i ovako:¹²⁴

Ja, dakle, na moje najveće zadovoljstvo, govorim u svom rodnom mestu, u mestu sa izgrađenom tradicijom. Mi smo dali srpskoj kulturi vrlo mnogo. Dali smo tvorca jezika Vuka Karadžića, dali smo najvećeg istoričara Stojana Novakovića, najrazdraganijeg motrioca sela Janka Veselinovića, najmudrijega poznavaooca srpskog karaktera Lazu Lazarevića, najvećeg znalca balkanskog čoveka, Cvijića, najvećeg mislioca i to u vidu bogomdanog stručnjaka za prostrane i obimne čovečanske diagnoze, Božu Kneževića ...

Da je Vinaver „mnogo voleo Šabac, pisao o njemu i pominjao ga ili sa retkom setom ili sa radošću“ svedoči i dr Nadežda Vinaver, i podseća da je u traženju zavičaja pesme jednom zapisao: „U ovome sam se poverio srpskom jeziku. On mi je život pesmi. On je najzad rajska reka koja kroz svaku pesmu teče“.

Poznati Šapčanin je u književnost ušao kao pesnik, zbirkom pesama *Mjeća* (1911), koju je posvetio rano preminuloj i u Šapcu sahranjenoj sestrici Mječislavi Mjeći. Osim velike tuge njena smrt je porodici Vinaver

¹²⁴Stanislav Vinaver, *Šabac i njegova tradicija*, str. 6.

donela i problem sahrane, budući da roditelji nisu bili uključeni u Jevrejsku veroispovednu opštinu. Rešenje je pronađeno tako što je dr Avram Vinaver rabinu – unazad – isplatio članarinu.

Stanislav Vinaver je 1913. godine objavio *Priče koje su izgubile ravnotežu*, *Smrt tišine* i *Misli*, a 1919. u beogradskom hotelu „Moskva“ stvorio je „Grupu umetnika“. U listu *Progres* 1921. štampao je prvi srpski avangardni proglas *Manifest ekspresionističke škole*. Svoj šabačko-čivijaški duh, godinu dana ranije, ispoljio je u izuzetnoj humorističkoj istoriji književnosti *Pantologiji novije srpske pelengirike*.

Sarađivao je i u književnoj reviji *Venturaementes*, čiji je prvi i jedini broj izašao 1. aprila 1923. godine u Šapcu. Zbog poslovične prosvetjenosti svog rodnog grada, založio se za pokretanje tog lista i za objavljivanje priložio jedan fragment „Majstora i šegrt“, trebnika za bogove i stvoritelje.¹²⁵ Najverovatnije, njegovom zaslugom list je za objavljivanje tada dobio i pesmu „Cerebralije“ Moni de Bulija (Solomon Buli), sledbenika književne avangarde i jednog od prvih srpskih pesnika dadaista.

Sarađivao je i u mesečniku *Književni polet*, koji je od 1929. do 1931. izlazio u Šapcu i čiji je glavni urednik i vlasnik bio Borivoje D. Josimović. Časopis je okupio poznata jugoslovenska imena, a u prvom broju objavljena je Vinaverova pesma „Ptice“ i tekst „O raseljavanju španskih Jevreja“ profesora Šabačke gimnazije Solomona Kalderona.¹²⁶ U rubrici posvećenoj biografijama i prikazima pisaca list je, u januaru 1929. godine, u dva broja doneo zapis Branimira Ćosića „Stanislav Vinaver govori“. U tekstu su delovi razgovora sa književnikom, i popis njegovih najznačajnijih radova.¹²⁷

Vinaver je autor i *Nove pantologije pelengirike* i *Najnovije pantologije srpske i jugoslovenske pelengirike*. Napisao je i buntovnu *Varoš zlih volšebnika*. Sa Todorom Manojlovićem, pokrenuo je avangardnu biblioteku „Albatros“ u kojoj je štampao prvu polemičku knjigu *Gromobran svemira*. Potpisao je i zbirke pesama *Čuvari sveta* i *Ženidba Vrapca podunavca*, a od 1927. godine bavio se i novinarstvom. Bio je dopisnik iz Nemačke i Češke.

Rodoljubiva poezija Stanislava Vinavera svojevrsni je stihovani letopis burnih istorijskih događaja i borbe Srbije za ujedinjenje i oslobođenje, čiji je bio učesnik. Puna je tananog nadahnuća, pitanja smisla pred

¹²⁵Dobriilo Aranitović, *Podrinski časopisi 1920–1970*, str. 2–6. i str. 18.

¹²⁶Dobriilo Aranitović, *Podrinski časopisi 1920–1970*, str. 2–6. i str. 200–205.

¹²⁷Isto

tajanstvom postojanja, iskaza ljubavi prema srpskom seljaku-ratniku, i zanesenog zaveta mladosti spremne da životom brani svoju napadnutu zemlju od čijih mrva neprijatelji hoće gozbu da naprave. Kada je napisao pesmu „Otadžbini“ Vinaver je imao samo dvadeset godina:¹²⁸

Otađbino moja najbolja, najslađa,
Poslednje uzdanje i uteha prva
Hoće da te zdrobe, da od tvojih mrva
Gozbu gadnu slave, da od tvojih svađa
Pesmu sebi stvore što im pire sladi.
O skameni svađe, nek caruje volja
Otađbino moja najslađa, najbolja
Da se mnogo radi i da se uradi.
Sve ćemo ti dati jer sve si nam dala:
Pesmu melodičnu, naš nam jezik dade
Dala si nam radost, patnje, nade, jade
Bolove i osmeh, tuga, ideala.
Od svoje si svile naša srca svila
Dala si nam sebe, te tajne molitve
Što u dubinama naše duše žive.
Otađbino majko, otađbino mila.

O svakom od svojih ratnih drugova iz Skopskog dačkog bataljona, koji su živote stavili na oltar Srbije, Vinaver je nameravao da napiše pesmu. Počeo je u Skoplju 1914. godine, ali je zbirku *Ratni drugovi* tek 1939. objavio Geca Kon. Uz pedesetu godišnjicu pesnikove smrti, 2005, novi izdavač knjige postalo je Društvo Žagor a priređivač i pisac pogovora bila je dr Nadežda Vinaver. Zahvaljujući njima, ponovo su oživali likovi srpskih ratnih podvižnika: kapetani Života i Lajoš Đul, sanitetski major dr Avram Vinaver, potpukovnik Tiosav Drinčić, potporučnici – Danilo, Lazar Dilberović i pesnik Staša, đak podnarednik Krstić, narednik Tanasije, kaplar Radojko Ivezić, Dača učitelj iz Vreoca, Pantelija iz Gornje Petlovače, Dragoš iz Lipolista, Gliša iz Drniša, Ranisav Buba Vujadinović, violinista Đoka Nedić i trubač Mrkša Zlatić iz Belog Pologa, baba Randića, koja je na Ceru brala trave i pevala tropare a čija oba sina pogiboše za otađbinu, komordžija Cvetan Lekić, telefonista Radomir Čolić, Ariton Golemović, Krca Spasić, Radmilo Zagorčić, major Desnić i potporučnik Lević, Vilotije iz Kamenog Dola, Žarko iz Zla Gaza, Gavra Ostojić, stari

---

¹²⁸Stanislav Vinaver, *Mjeća*, str. 89.

Grujica Dabić, narednik đak Blagoje Izvornik, kao i vojnici-ispisnici Jevta, Gliša i Dragomir.

Sa Vinaverovim ratnim drugovima, koji su istrajno išli za vojskom, „kojoj pripadaju dušom i telom...u koju veruju pobožno i kad je u odstupanju“, oživela je krvava epopeja, slike užasa, epidemija tifusa, povlačenje preko Albanije i umiranje na Krfu. Zbirka stihova *Ratni drugovi*, sublimacija je patnje koja vekovima prati i Srbe i Jevreje. Prava je apoteoza slobodarstva i sna o slobodi, jedinog što se i u bežaniju nosi, baš kao u pesmi o Tiosavu Drinčiću.

/.../Slobode je bila puna naša Srbija
 Njome se disalo.
 Ona je prožimala sela i gradove
 Po planinskim kosama
 Kraj reka i potoka.

Nju su i poneli sobom
 – A ne te slučajne stvari –
 U bekstvo, odstupanje, propast
 Da još malo njome podišu
 Dokle se može
 Da joj se poraduju
 – I da s njome umru. /.../¹²⁹

Vinaverov ratni drug, Pantelija iz Gornje Petlovače, u francuskoj bolnici u Ahileonu, umire s vizijom rodnog sela i roditeljskog praga. Mladi Mačvanin je usnio san i u Mačvu poveo svoju bolničarku, da joj pokaže kako je lepa Srbija. On nije znao francuski a ona nije govorila srpski, ali – u snu je sve moguće.

/.../ On pokazuje sestri Margeriti
 Voćke koje je on kalemio
 I stari dedin dud.
 I otac i majka pitaju:
 Ko ti je to sine?
 Braća se vratila iz rata
 – Ali ne govore ništa. –
 Samo sestra Dragojla

¹²⁹ „Potpukovnik Tiosav Drinčić“, Stanislav Vinaver, *Ratni drugovi*, str. 111.

Ona što se nije udavala
Kaže:
Ovo je neka dobra duša
Sigurno je valjala našem Panteliji
U tuđem svetu
Pa je poveo, da joj pokaže
Kako je lepa naša Srbija /.../¹³⁰

Rodoljubivi zanos Stanislav Vinaver je ispoljio i poznih tridesetih godina 20. veka, kada je bio vodič kroz Jugoslaviju Sesili Izabeli Endruz, poznatoj pod pseudonimom Rebeka Vest. Ona je bila gostujući predavač na nekim našim univerzitetima i u engleskim klubovima, a doživljeno u Jugoslaviji objavila je 1941. godine u putopisu *Crno jagnje i sivi soko* koji se smatra najboljim u engleskoj književnosti. Vinaver joj je tada bio tumač i zvanični vodič, kao poznavalac istorije i kulture svoje zemlje, ali i kao patriota i poliglota, duhovit i domišljat čovek. Njegova priča i komentari, u knjizi su pozajmljeni središnjem liku čije je ime – Konstantin.

Isti rodoljubivi zanos nosio je Stanislava Vinavera i kada se nad svetom nadvio bauk fašizma. Tada su mu Rebeka Vest i njen muž ponudili azil u Engleskoj, a on je ljubazno odbio. Kada je oteran u zarobljeništvo, ona mu je preko Crvenog krsta slala pakete, zapisala je njena biografinja Viktorija Glending.¹³¹ A da je Stanislav Vinaver mogao da pobjegne od fašizma i fašista svedočio je i njegov sin Konstantin:¹³²

Samo da je otac hteo, mogli smo se na vreme spasti svi i otići u Ameriku gde ga je čekalo mesto atašea. Ali, udarila mu neka ratnička slava u glavu pa je kovao planove za odbranu i zanosio se putevima neprolaznim za nemačku ratnu tehniku.

Posle povratka iz zarobljeništva, Stanislav Vinaver je saznao da mu je majka ubijena i da je supruga Jelisaveta spasla sinove Konstantina i Vuka, tako što je pribavila „dokaz svog arijevskog porekla“. Ona se nije odazvala obaveznom prijavljivanju Jevreja, a imala je spremnu izjavu zbog čega to nije učinila. Nameravala je da kaže gestapovcima da je „mislila da se to na njih ne odnosi, jer je ona Nemica evangelističke a deca pravoslavne vere“.

---

¹³⁰ „Pantelija“, Stanislav Vinaver, *Ratni drugovi*, str. 45–46, Žagor, 2005.

¹³¹ Rebeka Vest, *Crno jagnje i sivi soko*, str. 8.

¹³² „Priča o Vinaverima“, Živana Vojinović, *Glas Podrinja*, 27. maj 1993.

U komunističkom režimu, Vinaver je imao dosta problema. Od 1947. do 1955, saradivao je u *Republici*, u rubrici „Beogradsko ogledalo“. Uprkos finansijskim problemima, 1949. odbio je odlazak u Izrael. Iz ideoloških razloga, penzionisan je 1939, kada je imao samo 48 godina, pa je zbog male penzije prevodio „kao na robiji“.¹³³

Preveo je 24 dela: *Arabljanske pripovetke iz 1001 noći*, Kerolovu *Alisu u čarobnoj zemlji*, Bajke (H.K. Andersen), *Gargantua i Pantagruel* (F. Rable), *Jadi mladog Vertera* (J.V. Gete), *Doživljaji dobrog vojnika Švejka* (J. Hašek), *Tom Sojer i Jenki na dvoru kralja Artura* (M. Tven), *Dvanaestorica* (A. Blok), *Veliko zaveštanje* (F. Vijon), *Gospodin Pursonjak* (Molijer), *Jelisaleta Engleska* (Brukner), *Razgovori s Geteom* (J.P. Ekerman), *Tristam Šendi* (L. Stern), *Budalasta vlastelinka* (Lope de Vega), *Mala Dorit* (Č. Dikens), *Skaske* (Saltikov–Ščedrin), *Đavolov učenik* (Dž.B. Šo), *Petar Pan* (Dž.M. Bari), *Izistinske priče* (R. Kipling), *Vij* (N. Gogolj), *Sulamka* (A. Kuprin), *Klošmerl* (G. Ševalje), i stihove Poa, Nerval, Valerija i drugih pesnika.

Prevodilačko umeće i poznavanje srpskog jezika Vinaver je pokazao na najbolji način, a osim maternjeg poljskog i srpskog, znao je nemački, ruski, francuski, engleski, češki, italijanski, španski i latinski. Po mišljenju dr Nadežde Vinaver, da ništa osim prevoda nije stvorio, njegov prevodilački rad opravdao bi najvišu poziciju koju zauzima u srpskoj kulturi:¹³⁴

Prevođenje je bilo njegova opsesija od rane mladosti, a nije prevodio ništa što ga nije privlačilo i gde nije mogao da iskaže svoje velike sinteze u više ravni. Analiza njegovih prevodnih rešenja stoga je veoma zanimljiva i ja, u sklopu sopstvenog bavljenja teorijom prevođenja, jasno je, nisam mogla zaobići njegovo prevodno delo... Strpljivo upoređujući njegove prevodne tekstove sa originalom, našla sam mnogo stvari koje pokazuju da mu ništa nije prolazilo slučajno, nego da je sve svesno birao, pročišćavao dok nije došao do izraza koji se njemu činio najboljim.

Na jugoslovensku javnu scenu, Stanislav Vinaver se vratio 1950. godine, kao noćni urednik u *Tanjugu* i saradnik Radio Beograda. Od 1952. u listu *Republika* pisao je u rubrici „Beogradsko ogledalo“ članke iz svih oblasti, koji su i danas začuđujuće aktuelni. Objavio je i zbirku pesama *Evropska noć* i studiju *Jezik naš nasušni*. Knjiga *Zanosi i prkosi Laze Kostića*

¹³³Isto

¹³⁴„Šabac je Vinaverov početak početka“, Ž. Vojinović, Glas Podrinja, 23. mart 2006.

ća¹³⁵ štampana je osam godina posle njegove smrti, a tim povodom oglašio se književnik Radomir Konstantinović:¹³⁶

Mi danas nemamo svog Vinavera. Jezik naš nasušni, u ovom času, ne može da računa sa pesnikom Vinaverovog kova. Vinaver je jezička savest čitave jedne generacije. On je njena spona sa prošlim sponama našeg jezika. On je onaj neizbežni istorijski sluh koji, zato što je kadar da čuje promene u saveremenom jeziku, može da čuje i jezik prošlosti.

Očigledno je da se Stanislav Vinaver muzikom i zvucima srpskog jezika i Srpstva opio na porodičnom izvoru, uz majčin klavir u Šapcu.

Ostalo je zabeleženo da je u decembru 1936. u Šabačkog gimnaziji otvorio izložbu „Lade“ i uoči otvaranja u Narodnom univerzitetu održao predavanje *Današnja svetska književnost*.¹³⁷ Govorio je i na proslavi stogodišnjice Šabačke gimnazije (1937) i posle osvećenja spomenika knezu Ivi od Semberije sa školskim drugovima otišao u Mali Zabran, da obiđe mesta gde su se kao deca igrali. Bilo je tada i plakanja, zapisao je Mladen St. Đuričić.¹³⁸ U rodni Šabac simbolično se vratio 1991. godine, kada su Šabačka gimnazija, Narodna biblioteka „Žika Popović“ i Društvo srpsko-jevrejskog prijateljstva obeležili stogodišnjicu njegovog rođenja.¹³⁹

A koliko je Stanislav Vinaver voleo Beograd, svedoči zbirka eseja *Gori gori – jugoslovenska simfonija*, objavljena između dva svetska rata. I tu je ostao dosledan tvrdnji da „mi svi Šapčani volimo život i volimo čoveka“,¹⁴⁰ a poznatom književniku koji je tada napao Beograd poručio je da „mrzeti Beograd znači mrzeti sam život“.

Književnik Stanislav Vinaver koristio je više pseudonima: Čika Staša, Swann, Trajko Ćirić, Džim Dip Presni, Gojhlin Junior, Prof. „Sveznanov“.

Društvo prijatelja Stanislava Vinavera ustanovilo je 1993. godine nagradu za najvrednije ostvarenje iz oblasti kojima se on bavio, proze, poezije, kritike, esejistike, publicistike i prevodilaštva. Grafički atelje *Dereta* osnovao je 2001. biblioteku „Prevodi Stanislava Vinavera“, čiji je

¹³⁵Gojko Tešić, najbolji poznavalac Vinaverovog dela, potpisao je knjigu *Prkosi i zanosi Stanislava Vinavera*, koja je svojevrsna kulturno-istorijska freska Srbije 19. veka.

¹³⁶*Politika*, 20. februar 1965.

¹³⁷*Šabački glasnik* br. 50, 24. decembar 1937. str. 2.

¹³⁸*Spomenica Šabačke gimnazije*, knj. 1, str. 218–225.

¹³⁹„Vinaver ponovo u Šapcu“, Ž. Vojinović, *Glas Podrinja*, 23. maj 1991.

¹⁴⁰Stanislav Vinaver, *Šabac i njegova tradicija*, str. 14.

urednik dr Nadežda Vinaver.¹⁴¹ Sabrana Vinaverova dela objavljena su krajem 2012. godine.

Životna saputnica Stanislava Vinavera bila je veoma obrazovana Nemica Elizabeta Zileks, koja je po majci bila iz plemićke porodice fon Henig. Upoznali su se kada je Vinaver radio u jugoslovenskom poslanstvu i dopisništvu *Beogradskih novina* u Berlinu. Venčali su se 1925. godine u tamošnjoj ruskoj pravoslavnoj crkvi i Elizabeta je tada postala Jelisaveta. Imali su dva sina, Vuka i Konstantina.

Stanislav Vinaver je umro 1. avgusta 1955. godine u Niškoj Banji. Sahranjen je na Novom groblju u Beogradu, a kada se na sahrani slegla kulturna elita njegov sin, Konstantin, shvatio je koliko je bio cenjen.

Dr Vuk Vinaver, rodio se 13. jula 1927. godine. Bio je istoričar, najbolji student u prvoj posleratnoj generaciji i poliglota. Doktor istorijskih nauka je postao kada je na Filozofskom fakultetu u Beogradu odbranio doktorsku disertaciju *Dubrovnik i Turska u prvoj polovini XVII veka* (1958). Naučnu karijeru je počeo 1950, a radio je u Istorijskom institutu i Institutu za savremenu istoriju u Beogradu. Nije preuzimao istorijske podatke već je – zahvaljujući znanju šest jezika – odlazio u arhive po celoj Evropi i tumačio autentične izvore. Autor je sedam monografskih dela i više od sto kritika i prikaza.¹⁴² Umro je iznenada, 23. avgusta 1986. godine.

I mr Konstantin Vinaver, rođen 21. maja 1930. godine u Berlinu, govorio je nekoliko jezika. Od oca je nasledio ljubav prema muzici, a Debisi je bio njihov Bog.¹⁴³ Završio je Muzičku akademiju u Beogradu (1954) i potom magistrirao. Usavršavao se u Milanu. Godinama je pisao radio-komentare.

Bio je pijanista, dramaturg i direktor Beogradske opere (1984–1988), muzički producent u Radio Beogradu i borac za srpsku operu. Priredio je nekoliko solističkih koncerata, a nastupao je i sa orkestrima u mnogim jugoslovenskim gradovima. Bavio se i muzikologijom, a ostavio je *Operski vodič* sa 120 najpoznatijih opera.

Umro je 7. jula 2000. godine. U Beogradu i danas žive potomci dr Avrama i Ruže Vinaver.

¹⁴¹Prevodilac i profesor francuskog jezika na Mašinskom, Rudarsko-geološkom, Poljoprivrednom i Arhitektonskom fakultetu u Beogradu i Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (u penziji).

¹⁴²*Istorija 20. veka*, IN MEMORIAM Dr Vuk Vinaver, Petar Kačavenda, Institut za savremenu istoriju, 2/1985.

¹⁴³„Priča o Vinaverima“, Ž. Vojinović, *Glas Podrinja*, 27. maj 1993.

Jezikoslovac i srpski rodoljub

I Johanan Jovan Mandil veliki je znalac srpskog jezika, još jedan srpsko-jevrejski stvaralac i patriota. Bio je „u mnogim oblastima neka vrsta preteče Stanislavu Vinaveru“,¹⁴⁴ jezikoslovac, publicista, književni radnik i jedan od prvih Jevreja novinara u Srbiji.

Rođen je 25. marta 1873. godine u Šapcu, a bio je sin Sare i šabačkog trgovca Benjamina. Osnovnu školu i gimnaziju završio je 1892. u rodnom gradu, a pravni odsek na Velikoj školi u Beogradu 1899. godine. Radni vek počeo je kao sudski i policijski pisar, a onda se bavio advokaturom i novinarstvom.

U srpskom novinarstvu zauzima časno mesto, obojeno rodoljubljem. Kao novinar je saradivao u više političkih listova: *Beogradskim novinama*, *Malim Novinama*, *Dnevnim listom*, *Večerima*,¹⁴⁵ a u *Pravdi* bio je pomoćnik glavnog i odgovornog urednika. Imao je i svoj list *Opozicija*, koji je izlazio 1904. i 1905. godine. Bavio se i prevodjenjem, a 1899. preveo je delo *Heroj Đ. Verga*.

Sećanje na Jovana Mandila i njegovu ženu ostavio je 88-godišnji Moša A. Mevorah, koji je iz Izraela 23. januara 1978. godine poslao zapis:¹⁴⁶

Za vreme vladavine dinastije Obrenovića, jaka politička stranka „Naprednjaci“ imala je svoj list „Pravda“. Glavni urednik bio je Adamović, a njegov pomoćnik, docniji glavni urednik, bio je Jovan Mandil. Pravda je bila jedan od glavnih dnevnih listova koji je lepo uređivan ne samo kao glasilo stranke nego i kao informativni list, a verovatno je imao i svoje dopisnike u svetu. Iako je Adamović bio glavni i odgovorni urednik, u stvari je pravi urednik bio Jovan Mandil. Kad sam bio na Solunskom frontu, Pravda je izlazila u Solunu u istom formatu, ali sa smanjenim brojem strana. Urednik je bio Jovan Mandil. Kad sam jedanput putovao iz Soluna u svoju komandu, saputnica mi je bila gospođa Mandil na pruži za Voden, divna žena koja je na mene ostavila nezaboravan utisak.

¹⁴⁴Predrag Palavastra, *Jevrejski pisci u srpskoj književnosti*, str. 95.

¹⁴⁵Mihailo B. Milošević, *Jevreji za slobodu Srbije (1912–1918)*, str. 109.

¹⁴⁶Zbornik 6, JIM, „Nešto malo o životu Jevreja u Beogradu – Iz prošlosti“, Moša A. Mevorah, str. 440–441.

Jovan Mandil je bio jedan od osnivača Srpsko-jevrejske zajednice.

Iako oslobođen vojne obaveze u Balkanskim ratovima, bio je dobrovoljac. Srpska vlada ga je, krajem 1913. godine, postavila za pomoćnika načelnika Vojne stanice u Bitolju, da kao odličan orator agituje za srpsku stvar među Jevrejima novoprisajedinjenih krajeva. Tamo je osnovao *Bitoljske novine*, koje su bile prvi srpski list u južnoj Srbiji posle oslobođenja od Turaka. Bio je i urednik i novinar tog efikasnog propagandnog sredstva. U Bitolju je imao i advokatsku kancelariju, a radio je i kao honorarni profesor tamošnje Trgovačke akademije.

Tokom Prvog svetskog rata, Jovan Mandil je raspoređen u mladenovaču vojnu stanicu. Sa srpskom vojskom povukao se 1915. i, kao vojni obveznik činovničkog reda, otišao u Solun. Iako teško bolestan, tamo je učestvovao u osnivanju lista *Velika Srbija*, organa srpske izbegličke vlade.

Umro je u Grčkoj, u Volosu, 3. maja 1916. godine, po starom kalendaru. Njegovu smrt obznanile su *Srpske novine*, koje su tada izlazile na Krfu. Taj list je doneo vest, pod naslovom Jovan B. Mandil, koja glasi:¹⁴⁷

U Volosu, u Grčkoj umro je, pre nekoliko dana, dugogodišnji beogradski novinar i advokat Jovan B. Mandil.

Pokojni Mandil, kao kroničar beogradskih dnevnih listova, istakao se još u ranijim mladim novinarskim generacijama i bio poznat našoj čitalačkoj publici. Poslednje četiri godine, pok. Mandil je živeo u Bitolju, gde je, pored svojih advokatskih poslova, bio urednik vrlo dobro uređenog lista „Bitoljske novine“. Vrlo predano je i sa uspehom saradivao dugo u Beogradu na „Beogradskim Novostima“ i „Pravdi“. Umro je u tuđini, daleko od svoje otadžbine i svoga Beograda, ostavivši nezbrinutu ženu i troje dece.

Laka mu zemlja.

Jovan B. Mandil je posvetio život opštoj stvari, a ljubavlju prema svojoj srpskoj domovini napojio se u rodnom Šapcu. Njegov otac Benjamin Benja, sin Johanana Mandila, rođen je 1825. godine. I on je bio srpski vojnik, a iz sačuvanih spisa očigledna je njegova odlučnost da zauvek ostane Šapčanin. Uprkos Uredbi o zabrani stanovanja Jevreja u unutrašnjosti Srbije, donetoj 4. novembra 1861. godine, bio je uporan u otporu loklanoj vlasti.

¹⁴⁷*Srpske novine*, br. 17, str. 3, 17. maj 1916.

U šabačku varoš, Benja se doselio 1860. Iz „Popisa žitelja Šapca 1862. godine“ vidi se da je tada u Beogradu ostavio kuću s placem, vrednu 250 dukata cesarskih, i da je sa 23-godišnjom ženom Sarom i petogodišnjom ćerkom Anulom došao da bude šabački kalfa. Porodicu je izdržavao sa 14 talira mesečnog prihoda. Pogranični i trgovački Šabac odgovarao mu, pa je brzo postao pravi Šapčanin a njegova Sara upisala se i među dobrotvore Šabačke gimnazije. Po naredbi vlasti, više puta morali su da se sele, ali su se uvek vraćali. Među dokazima, koje čuva Arhiv Srbije, nalazi se i pismo koje je načelnik Okružja šabačkog 1864. uputio ministru finansija Kosti Cukiću:¹⁴⁸

Gospodinu Ministru finansije

Avram Alkalaj, Pinkas Munko i Binja Mandil Evreji, doselili su se pre izvestnog vremena iz Beograda u ovu varoš.

Oni su na ispitu kod načalničestva pokazali, i to u redu prvom, da je ovdi kao sveštenik i učitelj Evrejski došao i nastanio se, a ostala dvojica, da su se kod ovdašnji Evrejski trgovaca pogodili da služe, kao kalfe pod izvestnu platu. No Binji Mandil, koji je kao trgovac pre toga (j)edanput u ovu varoš doseljavao se i otpočeo bio radnju trgovačku upražnjavati, načalničestvo (j)je ovo zabranilo rešenjem svojim od 16. februara 1862. godine, i on je odselio se u Beograd, ali sada opet otuda došao je amo sa familijom svojom, i ovdi kao kalfa za 200 talira godišnje plate pogodio se da služi...

*N B 506 – 16. Januara
1864. god. u Šabcu*

*Načelnik Okr.
M. Aćimović*

Načelnik Okružja šabačkog zatražio je od ministra objašnjenje da li se naredba o zabrani stanovanja van Beograda odnosi i na kalfe i sluge „pod platom“, na sveštenike i učitelje, „kao i na Evreje koji se jedanput odsele...i time napuste darovano im pravo pomenutim Visočajšim rešenjem, pa se opet amo vrate ...“. Odgovor na ovo pitanje vlast je tražila čitavu deceniju, a Jevreji su Uredbu ponekad eskivirali i uz pomoć Šapčana. Dokaz je žalba Benje Mandila koji je, u maju 1873, godine poslao ministru

---

¹⁴⁸AS, Ministarstvo unutrašnjih dela, P. F. X r. 1/1864. – prepis Jevrejskog istorijskog muzeja

unutrašnjih dela jer Načelstvo nije htelo da overi njegov dogovor sa trgovcem Vasom Obradovićem. Ustvari, da se ne bi opet selio, 48-godišnji Benja tada je folirao ministra: nije priznao da ima svoju trgovinu nego ga izvestio da je čovek u godinama, opterećen decom, da je sluga kod trgovca Obradovića, da sve dažbine državi plaća, i da je narodni vojnik. Svoje tvrdnje potkrepio je svedodžbama i, „pokoran“, napisao:¹⁴⁹

/.../Iz uzroka što veli da ja kao Evrejin nemam prava u Šapcu živiti. Protivu tog postupka Načelstva pomenutog žalim se Vama Gospodine Ministre sa ovim razlozima:

Prvo jest da u Zakonu od godine 1861. Zbor. XIV str. 194. stoji da Evreji ne mogu po unutrašnjosti Srbije trgovati, ali ja to ne činim nego kod g. Vase do sada služio sam i sada i u buduće da ga služim, dakle ovo nije protivu pomenutog zakona. Drugo, od kada ja ovde u ovoj varoši živim ima već 13 godina što će priložiti svedodžba pod ./. svedočiti i za ovo vreme bio sam vazda poštenog vladanja svedočiće ovde priložena pod .//. opštinskog suda varoši Šapca. A osim ovih i inače poznat sam u građanstvu kakvog sam vladanja i haraktera, pa u Šapcu kao ond. žitelj danak plaćam i to najveća klasa za mene kao što videće se po priznanice ovde priložene pod .///. i sve opštinske i državne terete snosim i ja u mojoj starosti Narodni vojnik sam i sve ostalo što gođ mi bude Vlast zapovedila biću, kao što sam i do sada bio.

Daklem meni je za čudo od Načelstva što nije htelo ispravu potpisati mi, ja nisam neki mladić koj mogu skitati i sebi drugo sredstvo tražiti, ja sam čovek u godinama opterećen sa decom i sa familijom, fala Bogu, i zato što i u moju starost mogu službu naći, pa sada to da mi se zakrati, onda ne ostaje mi drugo do ići i u Savu skočiti.

*Pokoran to je Benjamin
Mandil žitelj Šabački.*

(originalan potpis na hebrejskom)

13. Maja 1873. u Beogradu

Ministar je od lokalne vlasti saznao da Benjamin Mandil nije sluga kod Obradovića, nego da je sa njim u dogovoru i da u njegovom „dućanu

¹⁴⁹AS, Ministarstvo finansija, E.F. VIII r. 140/1873.

pod kiriju sedi". Obaveštenje u Ministarstvo poslao je načelnik šabačkog okruga Panta Nikole Lunjevica, otac potonje kraljice Drage:¹⁵⁰

U povratku žalbe Benjamin Mandila Jevrejina ovdašnjeg, Načelništvo Šabačko čast ima javiti Gospodinu Ministru unutrašnjih dela da ono tužioca Benju nije moglo kao slugu podpisati kod Vasilija Obradovića ovdašnjeg trgovca s toga, što ovaj Benja po Uredbi od 4. Novembra 1861. godine V. No. 2244 nema prava da ovdje u Šapcu živi i radnju trgovačku upražnjava. Jer on samo forme radi traži upis sluge kod Vasilija s kime je se poravno, što u ovoga dućanu pod kiriju sedi, sporazumno; ali Benja za sebe samostalno radnju upražnjava, bez da mu se u to Vasilije meša; Pa dok to pitanje kako za Vasilija tako i za još neke Evreje, koje opština ovdje ne trpi ne reši Mogu li i dalje ovdje ostati ili ne Načelstvo je našlo za potrebno da Benji kao slugu nepodpisuje, a on radnju i sada i bez toga upražnjava....

No. 7475 – 26. Maj 1873.

Šabac

Načelnik okružni
P. N. Lunjevica

Ne zna se kada je umro Benjamin Benja Mandil, otac poznatog srpskog novinara i patriote.

Leon Koen učio abadžijski zanat a postao slikar

Leon A. Koen, mlađi brat jevrejskog intelektualca i pravnika Davida A. Koena¹⁵¹ koji je srpsko rodoljublje propovedao u svojim *Besedama*, nije bio Šapčanin po rođenju ali ima samosvojno mesto u šabačkoj prošlosti i srpskom slikarstvu 19. veka. Rođen je 1859. godine u Beogradu, u jevrejskoj četvrti Jalija, kao najmlađe dete trgovca Arona Koena. Njegov prvi učitelj bio je brat David, a potom i „jedina moralna i materijalna potpora“.

Rabin Ignjat Šlang, zapisao je da je Leon za abadžiju učio u očevoj radionici u Šapcu¹⁵² i da je iz nje pobjegao da bi sledio svoj san i talenat.

¹⁵⁰AS, Ministarstvo finansija, P.F. XXIII r. 140/1873.

¹⁵¹U Prvom svetskom ratu bio jedan od poverljivih ljudi pri Vrhovnoj komandi. Ubijen u jesen 1915. godine, u borbi sa Bugarima.

¹⁵²Ignjat Šlang, *Jevreji u Beogradu*.

Drugi izvori kažu da je u Šapcu učio krojački zanat.¹⁵³ Kao slabog đaka, otac je Leonu odredio trgovinu a potom abadžijski zanat, ali je on tek kod beogradskog ženskog krojača Gutmana izučio krojački zanat i postao kalfa.¹⁵⁴

Leon Koen je učio slikarstvo 1881. i 1882. kod poznatog umetnika Steve Todorovića, a sledeće dve godine kod Đoke Milovanovića. Kao državni stipendista, otišao je 1884. na Slikarsku akademiju u Minhenu, ali se vratio u Beograd 1890. zbog ukidanja stipendije i sukoba sa Ministarstvom prosvete. Uz novčanu pomoć brata Davida, sledeće godine se vratio na studije.

Prvi veliki uspeh donela mu je slika „Josifov san“, koja je na Akademiji 1896. nagrađena srebrnom medaljom. Izložio ju je na Međunarodnoj izložbi u Minhenu, a u maju 1900. godine i na Svetskoj izložbi u pariskom Grand Paleu. Zajedno sa još nekoliko srpskih slikara, tada se predstavio i platnom „Otmica devojaka – Turci otimaju devojke za harem“. Prvu samostalnu izložbu imao je 1898. u Beogradu, u zgradi Stare skupštine.

U slikarstvu Leona Koena razlikuju se dva perioda: do 1900. je forsirao veštačku svetlost, a potom prešao na koloristički princip. Slikao je do 1905. godine, a prestao je zbog zdravstvenih problema. Razboleo se posle Prvog svetskog rata i iz inostranstva vratio u Beograd, kod brata Avrama.¹⁵⁵ Bolest ga 1920. savladala, pa je smešten u duševnu bolnicu. Na lečenju je ostao šest godina, a od 1931. do smrti bio je u Vršcu na kućnoj nezi.¹⁵⁶

Umro je 15. maja 1934. i sahranjen na Jevrejskom groblju u Beogradu.

Leon Koen, jedna od najneobičnijih i najtragičnijih figura srpskog slikarstva. Prvi je predstavnik simbolizma kod nas. Nepoznata je sudbina 45 njegovih slika. Zna se da ih je Jevrejska sefardska opština otkupila 1930. godine, da bi ih sačuvala, i da ih je izložila u Jevrejskom domu. Nemački okupator ih je odneo i svaki trag im se izgubio.

Ostavštinu Leona Koena danas čini šesnaest radova, koji se čuvaju u Narodnom muzeju u Beogradu i Smederevskoj Palanci, Jevrejskom isto-

¹⁵³Nikola Šuica, „Leon Koen“, *Jevrejski almanah 1971-1996*, str. 225.

¹⁵⁴Nebojša Jovanović, „Pregled istorije beogradskih Jevreja do sticanja građanske ravnopravnosti“, *Zbornik 6 – Jevrejski istorijski muzej*, str. 152.

¹⁵⁵Promenio ime u Aleksandar Popović (prezime analogno jevrejskom – svešteničkom – Koen).

¹⁵⁶Radivoje Davidović, *Od Daviča do Čelebonovića*, str. 43-46.

rijskom muzeju i Nacionalnoj galeriji Makedonije u Skoplju. Neki od njih su: „Skica za Raj“, „Josifov san“, „Skica za otmicu“, „Proleće“, „Večiti Juda“, „Adam i Eva u Raju“, „Amor univerzalis“, „Autoportret“ i „Pogrom“.

Delo slikara Koena, koga smatraju „najromantičnijim romantičarem“, predstavljeno je na nekoliko komemorativnih postavki, a retrospektivnu izložbu David Pijade organizovao je 1926. u Školi „Kralj Petar“, kod Saborne crkve. Povodom slikareve smrti, u jesen 1934. u Jevrejskoj opštini priređena je komemorativna postavka, a od 16. do 22. februara 1935. u Umetničkom paviljonu na Kalemegdanu izložene su 63 njegove slike. Posle Drugog svetskog rata, u Beogradu 1945. i 1949. godine, Koenova dela bila su na izložbama „Srpsko slikarstvo XVIII i XIX veka“ i „Beogradsko slikarstvo početkom XX veka“.¹⁵⁷

Lekar od ugleda i osnivač lože Bene-brit Srbija

I Bukić Pijade je Šapčanin po školovanju i poznati srpski javni i kulturni radnik.

Ženi Lebl je zapisala da je „rođen 1881. godine u siromašnoj šabačkoj porodici zanatlija“.¹⁵⁸ Po banjičkoj logorskoj evidenciji, međutim, rodio se 17. maja 1879. godine u Beogradu.¹⁵⁹ Sasvim je pouzdano da je dr Bukić završni ispit u Muškoj gimnaziji u Šapcu položio školske 1897/1898. i da je njegov brat Živko maturirao 1903/1904. godine. Istina je i da im je otac bio šabački limar Čelebon, a mati Merklada Mirkedika, kći sitničara iz Šapca Hajima Gavriela Nahmijasa.¹⁶⁰

Uz ime Bukićevog dede, koji je u Popisu žitelja Šapca iz 1862. godine pod brojem 758, piše: „*sitničar, 38 godina, žena Ster 30 godina, sin Gavriliko 3 godine, kćeri: Mirkedika 9 godina, Lijanka 2 godine. – Imanje: nema. – Mesečni prihod od rada 15 talira. – Po prihodu spada u III klasu.*“

Hajim Gavriel Nahmjas, prema sačuvanom dokumentu iz 1860. godine, bio je jedan od jevrejskih starešina u Šapcu. Imao je devedest godina kada je umro, a sahranjen je u šabačkom Jevrejskom groblju.¹⁶¹ Trgovinom se bavila i njegova majka Rakila, a njena radnja je 1874. zbog prezaduženosti otišla pod stečaj. Hajim je bio njen delovođa, a sudski spor sa

¹⁵⁷V. Stanić, *Leon Koen*, str. 16.

¹⁵⁸Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“*, str. 205.

¹⁵⁹*Logor Banjica – logoraši*, str. 143.

¹⁶⁰Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“ – Jevreji u Beogradu*, str. 5.

¹⁶¹Vidi poglavlje *Nemi svedoci – Jevrejsko groblje*.

poveriocima se odugovlačio. Rakila je ostala bez igde ičega pa se preselila kod mlađeg sina Danila, a Hajim je u trogodišnji zakup tada uzeo dućan iz mase počivšeg Đoke Čotrića i nastavio da se bavi trgovinom.

Medicinu je dr Bukić Pijade završio u Beču, kao pitomac beogradske „Potpore“, a ginekologiju i akušerstvo specijalizirao u Minhenu. Da je bio „asistent univerzitetske klinike za ženske bolesti u Minhenu i specijalista za ženske bolesti i porodilje“ svedoči novinski oglas, kojim je 1911. oglasio da ordinira od 2 do 4 popodne, u *Jovanovoj ulici 81* „niže Pozorišta”.¹⁶² Predratna Politika čuva i novu adresu ordinacije dr Pijade, u oglasu, koji glasi:¹⁶³

Staleške vesti

Dr. Bukić Pijade, ginekolog, vratio se s puta. Vlajkovićeva ul. 11-3, od 3-5 po podne.

Tokom 1908. godine, dr Bukić Pijade dobio je čin sanitetskog poručnika, a 1911. unapređen u kapetana II klase. Od 1912. do 1918, učestvovao je u svim ratovima, a u oktobru 1915. u Aleksincu je zarobljen sa bolesnicima sa kojima je ostao po naredbi Vrhovne komande. Posle Prvog svetskog rata u Beogradu je bio privatni lekar, a Drugi svetski rat dočekao je u činu rezervnog sanitetskog potpukovnika.¹⁶⁴

Dr Pijade je odlikovan više puta: Orden sv. Save V reda (1915), Orden sv. Save IV reda (1922), Orden sv. Save III reda (1928), Orden Belog orla V reda (1928), Orden sv. Save II reda (1934) i Orden Belog orla IV reda (1934).

Krajem 1929, izabran je za potpredsednika Beogradske sefardske opštine, a v.d. predsednik bio je od 1. februara 1931. do kraja maja 1932. godine. Posle ostavke dr Jakova K. Čelebonovića, predsednikovao je od maja 1935. do juna 1938. Bio je i gradski odbornik u Beogradu i član uprave Lekarske komore.

Često je držao i objavljivao stručna predavanja, a pisao je i crtice iz lekarske ordinacije i popularne medicine. U podlistku *Politike* objavio je priče: „Usedelica“, „U porođajnim mukama“, „Neizbežno zaveštanje“, a „Na pragu tajne“ čitaocima je ponudio u „Božićnom dodatku“ 1933. godine.¹⁶⁵ Lekarskoj i građanskoj reputaciji dodao je dobar književni glas, ali zbog

¹⁶²*Politika*, br. 1506, 9. januar 1911.

¹⁶³*Politika*, br. 10830, 24. jul 1938.

¹⁶⁴*Znameniti Jevreji Srbije*, str. 181.

¹⁶⁵*Politika*, 6, 7, 8 i 9. januar 1933, br. 8858, str. 18–19.

rata svoje priče nije sabrao u knjigu. Bio je poznat i po tekstovima kojima je u *Politici* popularisao zdravstvenu kulturu.

Dr Bukić Pijade je 1911. postao jedan od osnivača i vođa prve jevrejske lože u Beogradu. Reč je o Bene-brit „Srbija“ (*Sinovi zaveta*), delu međunarodne organizacije koja je u Njujorku osnovana 1843. sa ciljem da štiti i pomaže Jevreje. Za predsednika *Velike lože NOBB Jugoslavije XVI-II distrikta* izabran je 1935. godine. Bio je predsednik i Dobrotvornog društva „Potpora“, a angažovao se i u radu Jevrejske čitaonice.

Kada je počeo Drugi svetski rat, zbog izuzetnog ugleda, nije odmah uhapšen. Postao je upravnik Jevrejske bolnice na Dorćolu, koju je zbog zabrane da Jevreji odlaze u gradske bolnice u leto 1941. formiralo Predstavništvo jevrejske zajednice. Jevreji su sami morali da je opreme aparatima, lekovima i sanitetskim materijalom, a u početku je imala 75 lekara, šest apotekara, jednog drogeristu i veterinara, 24 studenta medicine i 26 bolničarki.¹⁶⁶ Lekari i bolničari tu su i stanovali, a dr Bukić i ustanova u kojoj je radio su bili pod stalnim nadzorom Gestapoa.

Pre rata je dr Bukić sa suprugom živeo u *Vlajkovićevoj 11a*. Na zahtev Nemaca, prijavio je imovinu 30. maja 1941.¹⁶⁷ Gestapo ga je, 4. novembra iste godine, odveo na Banjicu. Zaveden je pod logorskim brojem 1252. I u Banjičkom logoru bio je lekar, a preživeli logoraši svedočili su da je zatvorenicima pomagao i kod deportacija.

Šapčanin Radosav Belovuković, u svom zapisu o Banjičkom logoru, tvrdi da se dr Bukić Pijade otrovao, nakon što su pred njim streljali njegovu ženu i troje dece. Zapisao je i da su se njih dvojica dobro poznavali, i da ga je dr Bukić spasao od tifusa.¹⁶⁸

/.../Ja sam dobro poznao dr Pijadu Bukića. On je rođen ovde u Šapcu i bio je maturant Šabačke gimnazije. Njegov otac je imao limarsku radnju. On je posle rata bio lekar u Beogradu. Ali na Banjicu je doteran zajedno sa ženom i troje dece. Negde u junu 1942. godine u krugu logora mu je streljana žena i svo troje dece a nas su sve isterali pa i njega da gledamo streljanje. Posle toga događaja je on ćutao. On je

¹⁶⁶dr Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945*, str. 65.

¹⁶⁷*Zbornik 6*, Jevrejski istorijski muzej, „Spisak Jevreja i supružnika Jevreja koji su prema naredbi vojnog zapovednika u Srbiji od 30. maja 1941. podneli opštini grada Beograda prijave o imovini“, Jovanka Veselinović, str. 383.

¹⁶⁸Međuopštinski istorijski arhiv Šabac, MG – 818, Radosav Belovuković „Banjički logor“, str. 44.

stalno nabavljao lekove i tajno lečio nas logoraše. Mene je lično spasao od trbušnog tufusa i mi smo ga svi voleli. Ali se on 9. septembra 1943. godine otrovao u logoru.

I Borivoje I. Radonjić, kao feljtonista, ostavio je zapis o dr Bukiću:¹⁶⁹
/.../Dr Bukić Pijade, poznati lekar, bio je zatvoren kao Jevrejin. Znao je da nikad neće dočekati da živ napusti logor, što je pred svoju smrt i govorio: „Poneko od vas će dočekati slobodu i izići iz ove kuće smrti. Siguran sam da ja neću“. Posle nekoliko dana čuli smo da je umro. Proneo se glas da se otrovao. Bilo nam je žao. Bio je dobar čovek...

Iscrpljen fizički i duševno, dr Bukić Pijade je 19. septembra 1943. godine naprasno umro u logorskoj bolnici,¹⁷⁰ zapisano je uz njegov banjčki broj.

Na Banjici, u koncentracionom logoru, počela je golgota i za njegovog brata Živka. On je uhapšen 17. septembra 1941. i nakon tri dana odveden u Jevrejski logor u Zemun.¹⁷¹ Bio je bankarski činovnik, a u banjčkoj evidenciji logoraša piše da je rođen 11. maja 1886. godine u Valjevu i da je sa ženom Renom i sinom Čedomirom u Beogradu stanovao u *Dušanovoj ulici br. 16.*

Bard srpskog novinarstva

Jaša Almuli, poznati srpski novinar i publicista, potiče iz ugledne sefardske porodice. Rođen je 25. avgusta 1918. u Bukureštu. Sin je trgovca Isaka Žaka, Šapčanina po rođenju, i jevrejske aktivistkinje Sofije, ćerke Jakova Koena iz Beograda i Estire Ruso.

Familija Almuli imala je važnu ulogu u privrednom životu Šapca i Srbije. Rodonačelnik šabačkih Almulija je Jašin pradedo, Josif S. Almuli. On je rođen 1825. u Oranu, a njegov otac Solomon 1870. godine. Porodica je u Alžir stigla posle progona iz Španije 1492. godine, ali se situacija promenila kada je 1830. zemlja postala francuska kolonija. Solomon je 1838, kada je njegov sin imao trinaest godina, odlučio da ga pošalje u Beč da uči trgovinu. Josif se nikada nije vratio u Alžir, nego je sreću potražio u Šapcu. U gradu na Savi posvetio se trgovini, a sačuvani dokumenti svedoče da mu vlasti nisu bile smetnja jer je bio francuski državljanin. Postao je

¹⁶⁹ „Ratna sećanja za sina“, Radivoje I. Radonjić, *Danas*, 11. 2. 2005.

¹⁷⁰ *Logor Banjica – logoraši*, Istorijski arhiv Beograda, knj. 1, str. 143.

¹⁷¹ *Isto*, str. 88.

imućan i ugledan i u beogradskoj jevrejskoj zajednici. Njegovo ime nalazi se u popisu Šapčana iz 1862. Tada je imao 37 godina i sa porodicom je stanovao kod Šapčanina Rajka Ilića i, kao francuski podanik, svake godine menjao pasoš. Josif S. Almuli bio je oženjen Esterom MANDIL i sa njom je 1862. imao petoro dece: 16-godišnjeg Solomona, 9-godišnjeg Jovana, 5-godišnjeg Kalmija, 2-godišnjeg Leona i 12-godišnju ćerku Rakilu.¹⁷²

Josif S. Almuli umro je 30. maja 1888. a njegova žena Ester 26. juna 1906. godine. Počivaju na šabačkom Jevrejskom groblju.

Njihov najstariji sin Solomon, suprotno običaju po kojem prvorođeni preuzima očev posao, osamostalio se ali u poslu nije bio uspešan. Imao je, međutim, dva vrlo uspešna sina. Obojica su rođeni u Šapcu: Josif 1868, a Isak Žak 1870. godine. Bard srpskog novinarstva Jaša Almuli, životnu priču svoga strica i oca napisao je za knjigu *Avramova deca* i iz Londona je prosledio mejlom. Taj zapis glasi:¹⁷³

/.../Pošto im otac nije stekao bogatstvo, njih dvojica su krenuli iz početka. Radili su u beogradskoj čaršiji, stekli tamo poverenje, dobili početni kapital kreditima i ortaklucima, i stvorili jednu od vodećih tekstilnih trgovina na veliko u Srbiji. Zabeleženo je da je njihova firma „Braća Almuli“ odigrala vidnu ulogu za vreme carinskog rata sa Austrijom 1908. godine. Umesto u Beču kupovali su robu za Srbiju u Mulanu, Mančesteru pa i u Barseloni. Već 1905. oni su svoju radnju smestili u velelepnu novu zgradu u Kralja Petra 16, koja se smatra najboljim primerkom „art nuvo“-a u Beogradu. Ta zgrada postoji i danas, poznata je po dva mesingana labuda na vratima. Zaštićena je kao spomenik kulture. Iz te zgrade radnju su preselili 1922. godine u palatu koju su izgradili u Kralja Petra 44.

Josif, stariji brat moga oca, nije imao dece. Višestruko je odlikovan za učešće u balkanskim i Prvom Svetskom ratu i za posleratnu aktivnost. Nemci su ga streljali u jesen 1941. među 5.000 Jevreja određenih kao srpski taoci.

Moj otac Isak-Žak umro je relativno mlad, u 55. godini, i ostavio četvoro dece. Njegov najstariji sin Solomon, ime dobio po

¹⁷²Godišnjak IV Međuopštinski istorijski arhiv, „Popis žitelja i njihove imovine u Šapcu 1862. godine“

¹⁷³Zapis o svojoj porodici Jaša Almuli autoru knjige poslao je elektronskom poštom u februaru 2013. godine, napomenuvši da je to namenio svojoj deci.

dedi, načinio je zavidnu karijeru u bankarstvu San Paula u Brazilu, a mlađi sam ja Jakov-Jaša Almuli.

Kalmi J. Almuli, sin Jašinog pradede Josifa, rođen 1857. godine, ostao je uz oca i bavio se trgovinom. O njemu pouzdano svedoči ukaz o prijemu u srpsko državljanstvo, koji je kralj Aleksandar Obrenović doneo 6. aprila 1900. godine. Iz tog dokumenta se vidi da je Kalmi bio oženjen Rejnom,¹⁷⁴ a genealoško stablo porodice Hajim-Davičo potvrđuje da je ona bila prvorođena kći Isaka DAVIČA, odnosno, sestra Nisima i tetka književnika Oskara Daviča. Kalmi je bio pošten i vredan čovek, prema zapisu koji je Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu 1967. predao Šapčanin Borivoje Avramović, a njegova žena bila je „neobično lepa, jedna od najlepših žena u Šapcu“.

Kalmi i Rejna su u aprilu 1900. godine imali troje dece, Josifa, Isaka i Estiru. Kraljev ukaz o prijemu u srpsko podanstvo podanika Francuske Republike, glasi:¹⁷⁵

*6. IV 1900
U Beogradu*

Mi

Aleksandar!

*Po milosti Božjoj i volji Narodnoj
Kralj Srbije*

Na predlog Našega Ministra unutrašnjih dela, a na osnovu člana 12 Zakona o poslovnom radu u Državnom Savetu, odobrili smo i odobravamo rešenje saveta od 28. Marta ove godine Br. 868 koje glasi:

„Da se Kalmi J. Almuli, trgovac iz Šapca, rođen u Beogradu i podanik Francuske Republike, po molbi svojoj, prima u srpsko podanstvo, zajedno sa svojom ženom Rejnom i maloletnom decom: Josifom, Isakom i Estirom izuzetno od & 44. građ. zakona, kao dosadašnji srpski zaštićenik.“

Naš Ministar unutrašnjih dela neka izvrši ovaj ukaz.

*U Aprilu 1900. god.
U Beogradu*

¹⁷⁴Zbornik 6 Jevrejskog istorijskog muzeja, „Dve stotine godina porodice Hajim-Davičo u Beogradu“, Milica Mihailović, str. 270–272.

¹⁷⁵MIAŠ, P. br. 6512

Kalmijevi sinovi, Josif i Isak Ivo Almuli, u Zemunu su osnovali tekstilnu fabriku u vreme kada su mnogi u Srbiji ulagali isključivo u trgovinu. Kao rezervni oficir jugoslovenske vojske u nemačkom zarobljeništvu, Josif je preživeo Holokaust, a Iva su Nemci streljali jula 1941. među prvih stotinu talaca.

Jaša Almuli je završio osnovnu školu i Drugu mušku gimnaziju u Beogradu, a na Beogradskom univerzitetu studirao je tehnologiju. Kao srednjoškolac bio je u levičarskoj omladinskoj organizaciji „Hašomer ha-cair“, ali je iz nje izašao jer je poverovao da će „komunizam svojom internacionalnošću rešiti i jevrejsko pitanje“.¹⁷⁶ Član SKOJ-a postao je 1934. godine, a na univerzitetu je pripadao levo orijentisanom pokretu „Narodni studenti“. Član KPJ postao je 1938. i zbog političkog rada u Glavnjači je proveo mesec dana. Njegova fotografija je u jesen 1941. bila izložena na Antimasonske i antikomunističke izložbi u Beogradu.

Pred fašistima je pobeo 6. aprila 1941. godine, između dva talasa bombardovanja Beograda. U šestočlanoj grupi, u kojoj su bili i njegova braća od tetaka Žaklen Ruso i Mirko Davičo, uputio se ka Dalmaciji. Uglavnom pešačeći, nakon deset dana, stigli su u Prčanj, u letovalište „Karmel“ beogradskog Jevrejskog ženskog društva. Tu je već bila Jašina majka Sofija, koja je Beograd napustila sa starijom sestrom Elom i ženom svoga starijeg sina Solomona Mončela, snahom Marom Blasbalg iz Beča koja se udajom spasla iz Šabačkog logora na Savi.

Mončelo, rezervni konjički poručnik, insistirao je da odu, a na voz ih je ispratio odmah posle 27-martovskih demonstracija. „Tih dana otputovale su i moje tetke Rea Talvi i Sara Ruso sa muževima, i svi su se sastali u Dubrovniku“, zapisao je Jaša. Odatle su zajedno otišli za Prčanj. Mončelo je nakon Aprilskog rata kao oficir jugoslovenske vojske deportovan u logor u Osnabriku, a Jaša se uputio u Crnu Goru:¹⁷⁷

Ja sam otišao na Cetinje da se pridružim drugovima sa Beogradskog univerziteta. Sa jednim od njih, partijskim drugom i studentom arhitekture Svetom Pejanovićem, pošao sam u njegovo selo. Ali, na putu kroz krš između Cetinja i Podgorice, izgubio sam svest, pao sam, stigla me je upala zaradena tokom putovanja u otvorenom vojnom kamionu kroz Hercegovinu pod kišom i susnežicom. Odveli su me u Cetinjsku bolnicu, gde su tada protiv zapaljenja pluća postojali samo injekcije kofeina i glukoze i otpornost organizma. Posle ozdravljenja, otišao sam na oporavak u Prčanj.

¹⁷⁶Jaša Almuli: „Da su samo znali svu opasnost“, *Mi smo preživeli 2*, str. 356–369.

¹⁷⁷Jaša Almuli: „Da su samo znali svu opasnost“, *Mi smo preživeli 2*, str. 359.

Jaša Almuli se povezao sa partijskim instruktorom Veljkom Mićunovićem, posleratnim šefom OZNE u Beogradu, i uspeo da od došljaka i lokalnih omladinaca pripremi mali partizanski odred. Dok je čekao instrukcije za prvu akciju, uhapšen je i 25. jula 1941. godine sa oko 200 Jevreja izbeglih u Kotorski zaliv. Svi su brodom prebačeni u logor kod Kavaje u Albaniji. Tamo su ih Italijani tretirali kao civilne ratne zarobljenike.

Početak novembra, pre kiša i zime, u Draču su ih ukrcali na brod i odvezli u Bari. Odatle su vozom nastavili u Kalabriju, u logor Feramonti, smešten kraj sela Tarsija. Logorski tretman „u osnovi“ bio je dobar: bez zlostavljanja, kažnjavanja i psihičke torture. Jaša je tada imao 23 godine i nije mu bilo dosadno: igrao je „desnog beka u jugoslovenskom timu protiv poljskih i drugih mladih Jevreja“, od profesorke iz Austrije dobijao je prve časove engleskog, a italijanski je učio usput. Kada su Italijani dozvolili da višečlane porodice napuste logor i žive u slobodnoj konfinaciji, Almuliji su se smestili u malu poljoprivrednu Mirandolu, grad kraj Modene. Tamo su stanovali u hotelu i imali slobodu kretanja, ali bez dozvole nisu smeli van mesta.

Strahujući da će jednog dana doći po njega i odvesti ga kao Mirka Daviča, njegova porodica je početkom 1943. godine oberučke prihvatila mogućnost da napusti Italiju. Obezbedili su vizu za Paragvaj, u februaru stigli u Rim, a onda usred rata avionom kompanije Al Italia poleteli za Madrid.

U Španiji se za odlazak u Kanadu odlučila Jašina starija sestra Ela, sa suprugom Albertom Flajšmanom i tek rođenim Huanom Džoniem, tetka Rea i njen muž Moreno Talvi, i Samuilo i Luiza Davičo, sa sinom Leonom. Za Argentinu su se opredelili tetka Sara i teča Nisim Ruso, sa svoje dvoje dece, a u Englesku su pošli dr Jaša, Bonka i mala Svetlana Davičo. Jaša Almuli, njegova sestra Šeka i majka Sofija, pridružili su se „transportu od oko 7000 izbeglih Jevreja u Španiji i Portugalu“, koji je išao za Palestinu. Britanci su im dozvolili ulaz i za Haifu ih prevezli putničkim brodom iz španske luke Kadiz.

U Palestini se Jaša zaposlio u „malom eksperimentalnom hemijskom pogonu u selu Kfar Saba“, ali je već nakon tri meseca prešao u Egipat i to u uniformi poručnika jugoslovenske narodnooslobodilačke vojske. Uz pomoć Pavla Melameda, oficira prve partizanske tenkovske brigade koju su Britanci obučavali u egipatskoj pustinji, 1. maja 1944. godine, postao je partizan. Došao je potom u oslobođenu južnu Italiju, a onda je upućen

na Vis. Tamo je u štabu Druge dalmatinske brigade bio propagandista, a na lični zahtev na svoj 26. rođendan poslat je u Srbiju.

Na partizanski aerodrom Bojnik stigao je ruskim transportnim avionom. Putovao je na vrećama municije i zauvek zapamtio uzbuđenje kada je izašao i osetio miris svoje zemlje, jer „tlo i vegetacija Srbije mirisali su na nezaboravljivi način, drugačije nego bilo šta drugo za protekle tri godine”.¹⁷⁸ Priključio se potom narodnooslobodilačkoj vojsci. U Armiji je ostao do oslobođenja. Bio je borac, a onda vodnik u 11. srpskoj brigadi koja je oko Leskovca pokušavala da omete evakuaciju Nemaca iz Grčke. Kada je pozeleo da ide na front, u Arandjelovcu se javio Koči Popoviću i saznao da je stigla „okružnica“ kojom traže da se javi u Propagandno odeljenje Vrhovnog štaba.

I tako je Jaša Almulu u Beograd stigao u decembru 1944. godine; iz Propagandnog odeljenja prebačen je u Odeljenje za vezu sa stranim vojnim misijama, a u septembru 1945. u agenciju *Tanjug*. Novinar je posle rata postao dekretom, ali je ubrzo zavoleo taj posao. Prvi veliki zadatak dobio je 1946. godine, kao specijalni izveštač sa Mirovne konferencije u Parizu. Bio je dopisnik za Latinsku Ameriku iz Rio de Žaneira i predsednik Sekcije spoljnopolitičkih novinara Srbije. Najmiliji mu je period kada je bio spoljno-politički komentator lista *Borba*.

U Beograd se vratio 1963, a od 1967. do 1970. bio je *Tanjugov* dopisnik iz Vašingtona. Šef odeljenja za informacije Međunarodne korporacije za investicije u Jugoslaviji bio je narednih pet godina. Penzionisan je 1978. i od tada radio kao slobodan novinar. Predavao je novinarstvo na Institutu za novinarstvo, pisao za *Ekonomsku politiku* i TV Beograd, a 1993. godine u *Politici* je objavio feljton kojim je branio Srbe od optužbi da su krivi za uništenje srpskih Jevreja.

Odlikovan je Ordenom rada I stepena.

U jevrejskoj zajednici Jaša Almulu se aktivirao krajem osamdesetih, u vreme objavljivanja *Protokola sionskih mudraca*. Od 1989. do 1992. godine, bio je predsednik Jevrejske opštine u Beogradu. Inicirao je da se na obali Dunava, na Dorćolu, podigne spomenik žrtvama nacizma. „Menora u plamenu“, postavljena je u nekadašnjoj Jaliji – rad vajara Nandora Glida.

Napisao je pet knjiga o Holokaustu. Poslednju deceniju 20. veka posvetio je sakupljanju dokumentacije o stradanju jevreja u Drugom svetskom ratu i sakupljeno objavio u knjigama: *Živi i mrtvi, Jevrejke govo-*

¹⁷⁸Jaša Almulu, „Da su samo znali svu opasnost“, *Mi smo preživeli 2*, str. 369.

re i *Jevreji i Srbi u Jasenovcu i Stradanje i spašavanje beogradskih Jevreja*. Od 1989. do 1997, snimio je na audio i video trake više od sto jugoslovenskih i 70 grčkih Jevreja koji su preživeli Holokaust, uz finansijsku podršku Fortunof video arhiva pri biblioteci Jelskog univerziteta i Američkog memorijalnog Holokaust muzeja u Vašingtonu.

Jaša Almuli je u Šapcu boravio 1992. godine, u vreme osnivanja Podružnice Društva srpsko-jevrejskog prijateljstva. Planirao je da grobove svojih predaka na šabačkom Jevrejskom groblju obiđe i 2013, ali ga je smrt pretekla. Umro je u Londonu, 26. septembra, u 96. godini.

Svojevrnsni komemorativni skup u svečanoj sali Jevrejske opštine u Beogradu održan je 3. novembra. O uglednom novinaru i publicisti govorili su tada: predsednik Saveza jevrejskih opština Srbije dr Ruben Fuks, bivši ambasador u Izraelu Budimir Košutić, bivša upravnica Jevrejskog istorijskog muzeja Milica Mihailović i novinar Politike Slobodan Kljakić.

Srećna luka Albaharija

David Albahari, poznati pisac i prevodilac, potomak je šabačkih Jevreja.

U Šapcu i danas živi legenda o trgovcu Salomonu, sinu Moše Albaharija, koji je krajem 19. veka kao predsednik društva „Cion“ više puta u ime šabačkih Jevreja pisao dr Teodoru Herclu. Od 1899. godine, na uglu Karađorđeve i Zantlijske ulice imao je starinarnicu-zalagaonicu, a Šapčani su ga zvali Solon. Naročito su ga volela deca. Zvala su ga čika-Marko, i pevala mu: „Solon Albahari, što prodaje stare stvari“.

Po ceo dan je stari antikvar sedeo u svojoj radnji, a kada bi osnovci iz obližnje škole došli da založe neki predmet, krišom uzet iz kuće, njihov čika-Marko bi im davao novac, a založeno potom vraćao roditeljima. Prema varoškoj legendi, i odrasli su zastajali kraj Salomonove radnje i razgledali obuću iz svih vekova i moda, a posebno ogromnu cipelu koja je krasila izlog. Osim antikvarnice poznati antikvar je imao i manufakturnu i konfekcijsku radnju.¹⁷⁹

Sačuvan je i podatak da je Salomon Albahari bio nosilac Albanke spomenice, jedan od 332 Šapčanina koji su prešli Albaniju. Na spisku Udruženja nosilaca tog odlikovanja upisan je pod brojem 25, a iz tog

¹⁷⁹Godišnjak 18 Međuopštinskog istorijskog arhiva, Dobrosav Čvorić, „Popis trgovačkih i ugostiteljskih radnji u Šapcu“.

dokumenta vidi se da je u Šapcu rođen 1868. godine, da je bio redov u 6. pešadijskom puku trećeg poziva, i da je ime njegovog oca Morica posrbljeno i upisano kao Mialo.¹⁸⁰ Zna se i da je između dva rata bio aktivan u Jadranskoj straži, i poznat kao čovek koji je pomagao siromašnima. U decembru 1932. odlikovan je Ordenom sv. Save V reda.

Šabački Arhiv na menici od 250 dinara čuva ime Salomonovog sina, trgovca Morica. Potpisana je 1. oktobra 1907. godine, kada je mlađi Albahari stavio zabranu na „pokretnost“ špeditera Vladića i Koste Barišića. Dokument glasi:¹⁸¹

Šabačkom prvostepenom sudu

Za obezbedu 250 dinara 6% interesa od proteklog roka, koliko mi po ovoj originalnoj menici duguju Ž.Đ. Vladić i K. Barišić, ovd. špediteri, molim Sud da odobri zabranu na ovu njihovu pokretnost: nameštaj, posuđe, odelo, spavaće haljine, pokućstvo, nakit, gotov novac koji se u svih nađe, sat i lanac, kao i sve ostalo što se u njihovu partnerstvu bude našlo, a što je po zakonu u tome uzeti može.

Uzabranjeno da se preda na čuvanje g. Danilu Rodiću, adv. pisaru ovd.

Taksu polažem

17. novembra 1907. god.

Šabac

Pozivač

Moric Albahari

trg. obdašnji

Primio sam original menicu a ostalih imam overen prepis ove

Moric Albahari

Prema genealoškom stablu porodice Koen Avramović, koje su uradili potomci te poslednje šabačke jevrejske porodice, Salomon Albahari je sa Sarom Bukas imao troje dece. Njihova kći Kamila udala se za Jahiela Kaponu, Isidor je bio oženjen Hani, a Moric (Maro) Martom. Nacisti su pobili sve, osim Marte Albahari, koja je sa sinom i dve kćeri živela u Izraelu.

---

¹⁸⁰MIAŠ, Fond Udruženja nosilaca Albanske spomenice

¹⁸¹MIAŠ, Šabački sud 1897–1908, I – 3011, B.D.O.

Pred Drugi svetski rat, Salomon je bio predsednik Jevrejske veroispovedne opštine u Šapcu. Ubijen je u Zasavici na Miholjdan 1941. godine.

Ime Danila M. Albaharija nalazi se na spisku jevrejske muške dece, koji je 1880. godine priložen uz molbu Avrama Koena i Binje Mandila za otvaranje jevrejske škole u Šapcu. Po tom dokumentu Danilo je rođen 1871. godine, Hiskija M. Albahari 1868, a 1873. Lazar M. Albahari.¹⁸² Sva trojica su poginula kao srpski vojnici.

Sećanje na Danila Albaharija, špeditera iz Đevđelije, ostavio je 1. maja 1924. godine njegov ratni drug Pavle Anđelić. Oni su, 1914, zajedno internirani u mađarski logor Boldogasonj. U knjizi *Jevreji u Jugoslaviji* Rista St. Delić zabeležio je „slučaj“, koji je u listu *Odjek* opisao Anđelić. Albahari je tada bio stariji čovek, slabog zdravlja, ali je odbio savet rodbine da se spase tako što će reći da je bugarski Jevrejin. Odgovorio im je, ovako:¹⁸³

Neću! Ja sam se rodio u Šapcu, srpsko me sunce grejalo, srpska zemlja othranila, srpski sam vojnik, pa šta bude sa nesrećnim srpskim vojnicima ovde, neka bude i sa mnom.

Imena još dvojice sinova Moše Albaharija nalaze se na spisku banjčkih logoraša. Mika M. Albahari, sin Rejne Nahmijas, rođen je 10. marta 1879. godine u Šapcu. Bio je trgovački pomoćnik, oženjen Klarom. Imao je šestoro dece: Mašu, Rene, Netiku, Saru, Samuila i Danila. Živeli su u Beogradu, u *Stjepana Ljubiše 19*. U Banjički logor Mika je odveden 14. septembra 1941. a nakon tri dana u Jevrejski logor u Zemun.

Isak, sin Moše Albaharija i Rejne Nahmijas, rođen je 27. oktobra 1877. godine u Šapcu. Bio je oženjen Rebekom, rođenom Daniti. I on je bio trgovački pomoćnik, a imao je troje dece, Miku, Rejnu i Stevana. Stanovao je u *Vojvode Anđelka 39* u Beogradu, a u Banjički logor je odveden 14. septembra 1941. i nakon tri dana sproveden u zemunski koncentracioni logor.

Svoju porodičnu legendu, za knjigu o šabačkim Jevrejima, poznati književnik David Albahari u leto 2011. godine elektronskom poštom poslao je iz Kalgarija. Njegov zapis obuhvata pet generacija, od pradede Moše, do sina Natana:

Svaka porodica ima svoju priču o precima i trajanju. Tako je bilo i u mojoj porodici. S obzirom da su svi Albahariji koji su živeli na teritoriji bivše Jugoslavije bili poreklom iz Sarajeva, i mi smo verovali da potičemo odatle, iako ni sa kim od „sara-

¹⁸²AS, Fond Ministarstva prosvete, F IV-r 171/1880.

¹⁸³Rista St. Delić, *Jevreji u Jugoslaviji*, str. 75.

jevskih Albaharija“ nismo bili ni u kakvom srodstvu. Prema porodičnoj legendi, moj pradedu koji se zvao Moša rodio se, proživio svoj život i umro u Šapcu. Moguće je da je njegov otac ili deda došao u Šabac iz Sarajeva, ali je ipak čudno da nije sačuvana nikakva rodbinska veza sa „sarajevskim Albaharijima“. Nikada se nisam ozbiljno posvetio istraživanju porokla jer je to dugotrajan i mukotrpan posao, ali nisam izgubio nadu. Dakle, pradedu Moša Albahari je živio u Šapcu i bio je jorgandžija, vlasnik neke radionice za pravljenje jorgana. Rođen je između 1840. i 1850. godine. To pretpostavljam na osnovu neproverenog podatka da se moj deda Danilo rodio 1872. ili 1873. Ženio se dva puta i imao ukupno osmoro dece, sa svakom ženom po četvoro. Među njima je bio Danilo, moj deda. Danilo, kao i skoro sva ostala deca, napustio je Šabac i prešao u Beograd, gde je oženio izvesnu Delisiju, po kojoj je moja sestra dobila ime.

Znam da je porodica neko vreme živela u Đevđeliji, mada ne znam ni razloge ni vreme boravka tamo. Moj deda je bio „špediter“ i radio je na uvozu i izvozu, što možda objašnjava zašto se moj otac, Isak, rodio u Smederevu.

Ja sam se rodio u Peći, na Kosovu, a moj sin, Natan, u Beogradu. To pokazuje da je svaka generacija živela na drugom mestu, tako smo se uvek nalazili u nekoliko dijaspora. A ako je tačna tvrdnja da moje prezime ima osnovu u arapskoj reči „more“ ili „mornar“, onda i ne čudi što smo bili u stalnom pokretu.

Ali, jedno je sigurno: za mog pradedu Mošu Šabac je bio srećna luka.

David I. Albahari, praunuk jorgandžije Moše, u Šabac je prvi put došao na Ćirilovdan 2006. godine. U Biblioteci šabačkoj tada je otvorio manifestaciju „Dani knjige“ i predstavio svoj roman *Pijavice*. Nekoliko dana pre toga, u Berlinu je za knjigu *Mamac* primio nagradu „Berlinski most“ koja je po treći put dodeljena za literaturu srednje i istočne Evrope i prevodilaštvo na nemački jezik. Poznati pisac je u Šapcu priznao da se prisetio porodičnih priča i legendi, koje ga „dodatno vezuju za ovo mesto“.¹⁸⁴

¹⁸⁴ „Ne pišem za čitaoce ali ih osluškujem“, Živana Vojinović, *Glas Podrinja*, 1. jun 2006.

Roman *Mamac* David Albahari je posvetio majci Mirjam, Srпкиnji iz Bosne rođenoj kao Mara Kuzmanović, koja je dva puta za muževe birala Jevreje. Ona svoju životnu priču priča sinu iz drugog braka: otkriva mu da je „zagnjurivši se u ritualni bazen“ odbacila ime Mara i, uoči Drugog svetskog rata, postala Jevrejka. Učinila je to, iako su „topovi već pucali i Hitler grickao parčice Evrope, da bi roditelji njenog prvog muža pristali da vide unuke“:¹⁸⁵

/.../ Kada je počao rat, odbili su da pođu s nama u Srbiju. Govorili su da ih niko neće dirati u njihovom stanu, da nikome nisu potrebni starci kao što su oni. I dalje me nisu gledali, čak ni onda kada su pružali ruke da se pozdrave, i tada im je pogled bio usmeren na drugu stranu, u zemlju ili dečja lica. I dok smo mi putovali prema Beogradu, njih su već upisivali u ustaške spiskove Židova. Onda su u Beogradu počeli da prave iste takve spiskove, da odvede ljude na Banjicu, u Topovske šupe, na Sajmište. U početku je novac pomagao, zlato još više, dijamanti takođe. Potom više ništa nije pomagalo...

Mirjam je u ratu izgubila muža i dva sina, ali je svoju prazninu hrabro nosila. Onda je sreła dr Isaka Albaharija, kome je rat u Nišu oduzeo ženu i decu, a starijeg brata u Šapcu. Upoznala je Srbina Mojsijeve vere, koji je smatrao da u Srbiji „ima i ono što više nema“. Njena priča o mužu, Davidovom ocu, ovako glasi:¹⁸⁶

Upravo je bio stigao iz logora, mršav, sitan, u odeći koju je dobio od Amerikanaca, sa prosedom grguravom kosom i upalim licem na kojem je sve, osim očiju, bilo mrtvo. U početku je stalno plakao. Spuštao mi je glavu na rame i plakao, uz duboke jecaje, kao dete, kao da se nešto od njega otkida. Venčao nas je rabin, ne onaj koji me je pre rata preveo na jevrejsku veru, već neki drugi... Tada je tvom ocu određeno da ide u Peć, gde je trebalo da radi kao ginekolog u mesnoj bolnici. Smešteni smo u kući jedne turske porodice, u dve sobice na spratu. I onda su tamo svi bili okruženi visokim zidovima, i dok sam sedela u treperavoj svetlosti gas-lampe, morala sam svoj život da zamislim kao sunovrat...

¹⁸⁵David Albahari, *Mamac*, str. 27.

¹⁸⁶Isto, str. 42–43; 81; 58–59.

/.../ Došli smo u Ćupriju. Vratila sam se tamo gde sam provela ratne godine, ne baš na isto mesto, ali dovoljno blizu, isti su to ljudi. Tvoj otac je radio u bolnici, ordinirao kod kuće, odlazio dva puta nedeljno u paraćinsku ambulantu, gde je vršio kiretaže. Vraćao se kasno uveče, modrih usana, i grdila sam ga što se nije bolje umotao u cebe dok se vozio fijakerom. On je ćutao, uvek je ćutao, ali nikada nismo živeli sa tajnama. Prostrla sam svoj život pred njim, a njegov je ležao preda mnom. Svako je imao svoj gubitak. On je okačio na zid sliku svoje dece, ja sam svoju nosila u novčaniku. On je imao samo nekoliko fotografija, verovatno one koje je poneo kada je počeo rat, a ja sam svih tih godina vukla dva debela albuma, kao da sam tako mogla da sačuvam prethodni život. Ponekad smo ih zajedno gledali, prvo samo on i ja, potom i vas dvoje, tvoja sestra i ti...

/.../ Ako ostanemo ovde, u Ćupriji, palanka će od tvoje dece napraviti gliste. Pa šta? rekao je. Takav je on bio čovek: ni gliste mu nisu smetale. Rekla sam mu da on može da živi s glistama, ali da će moja deca ipak biti ljudi. I tako je, dve godine kasnije, uspeo da dobije mesto u zemunskoj bolnici...

/.../ Da smo 1961. godine ostalu u Izraelu, kada su mu ponudili posao, možda je sve moglo da bude drugačije, ali bilo je smešno da mu ja objašnjavam gde mu je prava domovina. Ne, on je hteo da ostane u Srbiji. I pre rata se, uostalom, nazivao Srbinom Mojsijeve vere, tu je nekada, govorio je, imao sve i onda ostao bez ičega, potom je ponovo sve stekao, i zato ostaje tu, ovde, gde u isto vreme ima i ono što više nama.

David Albahari je rođen 15. marta 1948. u Peći, a iz Ćuprije je sa porodicom prešao u Zemun. Višu pedagošku školu, smer za nastavnika engleskog jezika i književnosti, završio je u Beogradu 1968. godine. Od 1973. do 1994. saradivao je sa nekoliko beogradskih i novosadskih časopisa i bio jedan od urednika *Pisma*, prvog jugoslovenskog časopisa posvećenog svetskoj književnosti. Sa *Maticom srpskom* je radio na izdanju edicije *Prva knjiga*. Član je srpskog PEN centra. Za člana SANU, van radnog sastava, izabran je 2. novembra 2006.

Od 1991. do 1994. godine, kao predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, pomagao je evakuaciju Jevreja iz ratom zahvaćenog Sarajeva.

Živeo je u Kalgariju, u Kanadi, a u dugi red ispred kanadske ambasade stao je u proleće 1994. godine. Učinio je to nakon što je kao prevodilac jedne humanitarne organizacije putovao u Banjaluku i uverio se da miniraju džamije, spaljuju manastire, razgrađuju crkve, da se njegova „zemlja raspada zbog toga što je nekome ... zasmetalo što svi govore istim jezikom”.¹⁸⁷

Dela Davida Albaharija su prevedena na 14 jezika.

Od 1973. godine je objavio devet knjiga priča: *Porodično vreme, Obične priče, Opis smrti, Fras u šupi, Jednostavnost, Pelerina, Izabrane priče, Neobične priče* i *Drugi jezik*. Autor je i romana: *Sudija Dimitrijević, Cink, Kratka knjiga, Snežni čovek, Mamac, Mrak, Gec i Majer, Svetski putnik, Pijavice, Ludvig, Brat, Čerka i Kontrolni punkt*. Napisao je i eseje *Prepisivanje sveta, Teret i Dijaspora i druge stvari*. Zajedno sa Dušanom Petričićem, objavio je knjigu za decu *Ema i jež koji nestaje*.

Za zbirku *Opis smrti* dobio je „Andrićevu nagradu“, a Nagradu „Stanislav Vinaver“ za *Pelerinu*. Roman *Mamac*, osim priznanja „Berlinski most“, ovenčan je 1996. NIN-ovom nagradom kao najbolji roman, a deset godina kasnije Nagradom Biblioteke Srbije, kao najčitanija knjiga. Vitalovim „Zlatnim suncokretom“ 2009. nagrađena je njegova knjiga *Svake noći u drugom gradu*.

Od 1990, David Albahari je bio autor beogradske izdavačke kuće „Vreme knjige“, a od oktobra 1993. do maja 2013. „Stubova kulture“.

Živana Vojinović

(Iz rukopisa Avramova deca, nagrađenog – na 56. konkursu SJOS – I nagradom „Ženi Lebl“ za 2012)

¹⁸⁷*Mamac*, David Albahari, str. 117–118.

Živana Vojinović

OUTSTANDING JEWS OF ŠABAC

SUMMARY

Over the centuries Šabac, being a town on the border between the Ottoman and Austro-Hungarian empires, had attracted persecuted Jews. The Jewish community of Šabac was numerous, and Feliks Kanic notes that at the end of the 19th century this town on the Sava River was a home to 274 members of the Moses' faith. They mostly engaged in trade. It cannot be with certainty determined when the first sons of the Holy Land arrived to Šabac, but it is known that in 1572 one of the persons renting the Šabac ferry was „Jehudija Avram, son of Solomon“. It is also known that in 1788, in the town of Šabac, along with the Muslims, there also lived ten Serbs and five Jews. When the Berlin Congress in 1878 granted independence to Serbia and the 1888 Constitution officially declared equality of all its citizens, the relations between Šabac Serbs and Jews remained amicable.

It is also assertively known that, thanks to the head of the Šabac administrative territory – nahiya, Jevrem Obrenović, the first educated member of Moses' faith arrived to Šabac around the mid second decade of the 19th century. Those were the „former Jew“ Dimitrije Tirol and Josif Menahem Šlezinger: the first one was a teacher to Master Jevrem's children, who revitalized literacy and drafted the documents for the Enlightened Serbian Society, and the second initiated the music life in Šabac and founded the Knjaževac Band. Around the mid-19th century, parents of Haim S. Davičo and Johanan B. Mandil arrived to Šabac. Other prominent Jews born in Šabac include Stanislav A. Vinaver, Oskar N. Davičo, and Dr Bukić Pijade. Šabac was the home town of ancestors of the legend of Serbian journalism Jaša Almuli and of the famous writer David Albahari.

ALBAHARI

Otac

Majka

David Albahari

Porodica u banji

Otac u zarobljeništvu

Majka na padini
(1938)

Мадарски процесорни акт

За одређу 250 гунара са 6% иштегеса од
спрешан рота, Коуди су од оој адуира-
кој мерици гуји, [И. Ђ. Брагут и Ш. Ђарушић
ог. иштегеса, мерици од га ооји садраву са
оу чирох, иштегеса: стареица, агује, оро,
Авоаће, Саване, агујаре одео, Карна, одео
ротау, Копи се у чир маје, аад а кеицау, Ко
и ма. Че одаро ишо се у чирох, агујаре одео,
де каицо, а ашо се од Савану у одео ујеан
ноше.

Иштегеса га се ареа са гујаре 1. Савану
Рогити, агу. ачагу, огу.
Акасу иштегеса.

17. септембра 1907. год.
Мадаг.

Морис Албахари,
агу. ооји ооји.

иштегеса од ооји ооји
иштегеса од ооји ооји
иштегеса од ооји ооји
иштегеса од ооји ооји

Moric Albahari

ALMULI

Josef S. Almuli

Ester Mandil

Deda Solomon i Rahela

Jašin otac Isak

Ми
Алмулија
на милостаи Ђорџи и Ђорџи Нипоуноу
и
Краљ Србије

На звањима Министар Министара унутрашњих дела, и на
указу краља од Београда и каснијем ризику из Лондона, одобрено,
на суд и одобренимав ризику Београда од 28. Марта 1868.
који гласи:

„Да и Карлос Ј. Алмулија, пореклом из Умалта, рођен у Ђор.
граду и пореклом Француски. Највише од својих звања, звањем из
српског поштомство, звањем од својим именом Шпанија и министарства
дјела: Француски, Шпански и Ђорџијански, изгубио од 344. грађ. закона,
као догађају српског самосталности.“

„Али Министара унутрашњих дела неће одбити овог звања.“

21. Јуни 1900. год.
у Београду

[Handwritten signature]

Министар
унутрашњих дела,
[Handwritten signature]

Kralj za Kalmi Almulija

Jaša Almuli

Josif Almuli-Kadi kej
(Jedrene) 18. 12. 1912

Kalmi Almuli sa ženom Rejnom sinovima Josifom i Ivom i
ćerkama Leom i Esterom

BUKIĆ PIJADE

Bukić Pijade

Porodica Nahmijas

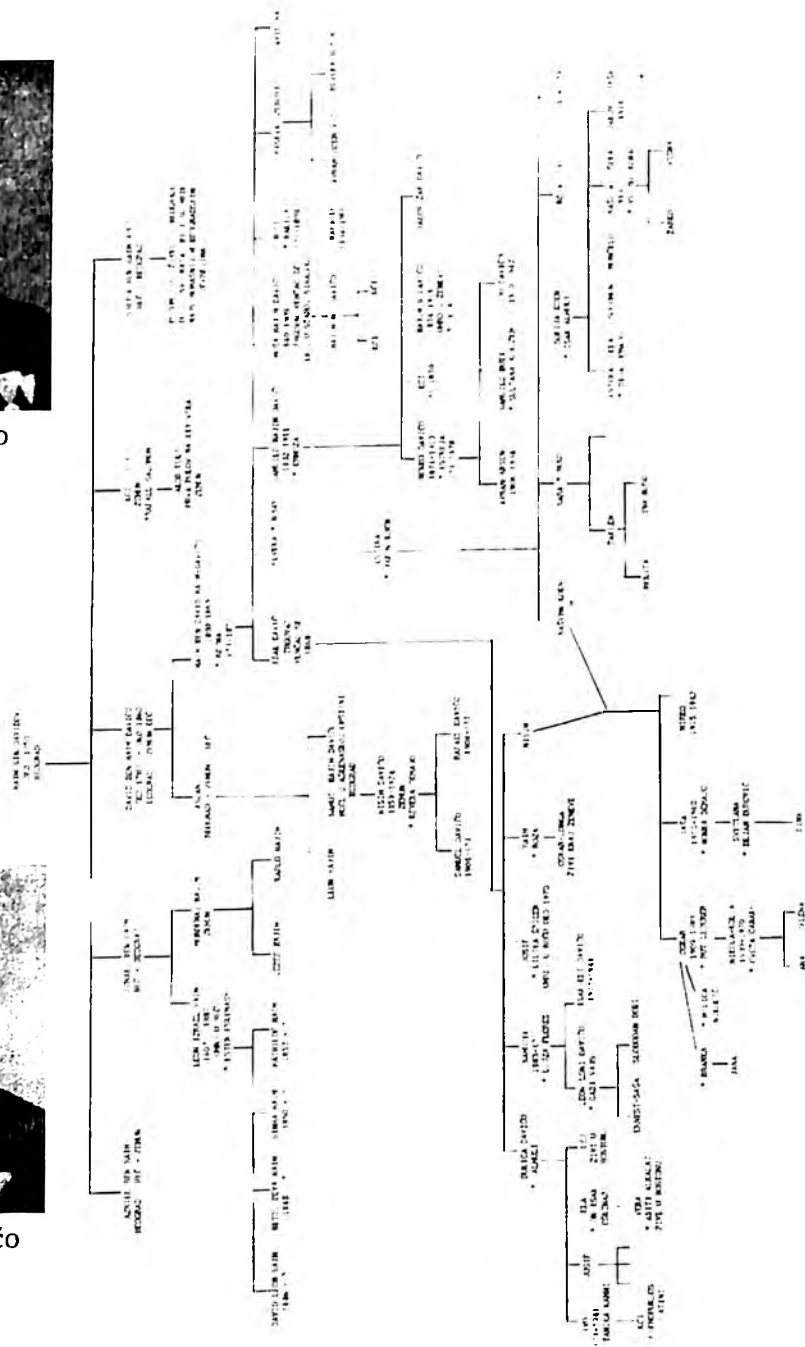
HAIM DAVIČO

Haim. S. Davičo

Samuilo H. Davičo

Porodično stablo Davičo

LEON KOEN

Leon Koen, Autoportret,
ulje na platnu, Narodni muzej, Beograd

Leon Koen, Amor Universalis, ulje na platnu, Narodni muzej, Beograd

MANDIL

23

21. Avgusta 10

Benjamin Mangus Karfa obq. ga da
 kazy je uvelikno na umove statonij
 obq. pri. so puzovaj. a ovisipove 214,
 gya zlo Anovija kopygamt kazu ka
 natu u spavie Da gya sa vevdy toj us
 kresting sa vspaligey etektora dasetu
 tbi vpolitkora ogovdijer vye so so 4
 korian
 Apukedon Lawsonja kopygamt so
 ga je gpaal jiciny zlo tuzegz cedan. Je
 gredy u delat kama a vovtacet vafu
 kuroty ay gpaal go kareaty u gredy
 vavakutu, karety ga gya na vevdy so
 kpuratja kramen kopygamt so
 kopygamt.

Povobaven vepogovovase ogovdije,
 Tuz. Obr. Ogdia
 u kopygamt

Kuzak
 I. kopygamt

Ogdia
 u kopygamt
 kopygamt

Ga je vevdy kopygamt kopygamt, Ogdia kopygamt

kopygamt, Ogdia kopygamt
 u kopygamt

14, 143, 22 Avgusta
 1887. g. kopygamt

kopygamt
 u kopygamt

J. Mandil

Benjamin Mandil

Johan Mandil

OSKAR DAVIČO

Oskar Davičo

Sin Oskara Daviča

ŠLEZINGER

Dr N. Petrović

Šlezinger

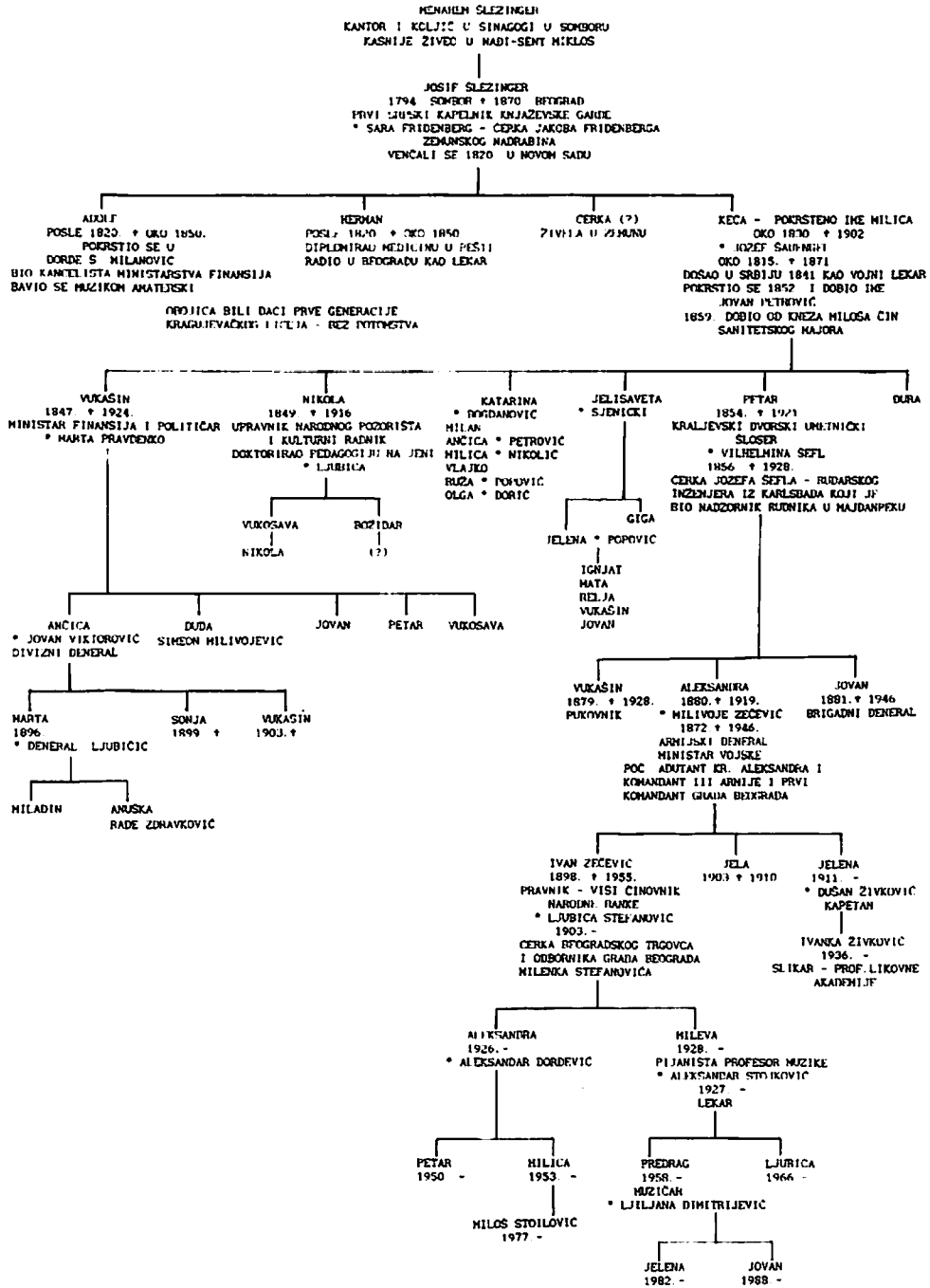

Vukasin e 72/51 1903.

Petar i Vilhelmina Petrović

Vukašin Petrović

Porodično stablo Šlezinger

№ 2527

Православни Цркве
 Ваше Владарче!

Учед
 Краљевског Црквеног Високог Судије Јулијана Шварца упућује
 о Цркви Народном и предлаже, да му с њоме сарадује од
 4. месеца унапред, и да с њоме да се у Цркви све оне унапред
 јуна разгледају. Пре 3. месеца да с њоме у Монахању Шварца

што с постоји у Берукому Трагичном, аине му Шварца
 Шварца, око 17. година сарадује, омарен, покривањем, бојењем
 и развојем. Такође Шварца, Кемарку и Брашну.

Предлаже се Вам, да се поставите за ова параграф
 тим, питањем најпре у Монахању Шварца или тамо,
 и ако тамо не буде, да Вам сарадује, ако знаду, куда с
 оцима, и ако се нађе да сарадује у Цркви
 Народном оцима.

Судије Народном Шварца

Учед
 Красевцу
 28. Октобра 1833.

Šlezinger, 1833.

VINAVER

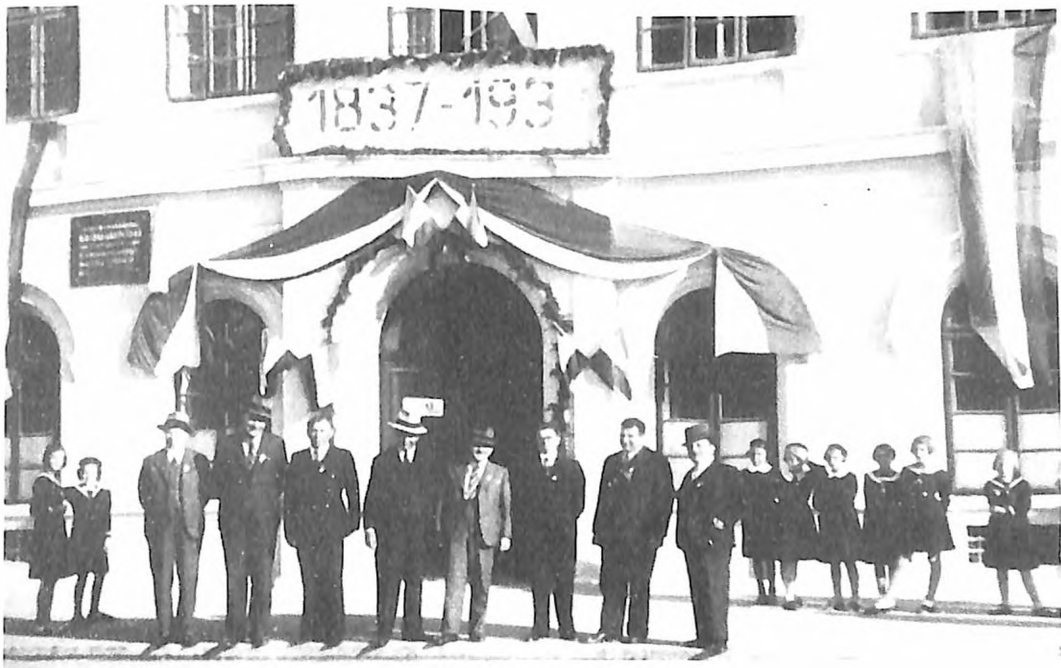

Станислав Винавер

Stanislav Vinaver

Ruža Vinaver

Vinaver na stogodišnjici Gimnazije u Šapcu

Dr A. Vinaver

Mjeća i Stanislav

Knjiga Mjeća

Ми
 Александр I
 по милости Божьей и воли народной
 Царь Сербии

На предное Пресидника Намей Мини.
 старарскои Савета, Намей министра иностараних
 дела, Заступника Намей министра унитараних
 дела, а на основу члана 12 закона о пословном
 резу у Царавном Савету, одобрили смо и одобра,
 вако ренное Савета од 23 августа ове године
 № 5397, које гласи:

„ да се у-р Аврам Бунавер лекар у
 Улангу, родом из Варшаве у руској Плаској и
 поданик руски, по молби својој, армини у српско
 поданство, заједно са својом женом Розалијом
 и малолетним сином Ситанилавом, изузетно од
 § 44 Граф. закона, као досадином српски заштити,
 кеники:

Пресидник Намей Министарскои Савета,
 Намей министр иностараних дела, Заступник Намей
 министра унитараних дела, нека изврши овај
 указ.

7. септембра 1896 године
 у Београду.

А. С. Савин

Пресидник
 Министарскои Савета,
 министр иностараних дела,
 заступник
 министра унитараних дела.

С. М. Милошевић

Avramovo podanstvo

КРАЈЕВСКО-СРПСКИ

МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

Р.х. 6119

31. Јула 1893 год.

у Београду.

Уверенје

Како попис се одржи, да је и др. Јулиј
 Аврамов Бишковић професионал. Министар унутр.
 дела од 2. Маја 1889. год. Р.х. 1189 основан за
 испуњавање места при општин. државној болници
 где је служио до 15. Октобра 1889. год. кад је пратио
 код Министра Р.х. 6728, основан за испуњавање
 места места болнице мабарао у којој је служио
 до 31. Јула 1893. год. Како је професионал. Министар
 унутрашњих дела од 31. Јула 1893. год. основан
 за испуњавање места при крајевској
 болници где је раније служио и где је основан
 31. Јула 1893. год.

Према овом уверењу и др. Бишковић
 у државној служби 4 године 4 месеца и 29 дана
 У уверењу је Дво кара.

Министар
 унутрашњих дела,
 Аврамов Бишковић

Avramovo uverenje